ПАША
ӘФӘНДИЈЕВ

СӘМӘД ВУРҒУН ВӘ ХАЛГ ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫ

ПАША
ӘФӘНДИЈЕВ

СӘМӘД ВУРҒУН ВӘ ХАЛГ ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫ

БАКЫ · ЈАЗЫЧЫ · 1992

Аз 2
Ə 92

Рə'јчи
филолокија елмləри доктору
ГАСЫМ ГАСЫМЗАДə

Ə 92 **Əфəндијев П.**

Сəməд Вурғун вə халг јарадычылығы. Б.: Јазычы, 1992. 123 с.

ISBN 5—560—00723—4

Филолокија елмləри доктору Паша Əфəндијевин китабында Сəməд Вурғунун Азəрбајчан шифаһи халг ədəбијјаты ən'ənələриндən истифадə етмə јоллары вə үсуллары, онун ајры-ајры əсərləриниn бədии дүзүмүнə вə јазылыш хүсусијјətләринə рəнкарəнк фолклор материалларының тə'сири арашдырылыр.

Ə $\frac{4603000000—21}{М—656—92}$ 224—90

© Јазычы, 1992

Аз 2

БИР НЕЧƏ СÖЗ

«Азəрбајчан халғы фитрəтəн шаир халғдыр. Мүғəддəс ана лајласындан башламыш ше'рлə гидаланмышыг, нечə дəјəрлəр, хəчиримиз ше'рлə јоғрулмушдур. Халг јарадычылығындан гајнајажаја кəлəн ше'р бизим үчүн күнəш гədəр, һава, су гədəр зəрури олмушдур. Чөрəксиз өтүшмək мүмкүн олмадығы кими, ше'рсиз дə түшмək кəјри-мүмкүн олмушдур. Бə'зən өврəји тəбиəтин вердији нејмəтлəрлə, тəбии биткиlərлə əвəз етмишиксə, ше'ри һеч нə илə əвəз етмəмишик. Халг јарадычылығы чешмələриндəн кəлəн ше'римиз һəмишə бизə зəрури гида олмуш, дар күндə, тəнтијəндə дадымыза, һарајмыза чатмышдыр.

Биз торпағымызы да ше'рлə, мусиги илə əкмишик, бечəрмишик. Торпагдан көтүрдүјүмүз бары, бəһрəни дə ше'рлə, мусиги илə јығыб-јығышдырмышыг. Ше'р, нəғмə, мусиги зəһмətимизи јүнкүлəшдирмиш, торпағымыза хејир-бəрəкəт кətирмишдир».

Халг јазычысы Сүлејман Рəһимов бу сөзləри тəсадүфи демəмишдир. Һəлə лап гədимдəн əмək просесиндə јаранан нəғмələr, ше'рлəр, гошмалар инсанлар арасында үнсијјət јаратмыш, онун формалашмасына, ичтимаи шүурунун инкишафына тə'сир көстəрмишдир.

Халг јарадычылығы, фолклор нүмунələри өз актуаллығыны һеч бир заман итирмəмишдир. Азəрбајчан совет ədəбијјаты дəрин көкlərлə халг јарадычылығына бағлы олдуғу, бу чешмəдən су ичдији үчүн дүнја шөһрəти газанмышдыр.

Јазычы вə шифаһи ədəбијјат, онларын гаршылығлы əлагəси ədəбијјатшүнаслыг вə фолклоршүнаслығымызда чохдан һəлли-ни көзлəјən проблемлəрдən биридир. Бу проблем һəм дə Азəрбајчан ədəбијјаты тарихиндə хəлəлилик, реализм, сəнəткарлыг кими мүһүм нəзəри мəсəлələrлə бағлыдыр. Мүхтəлиф дөврlərдə Азəрбајчан сəнəткарларының халг ədəбијјатына мүнасибəти, ондан истифадə јоллары вə үсуллары барədə тədгигат əсərləри јазылса

да булар аздыр. Бөјүк һуманист шаир Низами Кәнчәвинин 800 иллик јубилеји илә әлагәдар вә ондан сонра әдибин јарадычылығынын халг әдәбијјаты илә сых әлагәси һаггында һ. Араслы, К. Әләкбәрли, М. Әлизадә, Ә, Ахундов вә башгалары бир сыра мәгаләләр јазмышлар. Лакин о дөврдән сонра бу ишдә фасиләјаранмышдыр. Анчаг сон 30 ил әрзиндә әдәбијатымызын шифаһи халг јарадычылығы илә әлагәси һаггында тәдгигатларын сајы дәмәк олар ки, артмышдыр.

Бу сәтирләрин муәллифи дә узун илләр М. Ф. Ахундов, һ. Зәрдаби, А. Шаиг, Ч. Мәммәдгулузадә, С. Вурғун, Ч. Чаббарлы јарадычылығынын Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјаты илә бағлылығына даир мүшаһидәләр апармыш вә вахташыры мәтбуатда чыхыш етмишдир. Әлбәттә, бунларла кифајәтләнмәк олмаз. Биз јазычы вә фолклор проблемини совет фолклоршүнаслығынын сон наилијјәтләри бахымындан тәдгиг едиб ишыгландыран монографијаларын сајыны артырмалыјыг. Азәрбајчан әдәбијјатында тарихинин бүтүн дөврләриндә фолклор јазылы әдәбијјатла сых әлагәдә инкишаф етмишдир.

Ч. Абдуллајевин, С. Вурғун, Ә. Сәләддинин, М. Ә. Сабир, А. Вәфалынын М. Фүзули, С. Рүстәмханлынын Ч. Мәммәдгулузадә, Б. Абдуллајевин Ј. В. Чәмәнзәминли, Ч. Гулијевин С. Рәһимов, Н. Хәлиловвун Ә. Нағыјевдијев, М. Чәфәровун О. Сарыбәјлили јарадычылығы вә фолклор мөвзусунда јаздыглары әсәрләрдә халг јарадычылығынын форма вә шәкилләриндән истифадә јоллары дүзкүн сәчијјәләндирилмишдир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, халг шаири Сәмәд Вурғунун зәнкин јарадычылығы бу саһәдә тәдгигат иши апаран әдәбијјатшүнасә илһам верир. Сәмәд Вурғун илк гәләм тәчрүбәсиндән өмрүнүн сонуна гәдәр фолклордан өзүнәмәхсус шәкилдә истифадә етмишдир. Онун јарадычылығында халг әдәбијјатынын күчлү тә'сиридәрһал һисс олунур. Әдибин әсәрләриндәки фолклор нүмунәләри өз идеја мәзмуну, ичтимаи әһәмијјәти илә сечилир. Әсәрин адыда фикримизи тәсдиг едир.

I фәсил

СӘМӘД ВУРҒУН ХАЛГ ӘДӘБИЈЈАТЫ ҺАГГЫНДА

Даһи шаиримиз С. Вурғун бүтүн јарадычылығы боју халг јарадычылығынын рәнкарәнк нүмунәләриндән мәһарәтлә истифадә етмишдир. Шифаһи халг әдәбијјаты, онун идеја вә бәдии хүсусијјәтләри, ондан истифадә јоллары һаггында гијмәтли фикирләр сөјләмишдир. Шаирин бир мәгаләси барədә данышмаг јеринә дүшәрди. Мәгалә тарихилик бахымындан һәм шаирин јарадычылығында, һәм дә фолклоршүнаслығымызын тарихиндә мүһүм әһәмијјәтә маликдир. Мә'лумдур ки, 1934-чү илдә Совет јазычыларынын Биринчи үмумиттифаг гурултајында бөјүк пролетар јазычысы М. Горки мә'рузәсиндә шифаһи халг әдәбијјатындан хүсуси данышмышдыр. Әдиб фолклора јени — сосиалист мүнасибәтләри бахымындан јанашырды. Онун халг јарадычылығына верdiји гијмәт дүнја фолклоршүнаслығы тарихиндә јени һадисә иди. Гурултајдан сонра кечмиш Советләр Иттифагында халг әдәбијјатынын топланмасы, нәшри вә өјрәнилмәси саһәсиндә бөјүк дөнүш әмәлә кәлди. С. Вурғун Москвадан гајыдан кими Азәрбајчан Совет Јазычылары Иттифагынын ичласында «Октјабр вә Азәрбајчан әдәбијјаты» адлы кениш бир мә'рузә етмишди. Мә'рузәдә шифаһи халг әдәбијјатына хүсуси јер верилмишди. С. Вурғун сөзүнә белә башлајырды: «Биринчи Үмумиттифаг Шура јазычылары гурултајында Максим Горки бизә деди ки, өз фолклор әдәбијјатынызы јығын, топлајын — бу, сөз сәнәтинин башланғычыдыр; сәнәт, јазылы әдәбијјат олмајан вахт инсан тарихиндә фолклор әдәбијјаты инкишаф етмишдир... Она көрә өз фолклор әдәбијјатынызы өјрәнин. Ондан сиз чох шеј көтүрә биләрсиниз».

М. Горкинин халг әдәбијјатынын күтләви шәкилдә топланыб өјрәнилмәси чағырышына Азәрбајчанда илк дәфә сәс верән Сәмәд Вурғун олмушдур. Шаир Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјатынын топланмасы вә елми сурәтдә өјрәнилмәси проблемини

чох чидди шюкилдя ирэли сүрүрдү. О, трибунадан өз һәмкарларына, бүтүн Азәрбајчан зиалыларына үзүнү тутуб дејирди: «Азәрбајчан шəраитиндə фолклор эдəбијјаты олдугча зəнкин бир тарихə маликдир. Бу эдəбијјатын өјрənилмəси, онун елми сүрəтдə ишлənилмəси бə бу чанлы сəмими ел эдəбијјатындан истифадə мəсələси Биринчи Шура јазычылары гурултајындан сонра бизим үчүн даһа чидди бир əһəмијјət газаныр».

Сонра С. Вурғун билаваситə шифаһи халг эдəбијјатынын бир сыра проблемləринин шəрһинə кечир. Фолклорда халгын истирабларының, мүбаризəсинин, истисмарчылара гаршы кин вə нифрətинин бəдии шəкилдə əкс олундуғуну гејд едир: «Бу эдəбијјат əсас истигамəти е'тибарилə əзилən синифləрин, мəзлум тəбəгələрин əһвал-рүһијјəсини ифадə етмишдир. Мəсələн:

Əзизлəрəм күл əллəр Ряшлəрəм күлəн аз,
Күл бəрмəллəр, күл əллəр, Бүрбүт ејлəр күлə наз,
Дəрдача ағыны өлсə Дүнја бир гəмһадыр
Јохсул өлсəн күлəллəр. Ағлајан чох, күлəн аз.

Бу чүр јүзəлərлə, минлərлə ағыз эдəбијјаты нүмунələри вардыр ки, бунларда əзилən синифləрин көз јашлары, јохсулларын варлылара гаршы кини, бə'зən дə үсјаны, азларын һакимијјəти, чохларын мəһкумијјəти ифадə олунур».

Шаирə көрə, халг јарадычылыгындан јазычылар јалныз халгын истирабларыны, əһвали-рүһијјəсини, психолокијасыны өјрənмирлəр. «Халгын бу мə'нəви сəрвəти ејни заманда көзəл сənət нүмунələридир. Онларын зəнкин дили вардыр. Көзəл, тəмиз Азəрбајчан ше'ри үчүнда апардығымыз мүбаризədə бу көзəл нүмунələр бизə чох көмək едəчəкдир. Һəјатын əсл Һəгигəтləри, милјонларла инсанын севинч вə истираблары бу эдəбијјатда тапылдығы кими, ән көзəл, ән сəмими Азəрбајчан түркчəсинин көзəл ифадə нүмунələри дə, јашамыш өлдүгүмүз игтисади-ичтимаи һəјатымызын бəдии образлары да, халгымызын мүхтəлиф дəврləрдəки бəдии зəвгləри дə бу зəнкин ел эдəбијјатында истənилən гədəр вардыр.

Бүкүнкү ше'римизин халис Азəрбајчан түркчəси үчүнда апардығы мүбаризədə шүбһə јохдур ки, ел эдəбијјатының бөјүк јардымлары ола биләр. Вагиф кими бөјүк бир сənəткарын бу күн севилə-севилə охунмасына сəбəб онун кениш халг күтləси дилиндə, онларын зөвгү илə јазмасы олмамышдырмы?»

С. Вурғун фолклорумуздан бөјүк ифтихарла данышыр, бүтүн јазычыларын диггəтини бу сənət нүмунələринə јөнəлдирди. Азəрбајчан дилинин тəмизлији, ше'римизин садə халг дилиндə инкишафы үчүнда мүбаризəјə чағырыр, дилимизи əчнəби сөзləрлə корлајанлары кəскин төнгид едирди. Бунунла јанашы шаир хатырладыгды ки, халг јарадычылыгындан кор-коранə истифадə етмək олмаз. Бу нүмунələрə диггəтлə, дəврүмүзүн төləбləри бахымындан јанашмаг лазымдыр. «Халис Азəрбајчан түркчəсилə бəдии сүрəтдə јазылмыш олан бу ше'рləрдə бир ачыглыг, сафлыг

вə тəбиилик, милли ифадə формалары, милли образлар чохдур. Бунлардан истифадə етмəклə биз јалныз Ашыг Ələскəрə гајытмамаг шəртилə букунку ше'римиздə бу күнүн сафлыгыны, тəмиз вə сəмими лирикасыны, кениш халгын зөвгүнү төрənнүм етмəлијик. Əкс тəгдирдə бизим ше'римиз кениш күтləнин малы ола билмəз». Кənч шаир тə'кид едирди ки, «Азəрбајчан түркчəси јаратмаг уғрунда апардығымыз мүбаризədə ел, ашыг эдəбијјатындан истифадə етмəлијик. Бизим бə'зи јазычыларымыз əчнəби сөзləри ишлətмəклə «јенилик» јаратмаг истəјирлəр. Лакин бунлар јенилик дејил, бунлар бизим ше'римизин көрламаг, ше'римизин сəһиб олдуғу көзəл Азəрбајчан түркчəсинин позмаг тəшəббүсləридир ки, биз бунларла чидди мүбаризə етмəлијик»[1].

Көрүндүју ким, шаир шифаһи эдəбијјат нүмунələринə сənətкарын дилини садəлəшдирən, халгдан көлəн образ, идиом, истиарə вə с. илə онун јарадычылыгыны зəнкинлəшдирən, јазычыны халга јахынлашдыран бир амил кими бахыр. Шаир көстəрир ки, Вагиф, Видади, Закир, Ашыг Ələскəр кими сənətкарлар халис Азəрбајчан дилиндən, тəшбеһ вə мəчазлардан, зərб-мəсəлəлərдən истифадə едəрəк ичтимаи мəзмунлу ше'рлəр јаздығы үчүн халг тəрəфиндən сəмими гаршыланыр.

С. Вурғун јазычыларымызы халг дилиндən, халг јарадычылыгындан өјрənмəјə, Азəрбајчан дилинин тəбиətинə ујғун һеча вəзниндə јазыб-јаратмаға чағырыр. Мəһз бу јолда газанылан мүвəффəгијјətlər ону севиндирир. «Һеч дə узаға кетмək лазым дејилдир. Һамымызын севдији Чавидин «Сəјавуш»уну көтүрүнүз. «Сəјавуш» һеча вəзниндə јазылмыш бир əсəрдир ки, бу, Чавид дилиндə бир аддым ирəлидир. Чавид өз «Сəјавуш»у илə дилдə садəлəшмəјə доғру кетмишдир». Бүтүн бу фикирлəр Москвадан — гурултајдан јенича гајытмыш кənч, нəтə'дадлы бир шаирин арзулары иди. Шаир һəмин иллардən е'тибарən чох һəвəс вə диггəтлə халг јарадычылыгынын бүтүн нүмунələрини охујуб өјрənмəјə башлајыр. Һəр бир бајаты, аталар сөзү, дастанын мүəјјən мотивləри үзəриндə узун заман фикрə кедир. Бу вə ја дикəр фикри, мотиви, халг идеалыны өз сənəткар тəфəккүрүнүн вə фантазијасынын зиҹасы илə ишыгландырыр, мə'наландырыр, она јени тəравət вə чалар верир халгa гајтарырды.

Халг сənəти, фолклор вə јазылы эдəбијјат мəсələсиндən С. Вурғун дикəр мəгалə вə мə'рузəлариндə дə данышмышдыр. Һəмин проблеми о, Низами, Фүзули, Вагиф, Ч. Чаббарлы, Ү. Һачыбəјов вə башга бөјүк сənətкарларын јарадычылыг тəчрүбəси əсасында үзə чыхарырды. С. Вурғуна көрə, «бөјүк шаирлəр һəмишə зənкин халг јарадычылыгына əсасланыр, онун ən јахшы ән'ənəлариндən истифадə едир вə бу көзəл сəрвəтин мəһкəмləндирмəсинə бəдии фикрин јүксəк зирвəсинə галха билирлəр». Шаир Низами, Һомер, Фүзули, Пушкин, Ү. Һачыбəјов кими сənətкарларын

[1] *С. Вурғун.* Октјабр вə Азəрбајчан эдəбијјаты. Əсəрləри, V чилд, 1972, сəһ. 27.

бөјүклүјүнүн бир сәбәбини дә халг сәнәтинә архаланмасында көрүрдү.

Халг һәјаты, халг сәнәти вә сәнәткар проблеми С. Вурғунуң бүтүн јарадычылығы боју марагландырмышдыр. Шаир бир тәрәфдән халғын битмәз-түкәнмәз сәнәтиндән, һәјат төврүбәсиндән заман-заман өз јарадычылығында истифадә етмиш, о бири тәрәфдән исә һәмин проблем барədә чыхыш вә мәгаләләриндә сөһбәт ачмыш вә мүһүм нәзәри фикирләр сөјләмишдир. С. Вурғун халғымызын мин илләр боју јаратдығы мәдәнијјəти «сәнкин хәзинә» адландырыр. Әдибә көрə, бу бөјүк мə'нәви сәрвәт елə бир амилдир ки, «...гурдуғумуз сосиалист мәдәнијјəти сарајыны һəмин бу хәзинәнин гијмətли инчиләри илə бəзəјирик». Шаир халг сәнəти вə сәнəткар проблеми һаггында ən һəрмətли әдəби мəчлис вə мүзакиряләрдə данышмыш, бу барədə нəзəри мүддəаларыны даһа да дəринləшдирмишдир. «Халг һəјаты чанлы, гајнар бир булагдыр, сәнətин доғма бешиjидир, сәнəткар јарадычылығынын илк мəнбəjидир». С. Вурғун фолклор вə јазылы әдəбиjjат проблеминдən һəм дə ајры-ајры мəсəһјр сәнəткарларын шəхси јарадычылыг төврүбəси əсасында сөһбət ачмышдыр. Бу чəһəтдən Низами, Фүзули, Вагиф, Пушкин, Горки, Ч. Чаббарлы, Y. Һачыбəјов вə башга сәнəткарлар һаггында онун мүлаһизələри хүсусилə диггəтəлајигдир. «Бəјүк шаирлəр һəмишə зəнкин халг јарадычылығына əсасланыр, онун ən јахшы ән'əнəләриндən истифадə едир вə бу көзəл сəрвəти мəһирсизлəрək бəдии фикрин јүксəк зирвəсинə галха билирлəр». Јазычы халг сəнətинə, шифаһи əдəбиjjата архаланыр, ондан истифадə едир, халғын гəлбинə јол тапыр, јүксəлир вə дүнја шөһрəти газаныр. «Нə үчүн Фүзулини 400 ил бизим халг өзбəрдən охуjур? Үчүн бу ше'рлəрдə халг руһу јашајыр». Бəјүк шаир ифтихарла дејирди ки, «Низами. јарадычылығында Азəрбајчан халғының олдуғча зəнкин фолклорундан кениш истифадə етмишдир». С. Вурғун көстəриди ки, халг сəнətинə көр-коранə дејил, јарадычы сүрəтə јанашмаг, мүасир дөврүн төləбləринə əлагələндирəрəк она јени рəнк вə рөвнəг вермək лазымдыр. «Ən бəјүк реалист олан Горкинин «Гыз вə өлүм» поемасы əфсанə руһу илə јазылмамышмы? Лакин Горки əфсанəси бизи инандырыр, чүнки о əсəр өлибин реалистик һəјат анлагларындан, мүшаһидələриндən доғулмундур». Бу чəһəтдə С. Вурғунун Пушкин һаггында дедикləри хүсусилə диггəтəлајигдир. Бə'зиləри белə дүшүнүрлəр ки, поезијада хəлгилијин там долғун ифадəси халг маһнылары төрзинə, халғын шифаһи јарадычылығына јахынлығдан ибарəтдир. Әлбəттə, халғдан еjрəнмəдən бөјүк поезија јаратмаг олмаз. Лакин халға, онун бөһин төфəккүрүнə јахынлыг халг маһныларыны вə нағылларыны садəчə төкрар етмək демək дејилдир.. «Һəтта классик əсəрləри көстəрсəк, мəсəлəн, мən белə дүшүнүрəм ки, Пушкинин «Чар Солтан һаггында нағыл» əсəринə нисбəтən «Тунч атлы»сында даһа чох хəлгилик вардыр».

Сəмəд Вурғун халг сəнətиндəн јарадычы сүрəтдə истифадəнин ən јахшы нүмунəсини Y. Һачыбəјовун шəхсиндə көрүрдү. Шаирə көрə, даһи бəстəкар Совет Һакимијjəтинин гələбəсиндəн сонра Азəрбајчан мусиги мəдəнијjətинин сүкanыны əлинə алмыш, ону инкишаф етдирмиш, вəтəнимизин сəрһəдləриндəн чох-чох узагларда да шөһрəтлəндирмишдир. Y.Һачыбəјов Азəрбајчан халг мусигисинин нəjə гадир олдуғуну өз исте'дады илə сүбут етмишдир. «Y. Һачыбəјовун 1935-чи иллардə милли чалғы алəтləримиздəн нотлу бир оркестр јаратмасы, бу оркестр үчүн биринчи вə икинчи симфонија адлы əсəрləри тарихи бир рол ојнады... О, нəзəри вə əməли оларағ тар, каманча, түтək, јасты балабан, гоша зурналар васитəсилə симфоник əсəрləрин ифа олунмасыны сүбут етди». Шаирə көрə, Y. Һачыбəјов мəһз бу оркестрлə дə милли халг мусигимизи дүнја мигјасына чыхарды: «Азəрбајчан халг чалғы алəтləринин мүасир мусиги 'ансамбlи ифадə етмəсини, һеч дə Авропа мусиги алəтləриндən кери галмадығыны нүмајиш етдирди.

Үзəjирин бу нотлу оркестр төшəббүсү бүтүн Шəрг аləминдə јени вə мəдəни бир ихтира олду».

Үзəjир Һачыбəјовын мусигиси, шаирə көрə, халғын гəлбиндəн гопуб көлир. Бəстəкар халг мусиги мəдəнијjətинин ən дəрин гатларына бах вурарағ ону һəм нəзəри чəһəтдəн өjрəниб əсасландырмыш, һəм дə практики чəһəтдəн күндəлик һəjатымызын малы етмишдир.

Сəмəд Вурғун Y. Һачыбəјову дүнјанын ән бөјүк мусиги корифеjləри илə бир сырада дахил едир. Бөјүк бəстəкарын Азəрбајчан мусиги мəдəнијjətинин тарихиндəки jерини дүзкүн мүəjjənləшдирир.

Шаир «Леjли вə Мəчнун» вə «Короғлу» опералары һаггында даһа кениш сөһбət ачыр: «Короғлу» операсы бүтүн Шəрг халглары арасында гəдимдən шөһрəт тапмыш Азəрбајчан гəһрəманлыг дастанына јени бир төрəвəт вə чəлал кəтирди». Башга бир мəгаləсиндə шаир «Короғлу» операсы һаггында даһа еһтирасла данышыр. «Кəлин əдəбиjjатымызын вə инчəсəнəтимизин камал тачына јени инчиләр илə бəзəjək! Əкəр мən «Короғлу» операсына тə'риф вермəк истəсəjдим, она һəр шеjдən əввəл, фалсəфи бир əсəр дејə ад верəрдим. Чүнки о əсəр даима дүшүнүр, онун көзləри лоғман көзləри кими мə'налы вə далғындыр. Онда һəjатын фəлсəфəси, халғын дөрин камалы вə бөјүк дүjғулары вар. О əсəр өтəрəки дүjғулар вə еһтираслар үзəриндə гурулмамышдыр. Мəнчə, «Короғлу» операсының камалына һəсəд апармаг лазымдыр».

Y. Һачыбəјовын төləбələри Ф. Əмиров, Ниjази вə башга бəстəкарларымызын һəр бир уғуру шаири илһама кəтирмиш, севиндирмиш, милли гүрур һиссини күчləндирмишдир. Шаир бу сəнəткарларын да јарадычылығының изləмиш вə jери кəлдикчə сөзүнү демишдир. «Севил» операсы Ф. Əмировун түкəнмəз халг муғамларымыз хəзинəсиндəн алдығы вə мəһарəтлə истифадə етдиjи чазибəли мелодрамла зəнкиндир. Халг мусигиси опера үчүн зəнкин мусиги материалы олмушдур.

Ф. Əмиров мелодистдир, лакин «Севил» операсында онун бир

мелодист кими дујеу вә габилијәти классик опера сәнәти илә аһәнкдар бир сурәтдә ујғунлашмышдыр»[1].

Халг әдәбијјатымызын бир сыра жанрлары һаггында С. Вурғунун мараглы фикирләри вардыр. Бу чәһәтдән онун әфсанә һаггында мүлаһизәләри мараглыдыр. Шаир һәр бир әфсанә, рәвајәт, һекајәнин өзүндә реал һәјат, арзу, истәк көрүр. Шаирә көрә, әфсанә һәјат һадисәләриндир, тарихин халг дилиндә бәдии ифадәсидир. О јазыр: «Халг әфсаналәри, нағыллары сәһәсиндә белә, биз әсримизин габагчыл руһу илә сәсләнә билән әсәрләр јаратмалыјыг. Халг әфсаналәриндә сојуг бир нәсәрлә бахан јазычылар халг унудурлар ки, бүтүн әфсаналәр халг дүһасынын мәһсулудур. Һәр ундурлар ки, бүтүн әфсаналәр халг дүһасынын мәһсулудур. Һәр ундурлар ки, бүтүн әфсаналәр халг дүһасынын мәһсулудур. Һәр ундурлар ки, бүтүн әфсаналәр халг дүһасынын мәһсулудур. Һәр әфсанәдә халгын фәал һәјаты, мүчр вә зөвгләри, онун кәләчәјә олан инам вә арзулары әкс олунмушдур ки, онларын бир чоху инди дә арзу олараг, һәм дә јүксәлиш арзусу олараг галыр».

Көрүндүју кими, Сәməд Вурғун халг әфсанәләрinә чох бөјүк гијмәт вермишдир. Бу ондан ирәли кәлирди ки, шаир мүхтәлиф дөврләрдә јаранан әфсанәләрин мәзмүн вә гајәсини, халгын һәјаты, мәишәти, мүбаризәси, дүнјакөрүшү илә әлагәдар јарандығыны чох јахшы билирди. Шаирә көрә, әфсанәдә халгын вичданы вә гәлби вардыр:

Бу бир ширин әфсанәдир бабалардан јадикар
Бунда әзиз бир әлкәнин вичданы вар, гәлби вар.

Мараглыдыр ки, шаир дөврүмүзүн көркәмли әсәрләринә, јазычы вә шаирләримизин јарадычылығына халг әфсанәләриндә олан јүксәк пафослу, дәдәбәли романтик дил арзулајырды. Муасир гәһрәманлары, муасир һәјатымызын инкишаф пафосуну да о, әфсанәләрин дили илә рәнкләмәји һәмин нәзәри фикирләрини Шаир өзүнүн бир сыра әсәрләриндә һәмин нәзәри фикирләрини һәјата кечирмәк үчүн чалышыр вә чох заман да буна мүвәффәг олурду. Вагиф, Гызјетәр, Фәрһад, Азәр баба, Видади вә башга сурәтләри мисал чәкмәк олар. «Биз әсримизин әфсанәви гәһрәманларынын сурәтини әфсанәви бир гүдрәтлә, бир дилдә јаратсаг күнаһмы олар? Буну јалныз бачармаг лазымдыр! Јүксәк сәнәт дили үчүн стандарт форма јохдур. Сәнәтин мә'на үфуглəри сонсуз олдуғундан онун формалары дә сонсуз вә һеч бир мәнкәнәјә, һүдуд чәрчивәсинә сығыша билмәз».

С. Вурғун һәмин фикрини «Балаларымыз үчүн көзәл» әсәрләр јарадаг» адлы бир силсилә мәгаләсиндә дә сөјләмишдир. Шаирә көрә, ушаглар үчүн јазылан әсәрләрдә халгын нағыл вә әфсанәләриндән бачарыгла истифадә етмәк лазымдыр. «Әфсанә сөзүндән горхмаг лазым дејил, һәр һансы бир әфсанә олурса-олсун, биз онда һөгигәт шәфәгләри көрмәлијик. Чүнки ону инсан јаратмышдыр. Бүтүн әфсаналәр һәјат вә инсан јарандан сонра јарамышдыр».

Халг дастанларымыз һаггында С. Вурғунун дәјәрли нәзәри фикирләри вардыр. Онун «Китаби-Дәдә Горгуд», «Короғлу», ермәни халг епосу «Сасунлу Давид» һаггындакы мүлаһизәләрини јада сала биләрик. «Дәдә Горгуд» дастаны һаггында шаир јазыр: «Чохәсрлик тарихи олан Азәрбајчан әдәбијјаты, үдрәтли әдәбијјатын јарадычысы олан Азәрбајчан халгының гәһрәманлыг вә рәшадәт тарихидир. Азәрбајчан әдәбијјатының ән гәдим әбидәси IX әсрдә јарадылмыш олан мәшһур епосу — «Китаби-Дәдә Горгуд»дур. «Китаби-Дәдә Горгуд» һекајәләриндә халгын гәһрәманлыға, онун мүдрикliји вә үмидларин өкс олунмушдур: халгын көчәри һәјаты чох көзәл тәсвир олунур. «Дәдә Горгуд»ун гәһрәманлары чадырларда јашајырлар. Бу епосда биз бир чох халг гәһрәманлары вә баһадырларының образыны көрүрүк, биз бурада халгын бөјүк оптимизмини көрүрүк. Мәдәнијјәт чәһәләтә галиб кәлир, намуслу гәһрәманлар намуссуз хаинләрә гәләбә чалыр, әдаләт әдаләтсизлији мәғлуб едир. Гәрибә бурасыдыр ки, «Китаби-Дәдә Горгуд» һекајәләриндә чох чәсур вә нәчиб гадынлар тәсвир олунмушдур. Сәфәрә чыхан баһадырларын гадын вә нишанлылары өз тој күнләриндә әбәдилик бир сәдагәт вә'д едирләр».

1939-чу илдә мәшһур халг епосу «Сасунлу Давид»ин 1000 иллик јубилеји кеjд едилир. Бу мүнасибәтлә С. Вурғун чох мараглы мәгаләләрлә чыхыш едир. Һәмин мәгаләләрдә С. Вурғун «Сасунлу Давид» епосуна јүксәк гијмәт верир, онун идеjаларындан сөһбәт ачыр. «Сасунлу Давид» епосуну бизим «Короғлу»муз илә мүгајисә едән шаир һәр ики дастан арасында чох мараглы јахынлыг вә охшарлыглар тапыр. Бу охшарлыглары С. Вурғун һәр ики халгын тарихи јахынлығы илә әлагәләндирир вә әдәби әлагәләрин көзәл нүмунәси кими шәрһ едир. Һәм дә С. Вурғуна көрә һәр ики дастанын белә јајылмасы вә шөһрәтләнмәсинин сөбәбләриндән бири бунларда ифадә олунан идеаларын һәр ики халг үчүн јахын вә дөғмалығыдыр. Башга сөзлә, Загафгазија халгларының вахтилә харичи ишғалчылара гаршы апардығы биркә мүбаризәдир. «Сасунлу Давид» епосундан данышаркән онунла Азәрбајчан халгының епик јарадычылығы арасындакы бә'зи бәнзәришләри көстәрмәк истәjирәм. Мән бириичи нөвбәдә бүтүн дүнjада мәшһур олан «Короғлу» епосуну нәзәрдә тутурам. Короғлу өз һәjатының Азәрбајчан халгынын азадлығы вә истиглалиjjәти уғрунда гурбан вермишдир. Давид өз халгының азадлығы уғрунда мүбаризә етдиjи кими, Короғлу да харичи ишғалчылар әлеjһинә jорулмадан мүбаризә апармышдыр. Әмәкчи халгын доғма оғуллары олан бу ики гәһраман халг күтләләринин ән көзәл идеаллары илә јашајыр. Онлар халга ахраланарар һәмишә ондан көмәк көрдүкләри үчүн дүшмәнә галиб кәлирдәр. Азәрбајчан халгының чох гәдим вә көзәл бир мисалы вардыр: «Икиди ел сахлар». Давидлә Короғлу арасында нә гәдәр охшар чәһәтләр вардыр! «Халга, вәтәнә сонсуз мәһәббәт, дүшмәнә нифрәт, үрәjи кенишлик вә чәсарәт,

[1] *С. Вурғун.* Әсәрләри, 6 чилддә, 6-чы чилд, Б., 1972, с. 294.

садəлик вə сəмимилик, мусиги вə поетик исте'дад, сарсылмаз ирадə, өз гүввəсинə дəрин инам һəр ики гəһрəманы — Короғлу вə Давиди характеризə едəн ejни кejфиjjəтлəрдир. Нə Давид, нə дə Короғлу милли мəһдудиjjəт нə олдуғуну билмирлəр. Буна көрədир ки, бизим гəһрəманларын ады башга өлкəлəрдə дə ешидилир. Бир чох Шəрг халглары онлары севир, өзизлəjир».

С. Вурғун «Сасунлу Давид»лə Азəрбаjчан халг епосу арасында башга охшарлыглар да тапмышдыр. Бу охшарлыг онунла изаһ едилир ки, бизим халглар ejни тарихи шəраитдə jашамыш, ejни өзабы чəкмиш, ejни дүшмəн вə достла үзлəшмишлəр. Бизим халгларымыздын психолокиjасы вə jарадычылыг бачарыгы феодал Загафгазиjасынын ejни тарихи шəраитиндə jетишмиш вə инкишаф етмишдир».

Бундан сонра шаир һəр ики халгын дастанларыны jахынлашдыран диккəт тəлəб дə тапыр. О тəлəб ки, һəлə шаир бу сөзлəри jазаркən үзə чыхарылмамышды; о тəлəб эдəби-бəдии тəлəб иди. «Мəнə елə көлир ки, бу бəнзəишлəри jарадан ejни заманда бу ики гоншу халгын эдəби мүнасибəтлəри олмушдур. Мə'лумдур ки, халгларымызын епослары дəфəлəрлə бизим көзəл ашыгларымыз: Ашыг Гəриб, Ашыг Əлəскəр, Сəjат Нова вə башгалары тəрəфиндən сөjлəнилмишдир. Бундан башга, бу епосларда биз бир чох мəсəллəрə, аталар сөзүнə, афоризмлəрə раст көлирик ки, онлар һəм азəрбаjчанлылар вə һəм дə күрчүлəр арасында ишлəнир». Һəлə 1929-чу илдə «Сасунлу Давид»ə һəср етдиjи мəгаləсиндə зəманəси үчүн белə актуал мəсəлəлəр галдыран С. Вурғун үзүнү гəлəм достларына тутуб фикрини белə jекуланлашдырырды: «Биз совет jазычылары вə алимлəри jени өсəрлəр jарадараг халгымыза көстəрмəлиjик ки, бизим халгларын арасындакы бирлик вə гардашлыг мүнасибəтləри нə гəдəр дəрин вə гədимдир».

С. Вурғун «Короғлу» дастаны һаггында башга чыхыш вə мəгаləлəриндə дə данышмышдыр. Дастанын эсас гəһрəманлары һаггында шаирин сөзləри илһамлы вə тə'сирлидир. Хүсусилə онун Бөjүк Вətən мүһарибəси илləриндəки чыхыш мəгаləлəриндə биз Короғлу, Бабək, Чаваншир, Вагиф вə башга адлара даһа тез-тез раст көлирик. С. Вурғун Загафгазиjа халгларынын гəһрəманлыг кечмишинə мүрачиəт едир, көзəл, парлаг сəһифəлари сечир, халгларымыза хатырладыр вə дүшмəнə гаршы даһа өзмлə мүбаризə апармаға руһландырырды. Мүһарибəнин гызғын чағларында, Совет Иттифагында jашаjан бүтүн халгларын достлуғу сынагдан кечирилдиjи бир заманда о дejирди: «Загафгазиjанын гардаш халглары олан биз күрчүлəр, ермənиləр вə азəрбаjчанлылар өз тарихимиздə дəфəлəрлə үмуми дүшмənлəримизə гаршы, jə'ни jадəлли ишгалчылара гаршы өлбир мүбаризəдə бирлəшмишик. Биз дəфəлəрлə дүшмəн гошунларыны гырыб-дағытмыш, онлары Күр вə Араздын чошғун суларында гəрг етмишик.

...Биз бу күн үмуми дүшмənлəримиз олан немес фашизми илə үз-үзə дурмушуг. Бөjүк бабаларымыз олан Тариел, Сасунлу Давид, Бабək вə Короғлунун өлмəз сималары фикримиздə jенидən чанлансын. Гоj кечилмəз Гафгаз дағларының диби көрүнмəjən дəрəлəри немес ишгалчылары үчүн мəзарыстан олсун».

Гылынч, сөз, саз, гəһрəманлыг дөjүш мейданларында һəмишə гоша чөвлан етмишдир. Азəрбаjчан халгына хас олан бу хүсусиjjət өзүнү Бөjүк Вətən мүһарибəси илləриндə дə көстəрирди. С. Вурғун мүһарибə дөврү мəгаləлəриндə бу гадим эн'ənəни jашадан гəһрəманлары jад едир вə Азəрбаjчан өгулларыны Вətən уғрунда, азғын дүшмəнə гаршы бөjүк гəһрəманлыглара чағырырды: «Бизим халгымызын тəфəккүрүндə jашаjан бədии сөз, мəфhум, инсанлығын бөjүк идеallарыны, hуманизм вə идракын тəрəггиси уғрунда апарылан мүбаризəдə һəр заман мүбариз бир васитə олмушдур... Бизим халгымызын тарихиндə гылынчла гəлəмин чох гədим бир гардашлығы вар:

Һоjду, дəлиләрим һоjду.
Jерijин мейдан үстүнə.
Һавадакы шаһин кими
Төкүлүн ал ган үстүнə.

Гоjун бəдəjləр кишнəсин,
Мисри гылынчлар ишлəсин.
Кими тəнаб гылынчласын
Кимисин дүшмəн үстүнə.

Бəлкə дə заман көлиб кечдикчə Короғлунун бу вə jа диккəт һəрби мəһарəти унудулачагдыр. Лакин шаир Короғлунун бу гылызыл сөзləри халгымызын синəсиндə нəсилдəн-нəслə кечиб jашаjачаг, өзүнə даһа парлаг бир көлəчək газаначагдыр»[1].

Чох заман С. Вурғун халг jарадычылығына олан мүнасибəтини бədии өсəрləриндə ифадə едир, дастанларымыз, бajаты вə шикəстəляримиз һаггында дөjəрди мүлаһизəлəр ирəли сүрүрдү. Мəсəлəн, шаир халг дастанларынын эсас мөвзуларындан олан мəһəббəти өзүнəмəхсус мүдрикликлə мə'наландырыр, ону инсанын эн көзəл, нəчиб кejфиjjəти кими гиjмəтləндирирди. С. Вурғуна көрə, инсаны һəjата бағлаjан, ону jашамаға, мүбаризəjə, руһландыран, көлəчək уғрунда даним эһмəтə гатлашмаға вадар едəн, бир сөзлə, инсаны jашадан һəгиги, эсл, садə мəһəббəтдир, ел, халг, вətən мəһəббəтидир. Məһs бу мəһəббəт эсрлəр боjу халгы Вətən уғрунда дөjүшлəрə инсанын дайм уvалтмышдыр. «Көмсомол поемасы»нын «Илк көрүш» hиссəсиндə охуjуруг:

Кətир хатириня Лejли-Мəчнуну,
О дастан галачаг тарих үзуну.
Аглады Лejлинин көзүндə көлəр,
Ачды гучағыны Мəчнуна чөллəр.

[1] *С. Вурғун.* Азəрбаjчан эдəбиjjаты һаггында (1943-чү ил сентjабрын 29-да Москвада Иттифаглар евинин бөjүк салонунда Азəрбаjчан ше'р вə мусиги кечəсиндə сөjлəнилəн нитгиндən).

Бəллидир Ширинин чал-чарпаз дағы,
Фəрһад мəһəббəтлə учурду дағы.
Мəһəббəт һəр заман өтəн бир гушдур,
Демə бу дастанлар уйдурулмушдур:
Нə олурса-олсун... бунларда ган вар,
Јашајан, чырпынан, севən инсан вар.
Кетсə бир гапыдан ешгин ајағы
Саралар бағчаны, төкүлəр бағы!

Бəјүк Вətən мүһарибəсиндən сонра Чənуби Азəрбајчанда халг өз азадлығы, мүстəгиллији уғрунда мübаризəјə галхдығы вахт Иран иртичачылары Америка—Инкилтəрə империалистləринин, көмəји илə милли-азадлыг һəрəкатыны јатырдыр; доғма ана дили јасаг олунур, бу дилдə чыхан китаблар јандырылыб мəһв едилирди. С. Вурғун белə вəһшиликлərдən гəзəбləнəрək «Јандырылан китаблар» адлы ше'рини јазмышды. Бурада шаир бир тəрəфдən һəмин гуввəлəрə Азəрбајчан халгынын гəһрəманлыг кечмишини, азадлыг уғрунда мүбаризə тарихини, милли гəһрəманларыны хатырладыр, дикəр тəрəфдən исə кəстəрир ки, чəлад, јандырылан бу китабларда, бајатыларда халгын арзу вə истəкləри, азадлыг идеаллары, ана гəлбинин чырпынтылары ифадə олунмушдур:

Чəллад! Мəним дилимдəдир бајатылар, гошмалар
Де, онлары һеч дүдүму сəнин о даш үрəјин?
Һəр кəрəјləи пəрдəсиндə мин ананын гəлбя вар,
Һəр шикəстəм өвладыдыр бир мүгəддəс дилəјин,
Де онлары һеч дүдүму сəнин о даш үрəјин?

С. Вурғуна көрə, һəр бир сəнəткар сəнətдə хəлгилик проблемини дүз баша дүшмəлидир. «Хəлгилик илһамын вə јарадычылыг ахтарышларынын түкənмəз хəзинəси, гајнар вə үгдрətли булағыдыр. Јазычы габагчыл идејалары, тəзə вə јүксəк фикирləри, зəриф вə шаирanə һисслəри јалныз бу мүгəддəс мənбəдən алыр. Бу зənкин хəзинədən ајрылмајан сəнətkар һəмишə хошбəхтдир. Јазычы гəлбинин һəр һансы бир тели сынмышдырса, онун јарадычылыг тəфəккүрүнүн чошғун сели гурумушдурса, демək о өз јарадычылығынын илк мənбəјиндən, сəнətин доғма бешиjиндən, халг һəјатынын чанлы вə гајнар булағындан ајрылмыш, узағлашмышдыр»[1].

Шаир поезијада даним халг руһу, милли-етник хүсусијјətləр көрмək истəјирди. Сəməд Вурғуна көрə, јалныз бу јолла халгын гəлбинə, үрəјинə јол тапмаг оларды. Шаир јазырды ки, «јазычы дүнја мејданына һəр шеjдən əввəл, өз халгынын милли аləмини, сəчиjəсини, мəишəтини, мəфкурəсини вə мə'нəвиjјатыны тəбии сурətдə тəрəннүм етмək јолу илə чыха биләр». Сəməд Вурғунун зənкин вə рəнкарəнк јарадычылығыны Үмумиттифаг вə дүнја мигјасына чыхаран да мəһз өмрү боју садиг галдығы һəмин хүсусијјətləр олмушдур. Халг јазычысы Сүлејман Рəһимов шаири «ше'римизин тачыдары» адландырыр вə сонра сөзүнə давам едир ки, «Сəməд Вурғун Азəрбајчан халгынын фолклоруна, онун сөзүнə-сазына еһтирам бəсləмиш, халг чешмələриндən бəһрəлəнмишдир. Сəməд Вурғунун үмумдүнја шөһрəтли ше'ри бу аби-һəјат чешмəсиндən бəһрəлəндиjи, бурадан дүндүру су ичдиjи үчүн һəм дə өзүнүн оријинал поетик тəхəјјүлү — зəкасы илə мүасирləшдиjи, сосиалист реализминə садиг олдуғу үчүн гарталчасына ганад ачмыш, дөврə вура-вура јорулмадан һеч үчмүшдур. Шаир һимн кими сəсləнən «Азəрбајчан» ше'риндə Азəрбајчаны бир нəғмəкар кими тəрəннүм етмəклə, синəсини өз торпағына сəјкəмəклə гит'əлəрдən-гит'əлəрə ганад ачмышдыр»[1].

Сəməд Вурғун халг јарадычылығынды əбадн гајнаг, түкənмəз чешмə һесаб етмишдир. Бу чəһətдən оның вахтилə Болгарыстанда дедиjи сөзлəр диггəтəлајирдир. 1951-чи илдə Софијада кечирилən совет-болгар достлуғу ајлығында Болгарыстанын халг јазычысы, К. Димитров мүкафаты лауреаты Стоjан Даскалов Сəməд Вурғунла көрүшүнү белə хатырлајыр: «Сөһбəт заманы ондан сорушдум: «Индики техники тəрəгги эсриндə мүасир əдəбиjjатымыз хејли инкишаф етмишдир. Бизим əдəбиjjатын халг јарадычылығына мүнасибəти нечə олмалыдыр?» О бу суала чох мə'налы вə поетик тəрздə чаваб верди: «Өвладын анаја олан мүнасибəти кими». Бу сөзлəр тəхминən иjирми ил əввəл дејилсə дə һеч вахт јадымдан чыхмыр. Бунун нəтичəси олараг Сəməд Вурғун һагғында эсəр јазмаг гəрарына кəлдим. Әлбəттə, эсəрин эсас гəһрəманы дүнја көрмүш, елləр, обалар кəзмиш, өз халғының бир өвлад мəһəббəти илə севən шаир олачағдыр. Эсəрин адыны да мүəjjəн етмишəм: «Өвладын анаја мүнасибəти»[2].

Сəməд Вурғун Азəрбајчан халг мусиғисини, ашыг сəнətини, муғамларымызы чох көзəл билир, онлар һагғында jери кəлдикчə мараглы фикирлəр сөjləjирди. Шаир муғаматы инсан үчүн мə'нəви гида һесаб едирди.

Бурада бəјүк шаиримизин бир чыхышы барəдə данышмағы зəрури һесаб едирик. Чыхыш Бəјүк Вətən мүһарибəси дөврүнə аиддир. 1943-чү ил јанварын 18-дə Зиjалылар евиндə радио динləjичиləриннн Үмумбакы конфрансы кечирилирди. Мəгсəд «Азрадиокомитəнинң мусиғи верилишləриннн вəзиjjəти»ннн мүзакирə етмəк, jени вəзифələри мүəjjəнləшдирмəк иди. Конфрансда Сəməд Вурғун да чыхыш етмишдир. Ичласын бүтүн кедиши стенограм едилмишдир. Һəмин стенограмын мəтнини јазычы Елчин нəшрə назырламышдыр. О, гејдləриннн бир jериндə јазыр: «Төсəввүрүмдə һəмин узаг или — 1943-чү или чанландырмаға чалышырам. Саралмыш вəрəглəр көзүмүн гаршысына кəлир... елə бил күллə сəси ешидирəм, сонра мəрми партлајыр, сакитлик чөкүр вə бирдəн-бирə тар сəси кəлир, сəсi сəси кəлир, гара зурна

[1] *С. Вурғун.* Эсəрləри, 6 чилддə, 6-чы чилд, Б., 1970, сəһ. 71.

[1] «Әдəбиjjат вə инчəсəнət» гəзети, 18 сентjабр 1976-чы ил.
[2] «Әдəбиjjат вə инчəсəнət» гəзети, 18 сентjабр 1976-чы ил.

səsi kəlir, Gurban Pirimov çalır, Aşıq Şəmşir oxuyur, Xan səʒəfli gavalıny kəʒynyn üstynə galdyryb pəsdən deʒir:

Nəbinin bıçkları eşmə-eşmədir,
Papağı qıllədən deşmə-deşmədir.
Goj sənə desinlər aj Çaçar Nəbi
Nəvərin əʒyndən aj çovar Nəbi.

Məʀmilər və nəʀmələr... Bir tərəfdən dəhşətli Leninʀad blokadası, dikər tərəfdən D. Şostakoviçin «Leninʀad» simfonijası...

Bir tərəfdən bombaʀdmançı təjjaʀələʀin myдhiш səsi, ʀaketləʀin, qıllələʀin biyılıtısı, dikər tərəfdən Yʒəjib bəjlə Bylбylyn «Sevkili çanan»sı.

Məʀmilər və nəʀmələr zaməny şaiʀ Səməd Byʀfyn kah ən vəбhədə deʒyшчyləʀlə köʀyшmyш, ше'ʀlə, sənətlə onlaʀın ʀyhyny oxшamыш, вətənə, xalʀa, doʀma topʀaʁa olan məhəббət hиссləʀini aʀtыʀmыш, əvдadlaʀın mиʀas гojдyғy гəhʀəmanlығы тəбliғ etmиш, o биʀi tərəfdən aʀxada da kevə-kyndyə jatmamыш, nəʀmələr, onlaʀın гajəsi, tə'siʀi вə əhəmijjəti haггында гijmətli фikiʀləʀ seʒləmиşdyʀ. Səməd Byʀfynyn həmin jығыnчaғdakы vыxышында биʀ sыʀa гijmətli myлahиsələʀ вaʀdыʀ. O, vыxышына belə вaшlamышdы: «Mənчə Ʀadиokomиtəniн belə биʀ myшaвиʀə чaғыʀmacы чox вaxtыna дyшyp. Xalғыmыza чatdыʀыlan myсиги mədənijjətimиz haггында xalғыmыzын, вилавəситə диnləjiчиləʀimиzиn сəsyny tez-tez eшиtmək лazыmдыʀ. Odyp ки, mənчə, Ʀadиokomиtə belə myшaвиʀələʀi təsadyfи halлaʀda jox, sиsteматиk cyʀətdə keчиʀməlиdиʀ, jə'ni həʀ иki-yч ajдan биʀ belə myшaвиʀələʀ чaғыʀылmaлыдыʀ». Шaiʀиn həmин vыxышыndakы фikiʀləʀ myғaмət, maнны, caз, taʀ вə бynlaʀын инсанлаʀə tə'siʀi haггыnдaдыʀ. «Bypaдa мən биʀ-иki мəsələ yзəʀиndə xyсуси дajanмaг иstəjiʀəm. Бynyn биʀиси myғaмат мəsələsидиʀ. Elə jолдaшлaʀ вaʀ ки, дejиʀləʀ: myhaʀибə дəвʀyndə myғaмат oxyмaг олмaз, тəmkиnлиk kətиʀиp; aнчaг təчʀyбə kөstəʀиp ки, бy дoғʀy дejил, сəhвдиʀ. Mən билаваситə өz mə'nəvи ehtиjaчlaʀыmдaн дejə биləʀəm.

Bу jaxыnлaʀдa биʀ aj Mocквaдa галдыm. Бaкыja kөləндən сonʀa инaндыʀыʀəm сизи, oн-oн бeш kyн Jазычылаʀ Иttифaгыnдa дa, евдə дə ʀaдиoнyн гaбaғыndan кeтмədим. Mən Mocквaдaн kөləндən сonʀa бизим apтиcтləʀимизин, xaнəндəлəʀимизин ифaсыndа myғaмaтa hөcəʀətlə гyлaг acыʀдыm». Bу өзүлəр xaлг myсиcиcиндəн, myғaмaтдaн зəвг aлaн, ony инсaнын мə'нəви, гaнyни ehtиjaчы hиcc edən шaiʀин сəмими c'тиʀaфыдыʀ. O өз' təчʀyбəси əсaсындa myсиги нин, myғaмaтын нə гədəʀ бəjyk tə'сиʀ гyввəсинə мaлик oлмaсыны jaзыʀ.

C. Byʀfynyn чыxышыndan сonʀa Y. Ihaчыбəjoв шaiʀин myлahиsələʀинi бəjəниʀ, təcдигləjиʀ: «Səməд дoғʀy дeди. Aзəʀбajчaндaн чыxыб бaшғa биʀ jəʀдə гaлaндa вə гajыдыб кəлəндə həcpətlə myғaмaтa гyлаг acыʀсaн. Aнчaг дəвʀyнə көʀə myғaмaт лaзымдыр. Myғaмaт вaʀ ки, инсaндa зəвг ojaдыʀ, инсaнa hүsn кətиʀиp. Bиʀ hүsn вaʀ ки, инсaнa шaдлыʀ кətиʀиp, биʀ hүsn вaʀ ки, инсaнa aғлaмaг кətиʀиp. Məc: «Гaтəʀ», «Cекah», «Шyʀ» — бynлaʀы көзəл oxyjaндa əлбəттə, hамыja jaxшы тə'сиʀ edəчəк». Oxyчy шyбhə etмиʀ ки, бизим сeвимли шaиʀимиз дə məhз инсaнa шaдлыʀ, фəʀəh, xoш əhвaли-ʀyhиjjə кətиʀəн myғaмaтдaн cehбəт aчмышдыʀ. Xyсycилə myhaʀибə дəвʀy yчyн.

Myғaмaт haггында дeмəк oлaʀ ки, бyтyн нaтиғлəʀ дaнышыʀ, өз myлahиsələʀинi cөjləjиʀ; aнчaг hамыдан чox Cəмəд Byʀfyн дaнышыʀ. Bизə мə'лymдyp ки, o, Y. Ihaчыбəjoвa бəjyk həʀмəт вə ehтиʀaмы бəcləjиʀ, сənəти гaʀшысында баш əjиʀди. Xyсycилə «Koʀoғлy» oпəʀacы haггында jaздығы биʀ нeчə мəғaлəcиндə Y. Ihaчыбəjoв myсиги нин хaлғымызын фəxʀи, гyʀyʀy aдлaндыʀыʀ, дyниə мədəнijjətинин инчилəʀиндən hecaб edиʀди. Диғғəт eдилəʀəcə, Mehди Ihүcejнин киʀиш нитгиндə belə биʀ ишəʀə вyʀдyғy көʀyнəʀ: kyjə вaxтилə Y. Ihaчыбəjoв ʀaдиo вəʀилишлəʀи кoмиtəcинə тaпшыʀыб ки, myғaмaт нисбəтən aз ифa edилсин, чyнки кəдəʀ, hүsn кətиʀиp. Бyny jығынчaғдa иштиʀaк edən Səməд Byʀfyн eшидиʀ. Aнчaг бəjyk сənəткaʀa oлaн бyтyн hөʀмəт вə ehтиʀaмы илə бəʀaбəʀ o бypaдa myғaмaт haггында шaxси myлahиsələʀини cөjləjиʀ. Чыxышындaн көʀyндyjy кимu, шaiʀ бy ʀənkəʀəнk myғaмaлəʀын гaʀшысындa hejpətə дyшyp. Бəjyk иcтe'дaд caнıби oлaн Səməд Byʀfyн myғaмaты бyтyн чaлəʀлəʀы, лaдлəʀы, чилмəлəʀи илə баша дyшyб зəвг aлмaсaйды, belə фəxʀ вə гyʀyʀлa cehбəт aчмaзды. «Myғaмaт дedиkдə мənим hалыма eлə биʀ əзəмət кəлиʀ ки, бy бəлкə бy вaxтa гədəʀ heч биʀ кoмпoзитoʀ japaдa билмəмишдиʀ». Bypaдa əлaвə edəк ки, coнʀaлəʀ бəcтəкəʀлəʀымыз myғaмaтa jən чeвиʀдилəʀ. Xaлғымызын бəjyk бəcтəкəʀ oғлy Фикʀəт Əмиʀов xaлг myғaмлəʀы əсaсындa өз cимфoник əcəʀлəʀини jaзды. Belə-иkиcи, myғaмлaʀымызын дyjə cəjaһəти бaшлaнды. Myғaмaтын шeһʀəти дилləʀ əзбəʀи олдy. Дyниəнын бyтyн сənəткaʀлəʀы xaлг myсиги мизиндə Cəмəд Byʀfynyn көʀдyjy əзəмəти c'тиʀaф etдилəʀ. Шaiʀ haғлы иди. Hələ o заман Фикʀəт Əмиʀов «Шyʀ»y, «Kyʀд oвшaʀы»ны, Hиjəси «Paст»ы jазмaмышдылəʀ.

Cəмəд Byʀfyн myғaмaтын тəбliғи haггында дa myəjjən myлahиsələʀ cөjləjиʀди. Шaiʀə көʀə, «кoнкʀeт тəʀбиjəви иш көʀмəлиjиk ки, бy ишдə jeнə бəjyk вəзифə бизим кoмпoзитoʀлəʀын, jə'ni бəjyk myсиги ycтaдлaʀымызын өһдəсинə дyшyp... Bypaдa көʀyнyʀ ки, myғaмaт елə тəбliғ олунмaлы, oндaн елə истифaдə edилмəлидиʀ ки, зəһмəткешлəʀин тəʀбиjəви ишинə хидмəт кəcтəʀсин».

Cəмəд Byʀfyн myғaм иfa edən бəjyk сənəткaʀлəʀa дa jyксəк гиjмət вeʀиʀ, oнлaʀын сənəти гaʀшысындa баш əjиʀди. «Mən тəəччyб edиʀəм, нə yчyн сиз бypaдa чaлaнлaʀ haггында дaнышмыʀсыныз? Mən чaлғы дedикдə сaзы дemиʀəм. Əзəмət дəʀинлиjини мən Гyʀбaн Пиʀимoвyн тaʀында көʀyʀəм. Oнyн o apaм-apaм сaʀы симлəʀи вyʀмaсы вaʀ, биlмиʀəм бyny дyjмaмaг нeчə oлaʀ?

Чалмагда да чох тэфавут вардыр. Сэнэт о заман бэјүк олар ки, һэмин сэнэтэ бөјүк мэ'на верәсэн. Охујанда, чаланда сэни дүшүндүрсүн. Мэс. Гурбан эми нечэ дэфэ чалса, мэн дэнэ-дэнэ она гулаг асарам. Башгасы ола биләр он беш ил тар чалыр, анчаг һәлэ тарда олан дәрин мэ'наны дүјмур. Сејид Әзимин дәрд мисрасы мәним јадыма дүшдү (охујур)».

Бурада Елчин белэ бир гејд вермишдир: «Стенограмда Сәмәд Вурғунун Сејид Әзим Ширванидән нанеы мисралры сөјләмәси гејд едилмәмишдир. Лакин онун өз шәрһи күман етмәјә эсас верир ки, сөһбәт Сејид Әзимин «Күш гыл ej ки, билирсән өзүны вагифи-кар» мисрасы илә башлајан мүхәммәсиндәки бу беш мисрадан кедир:

Күш гыл ej ки, билирсән өзүны вагифи-кар,
Әкәр од көр ки, нодир налејн-нej, нәрмејн-тар.
Нәдир од хүшк олан чүдә бу налејн-зар —
Ки, содасындан онун гәрәт олур сәбрү гәрар
Ачма сән пәрдәни, һәр пәрдәдә вар јүз әсрар».

Сонра шаир фикрини давам етдирәрәк «Јә'ни тар чаланда, — дејир, — көрәк инсанын сәбр-гәрары гәрәт олуб кедо...»

Бурада Сәмәд Вурғун мусиги илә сөзүн мүнасибәти мәсәләсинә тохунур: «Сөзсүз муғамат, мән дејирәм, јүјәнсиз бир ат кимидир. Охујан бизи хүсуси бир истигамәтә апарыр. Одур ки, көрәк сөз илә охумаг тутсун. Бә'зән охујанларымыз савадсыз олурлар. Ајыблыр. Филармонијанын солисти оласан. Мәсәлән, Сара Гәдимованын охумасы мәним чох хошума кәлир, о, сөзләри чох ајдын дејир, анчаг о да бир «Секаһ»ы токрар охујур. Бу да көрәк олмасын. Көрәк биз һәр заман онун әгзындан јени «Секаһ» ешидәк, јени «Секаһ» ешитмәјәк».

Бундан сонра Сәмәд Вурғун охума, вокал сәнәтинин дикәр чәһәтләри барәдә сөһбәт ачыр. Дејир ки, муғаматы, халг мусигисини илкин вариантында олдуғу кими ифа етмәк лазымдыр. Ону һеч кәсин дәјишмәјә ихтијары јохдур. «Бә'зи јолдашлар, мәсәлән, Әләвсәт (муғənни Әләвсәт Садыгов нәзәрдә тутулур — *П. Ә.*) зәнкүләдән сун-истифадә едир. Нә гәдәр дејирсән, она кар етмәјир. Бә'зи дикәр ифачылар да о гәдәр зәнкүлә вурур ки, нәфәсләри гаралыр. Дүнән... Зүлфү (Зүлфү Адыкөзәлов нәзәрдә тутулур) охујурду. Мән гулаг асдым, јарым саат зәнкүлә вурду. Нә олмушдур? Биз билирик, сәнин нәфәсин вардыр, анчаг елә оху ки, нәфәс гаралмасын, һәр шејин бир һүдуду вар. Һәмин һүдудда дајанмаг лазымдыр. Анчаг һүдуддан кәнара чыханда һәр шеј позулур. Мән тәәччүб едирәм, нә үчүн Радиокомитәдә ишләјән јолдашлар белә шејләри дүзәлтмирләр? Нијә мотиви, ше'ри охујанда јохламырсыныз?»

Шаирә көрә, радиода охуначаг маһнылар, муғамлар диггәтлә сечилмәли, јохланмалы, јухарыда дејилдији кими, тәрбијәви әһәмијјәти нәзәрә алынмалыдыр. «Мән балача ушаг идим, бир һава вар, кәндә ешитмишдим. Дөрд-беш ил әввәл дејирдим: нә үчүн бу һава охунмур? Сонра охудулар, доғрудан да көзәлдир. Бунларын һамысыны сечмәк, дүзәлтмәк лазымдыр. Радиокомитәдә ишчиләрин мүшавирәсини чағырмаг лазымдыр. Бизим бајаты китаблары вардыр, фолклор вардыр, алын, охујун. Мәним кими сизи севән динләјичиләр, аллаһ етсин, чох олсун».

Бундан сонра Сәмәд Вурғун чох гыса да олса мусиги мусигиси, ашыг сәнәти һаггында данышыр. «Бир мәсәләни дә демәк истәјирәм ки, бу да ашыг мусиги сәнәти һаггындадыр. Бу, мәни чох дүшүндүрүр. Муғаматы биз севирик, анчаг ашыг сәнәтимиз муғамата нисбәтән өкеј тутулур». Елә бурада да е'тираф едәк ки, мүһарибә илләриндә, һәтта гәләбәмизин илк илләриндә дә ашыг јарадычылығына хүсусилә Радиокомитәдә өкеј мүнасибәт олуб. Онларын јарадычылығыны зәнф һесаб едиб радиоја јахын бурахмырдылар. Буну биз Сәмәд Вурғунун нитгиндәки аһәнкдән дә чох ајдын һисс едирик. О, јухарыдакы сөзләри дејиб гуртаран кими Үзејир Һачыбәјов белә бир реплика атыр: «Ашыг да вар, ашыг да». Сәмәд Вурғун сөзләринә давам едәрәк дејир: «Мән јахшы охујану нәзәрдә тутурам. Бизим бә'зиләримиз буну һеч севмир... Ашыг сәнәтинә чох кеч-кеч гулаг асылдығы үчүн, о хоша кәлмир... нә едирсиниз-еди, ашыг сәнәти тез-тез чанлансын. Мән истәјирәм ки, мәним ушағым тардан лөззәт алдығы кими ашыгдан да зөвг алсын. Мән бир вәтәндаш кими сизләр төләб едирәм ки, бу мәсәлә дүзәлсин».

Чыхышынын сонунда Сәмәд Вурғун муғам вә ашыг сәнәтинин бир-бириндә мүнасибәти һаггында да өз мүлаһизәләрини сөјләјир. Ашыг сәнәтинин халғымызын чох гәдим сәнәти олмасыны е'тираф едәрәк дејир: «Әкәр муғаматы көтүрсәк, мәнчә бунун көзәл әламәтләри саздан кәлиб тара кечмишдир».

Үзејир Һачыбәјов шаирин ашыг мусигиси вә үмумијјәтлә, јарадычылығы һаггында мүлаһизәләрини дә бәјәнир вә өз чыхышында дејир: «Јолдаш Сәмәд ашыг сәнәти һаггында деди. Әлбәттә, ашыг сәнәти бизим ел сәнәтимиздир. Ашыглардан јахшы охујан вә пис охујан вардыр. Бә'зиләри гочалыб, анчаг көһнә ашыглар да вардыр ки, чох көзәл охујурлар, јахшы сәсләри вар. Әлбәттә, онлары радио верилишинә чәлб етмәк лазымдыр. Бу чәһәтә дә көрәк нәзәр јетирилсин».

Халг јазычысы Мећди Һүсејн С. Вурғунла Үзејир Һачыбәјов арасында олан ашағыдакы сөһбәти хатырладыр: «Бир күн сөһбәт заманы С. Вурғун Үзејир Һачыбәјова мүраҹиәтлә деди ки, Үзејир әми, билирсинизми ки, күрүчләрин мәшһур маһнысы «Сулико»нун мотиви һансы Азәрбајчан халг муғамы үзәриндә гурулмушдур? Үзејир Һачыбәјов гашларыны чатыб фикирләшир вә чаваб верир ки, валлаһ, Сәмәд, әһәмијјәт вермәјимишәм, она көрә дә дејә билмәрәм. С. Вурғун Үзејир Һачыбәјова сөјләјир ки, «Сулико» маһнысы «Јетим секаһ» адлы муғамымыз үзәриндә гурулмушдур. Бундан сонра шаир «Јетим секаһ» илә «Сулико»нун ајры-ајры јерләрини ифа вә муғајисә едир вә өз фикрини сүбута јетирир. Үзејир Һачыбәјов Сәмәди диггәтлә динләјир, онун фикрининн доғрулуғуна инан-

дыгдан сонра давам едир ки, Сәməд доғрудан да сəн мүстəсна зөвгə вə һəссаслыға малик бир инсансан. Мəн индијə гəдəр буна əһəмијjət вермəмишəм, һəгигəтəн дə белə имиш».

С. Вурғун классик ədəбијjатымызын фолклорла əлагəси үзəриндə даим дүшүнмүш, мəгалə вə чыхышларында дөнə-дөнə бу мəсəлəjə гајытмышдыр. Хүсусилə Низами, Фүзули, Вагиф һаггындакы мүлаһизəлəр буну ајдын көстəрмəкдəдир. Бизчə, С. Вурғун Азəрбајчан совет поезијасында фолклордан јарадычы сурəтдə истифадəнин тəмəл дашларыны-јоланлардан биридир. Бөjүк шаирин бу саһəдəки өлмəз эһ'əнələри Азəрбајчан совет поезијасынын индики јарадычылары үчүн дə көзəл мəктəбдир. Еjни заманда С. Вурғун халг ədəбијjатына һədсиз мəһəббəт бəслəмиш, бүтүн јарадычылығы боjу чыхыш вə мə'рузəлəриндə фолклоршүнаслығымыз үчүн өз əһəмијjətини сахлајан гиjмətли нөзəри фикирлəр ирəли сүрмүшдүр.

II фəсил

АШЫГ ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫ ГАЈНАГЛАРЫНДАН БƏҺРƏЛƏНМƏ

С. Вурғун Азəрбајчан халг јарадычылығындан тез-тез истифадə едəн, өз поезијасыны чох орижинал бир јолла халгын һəjат вə мүбаризəсилə, онун мə'нəви сəрвəтилə бағламағы бачаран сəнəткарларымыздандыр.

Мəн елləр оғлуjам, елləр чанымдыр,
Хəjалым, сəнəтим, һəjəчанымдыр.

Бу сөзləр өз һəjаты, мүбаризəси, сəнəти, дүшүнчələри вə бүтүн варлығы илə халгына, вətənинə бағлы бир шаирин сəмими е'тирафыдыр. О, илһамыны елдəн алыр, халгын ешгилə јазыб-јарадыр.

Аjаглаш дөврəнин сүр'əтилə сəн,
Чалыш ки, карвандан үзүлмəjəсəн.
Өзүн јаратсан да бүтүн варлығы
Өзүндə ахтарма бəхтиjарлығы.
Елин мəчлисиндə иеj тут, дилə кəл,
Бешкүнлүк аləмə күлə-күлə кəл.
Долдур пиjаləни һагг шөрбətиндəн,
Илһам ал вətəнин мəһəббəтиндəн.
Сəн ел бағчасында шүр тутуб, сəс сал,
Елин чиjəриlə јалныз нəфəс ал!

О сəнəткарлар өз јарадычылығы илə дүнjа мəдəнијjəти хəзинəсини зənкинləшдирмишлəр ки, онлар илк нөвбəдə мənсуб олдуғу халгын һəjатыны, мə'нəвијjатыны, идеалларыны јүксəк поетик шəкилдə ифадə етмишлəр. Демəли, милли олмаjан, јарадычылығында бүтүн телləриlə өз халгына бағланмаjан сəнəткар һеч бир заман халги ола билмəз. Бу чəһəтдəн сəнəткар үчүн ən мүһүм, ən бириичи хүсусијjət халгын арзуларыны, дүшүнчələрини, идеалларыны, психолокиjасыны өjрənмəкдир. Халг јарадычылығы, фолклор нүмунəлри бунун үчүн ən зəнкин мənбəдир. Һомер, Фирдовси, Низами, Шота Руставели Данте, В. Шекспир, А. Пушкин, М. Горки ким дүнjа сəнəткарларының

jarадычылыг jолуну хатырламаг кифajətдир. С. Вурғун чох кичик jашларындан башлajараг Азəрбajчан шифаһи ədəбиjjат нүмуnəлəринин диггətлə өjрənмиш və əсəрлəриндə jери кəлдикчə бунлардан истифадə етмишдир. Сонра көрчəjимиз кими, бөjүк шаирин өз jарадычылыгында ən чох истифадə едиб бəһрələндиjи Азəрбajчан ашыг сəнəти олмушдур.

Низамидən башлajараг ən бөjүк сəнəткарларымыз бу сəнəтин сырларына бələd олмуш, ондан өjрənмишлəр. Ш. И. Хəтаjи халга тə'сир етмəк үчүн мəһз халг ше'ри, ашыг ше'ри үслубуна мүраciнəт етмиш, бүтүн орта əсрлəрдə илк дəфə олараг ашыг сəнəтинə үз тутмушдур. Вагиф jарадычылыгы исə ашыг ше'риндən гидаланманын көзəл тимсалыдыр. Онун дүнjа мигjасына чыхан мəһəббəт лирикасы өз мəjасыны Азəрбajчан ашыг поезиjасындан алмышдыр. Вагиф өз jарадычылыгы илə сүбут етди ки, бүтүн көклəри илə халг ше'рinə бағлы олан сəнət əсл сəнəт кими чох-чох узагларда да шөһрət тапа биләр. Бөjүк шаиримиз Сəмəд Вурғунун jарадычылыгы да миниллик тарихə малик ашыг сəнəтимизин гədим və һəмишəjашар ən'ənəлəри үзəриндə пəрвəриш тапмышдыр. Онун Вагифə вурғунлуғу илə Вагифин ашыг поезиjасына вурғунлуғу арасында гырылмаз бағлылыг вардыр. С. Вурғун көстəриди ки, Вагиф ашыг поезиjасынын ən'ənəлəрини jазылы ədəбиjjатда, өз поезиjасында бəргəрар едəн бөjүк сəнəткардыр. Бəлкə дə Вагифин «ашыглығы» С. Вурғунун ашыг сəнəтинə бу гəдəр вурулмасы үчүн бир сəбəб олмушдур. Бир һəгигəт вар ки, һəр ики сəнəткарын jарадычылыгы Азəрбajчан ашыг сəнəтининн ən'ənəлəри үзəриндə инкишаф етмишдир. Вагиф ше'рinин ахычылыгы, мусигилилиjи, сəмимилиjи, сөз дүзүмүнүн ифадəлилиjи ашыг jарадычылыгынын һəлə индиjə гəдəр ача билмəдиjимиз сирləри васитəсилə С. Вурғун jарадычылыгына кечмишдир.

Сəмəд Вурғунун ашыг поезиjасына вурғунлуғунун сəбəбини баша дүшмəjənлəр дə чох олмушдур. Шаирин ушаглыг илləри Газахда кечмишдир. Ағсаггал, мүдрик гочаларын дадлы, ширин сөһбəтləри ону һəмишə өзүнə чəлб етмишдир. «Һəр евдəн, һəр һəjətдən саз сəси кəлəн ашыглар jурду Газах мүдрик мəсəлləри, зəһмəткəш кəндлиləрин садə, лакин чох колоритли, образлы данышыг дили, фитрətən көзүачыг, фарасəтли вə зирəк ушагын һафизəсиндə силинмəз изləр бурахмыш, диjинə, зөвгүнə чанлы тə'сир көстəрмишдир»[1].

Сəмəд алты jашында икən анасы Мəһбубə ханым вəфат етмишдир. Јохсул һəjат, ана һəсрəти вə атасының сазда чалдығы ел маһнылары, ашыг һавалары балача Сəмəдин мə'нəви варлығында дəрин тə'сир бурахмышдыр. Бу һəссас көнч ел jығнагларының, ашыг мəчлисləринин һамысында иштирак едирди. Сəмəд ел ашыгларının нəғмəлəринə, сөjлəдикləри нағыл вə əфсанəлəрə мəфтүн иди. О, балача вахтындан мусигини, нəғмəни дүjубгаврамағы бачарырды.

Демək лазымдыр ки, кичик jашларындан халгла тəмасда олмаг һəр бир сəнəткарын мə'нəви аləминин зənкинləшмəсинə өз мүнүм тə'сирини көстəрир. Низами Кəнчəвинин бүтүн jарадычылығы демək олар ки, Азəрбajчан халг сəнəти үзəриндə нəш'ət тапмышдыр. Еləчə дə Фүзулинин, Вагифин jарадычылығы. Бөjүк рус шаири А. С. Пушкин нағыл дүнjасында боjа-баша чатмамышдымы? Ел jарадычылығы онун илк гəлəм тəчрүбəсиндən сон əсəрлəриндəки jол jолдашы олмушдур. Бөjүк пролетар jазычысы М. Горкинин кечдиjи һəjат jолу jашлығында халг сəнəти илə тəмасын көləчək jарадычылыгда əвəзсиз тə'сирини көстəрən əсл нүмунəдир. Көркəмли совет драматургу Ч. Чаббарлы да иштирадə етдиjи ел ədəбиjjаты нүмунəлəрини мəнə ушаг jашларында халг мəчлисləриндə ешитмишдир.

Биз Сəмəд Вурғуну да һəмин сəнəткарлар сырасына дахил едирик. О, илк сəнət дəрсини ашыглардан, ел ағсаггалларындан алмышдыр. «С. Вурғун кичик jашларындан башламыш халг ədəбиjjатына, Вагиф, Видади ше'ринə вурғун иди. Онун илк өзбəрлəдиjи ше'р Видадинин «Дурналар»ы олмушдур. Һəлə мəктəбə кетмəздən əввəл əзбəрлəдиjи вə даним һəзин-һəзин охудуғу кичик ше'рлəрдən бири də атасының саз һавасында дедиjи бу парча иди:

Бир заман өjнадым көjдə һавада,
Мадəр өлду, jетим галдым jувада»[1].

Халг jарадычылыгында үмуммиjjətlə мүраciнəт, хитабдан хүсуси һалларда истифадə олунур. Бу хитаблар бə'зəн рəмзи мəфһумлар да ола биләр: сəба jели, күлəк, jағыш вə с. Ejни заманда мүхтəлиф гушлара, хүсусилə дурналара мүраciнət гədимдən халг ше'риндə истифадə олунан ədəби үсуллардан бири олмушдур. «Дурналар» ше'рini чох сəвəн С. Вурғун илк ше'рləриндən бирини тəрлана мүраciнəтлə jазмышдыр. Ашыг поезиjасынын гошма формасы үстүндə олан бу ше'р чох мараглы вə оригинал гурулуша маликдир. Шаир һəр бəндин əввəлиндə тəрлана хитабла өз арзусуну вə əрз-налыны бəjан едир. Бурада о, тəкрарлардан истифадə jолу илə көзəл бир аһəнк jарадыр. Бу тəкрарлар ше'рин бəдии тə'сирини, емосионаллығыны даһа да артырыр:

Тəрланым, тəрланым, көзəл тəрланым
Сəнə гурбан олсун бу дүшкүн чаным.
Көрүнсə көзүнə о Дүррə ханым
Де ки, Вурғун көдалара дөнүбдүр.

Тəрланым, тəрланым, бир галх һавада,
Бир jазығын көлсин мəн бинəвада,
Əгjара дал верен о бинəфаjа
Де ки, Вурғун көдалара дөнүбдүр.

[1] *М. Ибраһимов.* «Бир əбəди сəнət вар», «Ədəбиjjат вə инчəсəнət» гəзети, 13 нојабр 1976-чы ил.

Бах: [1] *С. Вурғун.* Əсəрлəри, 6 чилддə, 1-чи чилд, 1960, сəһ. XXXIV.

Tərlanım, tərlanım, artıbdı ғəmim,
Dərjəjn-eşginдə ғərr olдy kəmim.
Kөrүnсə көzүnə хəjal həmдəmim
Дe ki, Вырғын кəдалара дөнүбдүр.

С. Вырғын jарадычылыға гошма илə башламышдыр. Онларын бир гисми, хүсусилə илк гəләм тəчрүбəләри сон дөврләрдə — шаирин 50 иллик jубилеjи ərəфəсиндə əлдə едилмиш, «Чичəк» адлы китаба салынмышдыр. Ону да нəзərə алаг ки, шаир гошма шəкилиндəн бүтүн jарадычылығы боjу истифадə етмишдир. С. Вырғунун илк гошмалары мөвзу е'тибарилə рөнкарөнкдүр. Онлар сəнəткарлыг вə ше'р техникасы бахымындан биширниш нүмунəләрдир. Илк гошмалары мөвзу е'тибарилə тəхминən ашағыдакы кими группалашдырмаг олар: Бириичи — шикаjət мотивləри, шəхси-интим һиссләр, күскүнлүк вə с. ифадə олунан гошмалар. Онларда фикирләр дə чох заман аjдын дejил, дағынығдыр. Икинчи — накам, чавабсыз мəһəббəт мөвзусу. Бə'зи гошмаларда бу ики мөвзу бирləшир, чарпазлашыр. Үчүнчү — сырф мəһəббəт, севки ифадə едилəн гошмалар; ашығларымызын лирик гошма вə көзəллəмələрини хатырладан ше'рләр. Нəһajət, сырф ичтиман-сиjаси мөвзуда гошмалар; дөврүн актуал мəсəләләринə, бə'зəн дə сосиал һəjатымызын үмлə чəһəтləринə тохунан гошмалар.

Һеч дə тəсадүфи дejилдир ки, шаир илк гошмаларынын бир гисмини «Хəстə Сəмəд» тəхəллүсү илə jазмышдыр. Бу ше'рләрдə илк үғурсуз мəһəббəтин ағрылары ифадə олунурду. Шаир «хəстə» олмагдан башға, һəм дə чох көнч иди. Һəjаты билмир, инсанлары jахшы танымырды, тəчрүбəси jох иди. Она көрə дə шикаjət бир сыра ше'рләринин əсас мөвзусу олараг галырды.

«Шаир илк мəһəббəтини һеч бир вəчһлə унуда билмирди. О, накам мəһəббəти һаггында чохлу ше'рләр jазмышдыр. Jадымдадыр, о заманлар əлдən-ələ көзəн вə дилләр əзбəри олан белə ше'рләрин бириндə Сəмəд дejирди:

Дəjмə, дəjмə мəнə, дарыхдым jенə,
Гој чыхым дағлара, дejим jар һаны?
Фəлək мəһур бəсды дүшмəн дejənə
Бəс мəним вердиjим jадикар һаны!»[1]

Ашыг поезиjасының тарихинə нəзəр салсаг севкилисинə говуша билмəjən бүтүн ашыгларын шикаjət мөвзусунда гошмалар jаздығының шаһиди оларыг. Кечмишдə ашыглар синифли чəмиjətин сəрт ганунлары, адəт-ən'ənəләри, силки фəрглəри шəраитиндə өз е'тиразларыны мəһз гошмаларында ифадə етмишлəр. Чох заман көзəл тəбиəт тəсвирləри илə башлаjан ше'рләрдə дə шикаjət мотивləри өзүнə jер едирди. С. Вырғун да кичик jашларындан ашыгларымызын һəмин мөвзуда олан гошмалары илə таныш олмушдур. Гурбани, Аббас Туфарганлы, Хəстə Гасым, Дилгəм, Ашыг Һүсеjн Шəмкирли вə башгаларының гошмалары, нечə деjərlər, шаирин дəрдини тəзəләмиш, jарасының көзүнү гарсаламышдыр. Бу да көнч шаири шикаjət руһлу, инилтили-сызылтылы бир сыра гошмалар демəjə һəвəсləндирмишдир. «Хəстə Сəмəд» тəхəллүсү дə бурадан доғмушдур. Илк гошмаларындакы шикаjəти, наразылығы, күскүнлүjү көрмək үчүн көнч шаирин «Шикəстəjə мəктуб» ше'ринə нəзəр салаг:

Чатандан бəри он беш jашыма,
Чох бəлалар көлиб ганлы башыма
Бəлталар вурулуб өмүр дашыма
Бу ешгин jолунда jаман олмушам.

Кəсилиб ганадым, уча билмирəм,
Ешг мəһбусиjəм, гача билмирəм.
Һеч кəсə дəрдими аjа билмирəм,
Бəjлə һалы чох пəришан олмушам.

Кəрчи истəр чəким чохлу чəфа jар,
Мəн диләрəм сүрçи чохлу сəфа jар
Гəсд ejləjир мəнə о бинəфа jар
Гəдиними алтында талан олмушам.

Jахуд jенə һəмин иллардə «Мəһтəрəм вə озиз Һүсеjн Чавидə» үнван елəдиjи «Сызылтыларым» адлы гошмасы да бу чəһəтдən сəчиjəвидир:

Хастаjым, jалнызам үрəjимдə гəм,
Нəjə дəjəр һəjат, олмаса һəмдəм
Севкисиз, севдасыз һəjаты севмəм,
Кəл чыхалым сеjрə, күнлəр өтүшсүн.

Шаир бу гошмасында «ганлы дүнjада һəjат сүрмəдиjини» «хəстə көнлүндən фəрjадлар гопдуғуну», «һəсрətлəр jорғуну», «көнлү шикəстə» олдуғуну бəjан едир. Һəтта һəjатдан əл көтүрмəjə, бир күшəjə сығынмаға чан атыр. Бу исə һəгиги мə'нада һəjатдан күсəн, арзуларынын jеринə jетəчəjинə үмиди олмаjан классик ашыгларымыздан Аббас Туфарганлы, Хəстə Гасым, Молла Чүмə ше'рləрини jада салыр. Бизə көрə, һəмин мөвзуну ше'рләрдə адларыны чəкдиjимиз вə чəкмəдиjимиз бир сыра ашыгларын тə'сири көрүнмəкдəjди. Гошманын ашағыдакы бəндləри шаирин о дөвркү əһвали-руһиjjəсини ифадə едир:

Jер үзү фанидир, узаг көзəлим,
Вичдан сəдасыны əлдə едəлим.
Бир гаранлыг күнчə һəп чəкилəдим
Илларəлə пасланан дилəр өтүшсүн.

Əскимишдир jарам, артыг сағалмаз,
Севдаjи-наләми бир көнүл алмаз,
Бу хəстə Вырғунун дəрди азалмаз
Гој сыныг көнлүмдə телləр өтүшсүн.

Илк үғурсуз мəһəббəт, кама jетмəзлик, көмəксизлик вə с. əлиндə һəлə гəләми титрəjən көнч шаири бүтүн дүнjадан, һəjат-

[1] *Чəфəр Хəндан.* Унудулмаз хатирəләр. Бах: Галачагдыр дүнjада, сəh. 107.

дан, јашамагдан әл көтүрмәјә вадар етмишди. «Мәни» рәдифли ше'р фикримизи даһа ајдын ифадә едир:

А достлар, бахыныз бир хәстәјәм мән,
Амандыр јетирин о јарә мәни.
Бу дәрдлә гафләтән әкәр өлүрсәм
Сиз аллаһ гојмајын мәзарә мәни.

Атын мејидими, дүшсүн чөлләрә,
Гисмәт олсун нә'шим ахан селләрә
Апарсын гој мәни узаг елләрә
Танытсын һәр јердә бичарә мәни.

Сонралар бүтүн бу шикајәтләрдән, инилтиләрдән, һәјатдан күскүнлүкдән шаир өзү-өзүнү чәкиндирир. Чәсарәтә кәлир, өзүндә күч, үввә тапыр. Инилти-сызылтынын һеч бир нәтичә вермәјәчәји гәнаәтинә кәлир. Бу исә кәнч шаирин мә'нәви дүнјасында јени бир дәјишиклик, парлаг гәләбә демәк иди. Бу ејни заманда бизим гурулушун, јени мүасир һәјат тәрзинин шаирин дүнјакөрүшүнә етдији тә'сирин нәтичәси иди. С. Вурғун өз гошмаларыны илә артыг никбин, сағлам бир һәјата сәсләјир, хош әһвалруһијјә јарадан ше'рләр гәләмә алыр:

Унут дедим, унут! Кәтирмә јада,
Бир даһа дүнјада сән ej сәс, мәни!
Сенлаһын үзүндә о јолларында
Даш-галаг еј]әди һәр бир кәс мәни.

Чәмәнләр, бағчалар, бағлар сарарса,
Фәсилләр дөнәрәк сулар гарарса,
Һәр шеји бир өлүм горхусу сарса
Әјилмәм бир даһа... бир һәвәс мәни.

...Гој күлсүн талејим, күлсүн һәјатым,
Силинсин әскимиш һәр хатиратым
Бахдым ки, бу јени-јени ајатым
Дејир сығмајачаг бир гәфәс мәни.

Кәнч шаирин дүнјакөрүшүндә әмәлә кәлән бу дәјишиклији професор Бәхтијар Вәһабзадә чох дөғру гијмәтләндирмишдир. «Бајрам габағы», «Ахшам сеһбәти», «Әјилмә», «Һәјата дөғру» кими ше'рләрдә дә әввәлчә мә'јуслуг дујулур, сонра исә бу мә'јуслуға гаршы мүбаризә етмәк тәвсијә олунур. Бунларын ичәрисиндә «Һәјата дөғру» ше'ри шаирин о заманкы әһвали-руһијјәсини ајдынлашдырмаг үчүн чох сәчијјәвидир. Ше'рин мәзмуну сәрлөвһәсиндән ајдындыр. Хәјали варлыглардан, әфсанәләрдән, налә]ләрдән узаглашмаг, һәјата, мадди аләмә енмәк лазымдыр, — дејә шаир мүрачиәт етдији охучуларынын симасында өзүнә нәсиһәт едир:

Јетәр телли сазлар, шикәстә нејләр,
Бу налә]ләр бизи дағыдар еј]ләр
Јетәр сәни едирәм хәјали шејләр,
Бир аз да бәһс едәк биз мәддијјатдан.

Бундан сонра даһа ирәли кедәрәк «гајә бунлармыдыр инчәсәнәтдән?» дејә һәтта сәнәтин мәгсәдини изаһ едир:

Јетәр вахт итирмәк тәранәләрлә,
Јетәр ода јанмаг пәрванәләрдә
Һәјат кери галды әфсанәләрдә
Узаглашмалыјыг һәр тәригәтдән.

Көрүндүју кими, бу парчалар формача гошмадыр. Формасы ел әдәбијјатындан, ашыг ше'риндән көлән бу парчаларын мәзмуну тәзәдир. Онларда классик ше'р ән'әнәләри илә ел әдәбијјаты ән'әнәләри бирләшмиш, шаирин һәјата јени мүнасибәти, јени бахышы илә әлагәдар оларағ, көһнә форма јени мәзмун кәсб етмишдир. «Маддијјат», «Һәјаткери галды», «Узаглашмалыјыг» вә с. кими ифадәләр, сөзләр шаирин һәјата јени мүнасибәтиндән доған тәзә ифадәләрдир»[1].

Елә бурадача шаирин, адыны «Сәнәт» гојдуғу башга бир гошмасына нөзәр салмаг јеринә дүшәрди. Ше'рдә инсан әмәјинә, зәһмәтинә, шәхси сә'ј вә бачарығына бәјүк инам вардыр. 1927-чи илдә јазылдығы күман едилән гошмада шаир белә бир гәнаәтә кәлир ки, әмәк, зәһмәт, сәнәт инсаны учалдыр, ону хошбәхт едир. Она көрә кәләчәк дә, севинч дә јалныз сәнәтдән асылыдыр.

Дүјүндү дағлары көкүндән вуран
Әмәк чәбһәсиндә «амансыз» дуран.
Әграбли чөлләрдә бағ, бостан гуран
Зәһмәти күлдүрән сәнәт олачаг.

Азәри јурдунун зәһмәткеш оғлу,
Үрәји севинчлә, үмидлә долу,
Чөлликдән дурушу, дәмирдән голу
Зәһмәти күлдүрән сәнәт олачаг.

Еј көјләр сулары, сән бошалма, дол!
Тутдуғун чичәкли, рејһанлы бу јол
Һәр гәлбә севинчләр вә'д едән бол-бол
Зәһмәти күлдүрән сәнәт олачаг.

Шаир артыг төрәддүдләрдән, инилти вә сызылтылардан, шикајәтләрдән, бәдбинликдән узаглашмыш, мећрини ше'рә, сәнәтә салмышдыр. Вә гәти гәнаәти будур ки, ше'р, сәнәт васитәсилә мүбаризә онун һәјатынын әсас амалыдыр. «Андым» адлы ше'риндә охујуруг:

Мән анд ичмишәм ки, бир дә гәләмим,
Көзәлләрдән илһам олмајачагдыр.
Пејманыны позан хәјал һәмдәмим
Дәрканына сајә салмајачагдыр.

Кечиндим нә јаман дәрди-нал илә,
Бир гара үзлү, аһ, идеал илә,
Ачылмаз үрәјим һәр вүсал илә
Онлардан јадикар галмајачагдыр.

[1] *Бәхтијар Вәһабзадә.* Сәмәд Вүрғун, Б., 1968, сәһ. 38.

Ћесаблашмаг истәр көнүл хилгәтлә,
Бир севдијим дејил, һәр тәбиәтлә
Күлсәм, күләчәјәм әбәдијјәтлә
Сазым кәлди-кедәр чалмајачагдыр.

Јухарыда дедијимиз кими, бир совет вәтәндашы, совет шаири кими биз артыг илк ше'рләриндән С. Вурғунун өз сәсини ешидирик. О, көрдүкләрини, мүшаһидә етдикләрини, һәјатымызын рәнкарәнк чаһәтләрини гәләмә алыр, дүнја һадисәләрилә марагланыр, шаир сөзүнү дејир. С. Вурғунун ичтимаи-сијаси фикирләри дә бизчә илк дәфа гошмаларда өз бәдии ифадәсини тапмышдыр. Демәли, шаир гошмадан јалныз лирик бир форма кими өз шикајәт вә инилтиләрини вермәк үчүн дејил, һәмчинин мүһүм тәрбијәви, чох чидди фикирләрини дә ифадә үчүн истифадә етмишдир. Гошма үстүндә јаздығы илк гәләм төчрүбәләриндән бир нечәсинә мүраҹиәт едәк:

Мүәллимлик — бу бир ишчә сәнәтдир,
Бу јолу һәр кедән олмалы ишчә
Саралмаз бир чәмән о кәсиринчә
Һәјата тәк јахын бир мәһәббәтдир.

...Еј көјләр сулары, сән бошалма, дол!
Тутдуғум чичәкли, рејһанлы бу јол
Һәр гәлбә севинчләр вә'д едәр бол-бол...
Бу күнүн гајәси чүнки зәһмәтдир.

Шаир вәтәни мүдафиә үчүн дөјүшләрә, зүлмә, истибдада гаршы мүбаризәјә чағырыр. Јени, чидди, «чәтин» мөвзулар халг ше'ри формасына салыныр вә чох кәзәл дә өз ифадәсини тапыр.

Өһүмдә туфан вар, һазыр олунуз,
Икид Гафгазымын көһлән атлары!
Поладдан мәһкәмдир сизин голунуз
Гураг тәркишиздә пулемјотлары!

Бу илк гошмалар чағырыш, јүрүш характери дашыјыр, бунларда гәһрәманлыг мәналарына хатырладан ритм вә төтгәләр өзүнү көстәрмәкдәдир.

Мәндә дә мөһтәшәм, әдчатмаз вүгар,
Једији буз һәмән, индији дә гар
Сағлам бир өлкәнин мәһкәм фикри вар,
Јарылсын нә'рәмдән дағын гатлары!..

Көрүндүјү кими, һәссас шаир гәлби ән хырда һадисә вә әһвалатлардан тә'сирләнир. Артыг биз көрүрүк ки, С. Вурғун бејнәлхалг мигјасда баш верән һадисәләрлә дә марагланыр. Ешитдији, јахуд мәтбуатдан охудуғу һадисәләрә ачыг-ачығына, бирбаша өз мүнасибәтини билдирир. Доғрудур, бу гошмаларда шаир гәләминин һәлә там пүхтәләшмәдији өзүнү көстәрир. «Матәм нәғмәси» ше'риндә белә бәндләр вар:

Кедәркән сукута кечәнин гәлби,
Ешитдим сулардә матәм нәғмәси.
Билмәдим нәјмиш о гәтлин сәбәби
О һадисә һејран гојур һәр кәси.

...Сән өлмәдин, гардаш! Өлмәдин, инан,
Ешгин интигамы јашар һәр заман
Гәлбимдән ахан бу кичик дастан
Арар гәранлыгда әдаләт сәси!

Ше'рдә кәнч шаирин, төкүлән ганлара, тутулан «алчаг ишләрә» гаршы е'тираз сәси учалыр. О, «мин бир јуваны бәрбад едән чәлладдан», «инсан фәрјадындан», «дул галан кәлинин одлу нә'ләсиндән» чәкинмәјәнләрдән интигам алыначағы гәнаәтиндәдир. Биз шаирин «Инкилис» адландырдығы гошмасыны бурада бүтүнлүклә мисал кәтирмәклә фикримизи бир даһа сүбут етмәк истәјирик:

Билирәм һәр гәлбин мән ич үзүнү,
Бир чоху фитнәли, һәм бөһтанлыдыр.
Јенә ган ичмәјә дикиб көзүнү
О јер кү, краллы вә солтанлыдыр.
Тәрбиһи үфүгүндә бир бүлуд кәзәр,
Әтрафа, әф'ијә, илана бәнзәр.
Узаг Шәрг әлинә гылсаныз нәзәр
Көнүлләр зәдәли вә иччаныдыр.
Анламаз чаһанда нә ичндан вә ичсс,
О, инсан донунда гочаман иблис,
Чох да өјүнмәсин хаин инкилис
Мәним аслан көнлүм дәли ганлыдыр.

С. Вурғунун илк гошмалары ичәрисиндә сырф лирик нүмунәләр, тәбиәт көзәллијинә һәср олунмуш парчалар да мүһүм јер тутур. Бунлар әлинә төзәчә гәләм алан исте'дадлы бир кәнчин севки, мәһәббәт һагғында илк дүшүнчәләридир. Бу һиссләр олдугча тәбии, үрәкдән кәлән сәмими һиссләрдир. Шаир илк гошмаларындан бирини «Шәки маралы» адландырмышдыр. С. Вурғун бу ше'ри Шәкидә мүәллимләр үчүн тәшкил олунмуш јај курслары заманы раст кәлдији бир ел көзәлинә һәср етмишдир:

Әјилсин сәчдәмә улдузлар, ајлар,
Әскимиш мә'бәдләр, јенн сарајлар
Бир гәриб кимсә ки, сәни һарајлар,
Өлсүнмү бу һәшри гијамәтиндән!

Шаир јенә һәмин ил «Бөлкә» адландырдығы башга бир гошмасыны јазмышдыр. О да мәзмун е'тибарилә «Шәки маралы»на охшајыр. Һәтта биринчи гошманын ахырынчы бәнди икинчи гошманын икинчи бәнди кими ишләдилмиш, башга сөзлә, тәкрар едилмишдир. Һәмин ше'рдә раст кәлдији бир гыза өз сәмими һиссләрини сөјләјән чаван бир ашығын һисс вә һәјачанларыны ифадә едилмишдир. Бу кәнч ашыг өз севкисиндә мөһкәм вә јенилмәздир. Бир дә ахы:

Бу севда jолудур, нə намус, нə ар?
Кönүл чан булачаг зиjарəтиндəн.

«Бəлкə» адландырдыгы ше'рини шаир белə тамамлаjыр:

Нə дejим? Бəjлəдир əзалдəн ишим,
Кəзəллик jолудур мəним кедишим
Агарса сачларым, төкүлсə дишим.
Истəрəм, jетишəм о jарə, бəлкə...

С. Вурғунун илк ше'рлариндə тəбиəт кəзəлликləри хүсуси бир илhамла тəрənнүм олунмушдур. Бу романтик тəбиəтли, хəjалпərвəр, фитрəтən исте'дадлы кənч дорма вətəнинин мəhтəшəм кəзəлликларини илк гошмаларында ифадə етмəjə чалышмышдыр: «Дилчан дəрəси», «Дағлар», «Дағларын», «Сəjаhəт», «Чичəк», «Күр чајы» вə с. Бу типли гошмалар шаирин илк ше'рləри ичəрисиндə өзүнəмəхсус мөвгеjə маликдир.

С. Вурғунун илк гəлəм тəчрүбələри ичəрисиндə дағлара мүрачиəтлə дejилəн гошмалар hагтында хүсусилə данышмаг вачибдир. Бу ше'рləрдə дағлар мүхтəлиф чəhəтлəрдən вəсф олунур. Мə'лумдур ки, Азəрбаjчан шифаhи халг ədəбиjjатында, хүсусилə ашыг jарадычылыгында дағларын тə'рифи мүhүм jер тутмагдадыр. Бу саhəдə фолклорумузун тəчрүбəси вə гədим ən'ənələри вардыр. Азəрбаjчан ашыгларынын чоху дағлара мүрачиəтлə гошма сөjləмишдир. Həр шеjдən əввəл геjд едək ки, дағ — вətəн рəмзидир. Дағ hагтында чохлу əфсанə, рəваjət, маhны, тапмача вə хүсусилə аталар сөзү вə афоризмлəр вардыр. «Дағ даға раст кəлмəсə, инсан инсана раст кəлəр», «Дағ jери — думан jери, jурд jери — чəмən jери», «Дағ нə гədəр уча олса jол үстүндən кечəр», «Дағ үстə марал кəзəр», «Дағ сафасыз, кəзəл вəфасыз олмаз», «Дағлар башына гыш, икид башына иш», «Дағы дағ үстə гоjмушам», «Дағына бахар гар верəр» вə с. кими онларла, jүзлəрлə мисал көстəрмək олар. Дағ — зирвə, hүндүрлүк, jүксəклик рəмзидир. Дағ — вətəнин вүгары, гүрурудур. Башы гарлы, этəjи чичəкли дағлар вətəнин бəзəjи, зинəтидир, вətəнин өзүдүр. Азəрбаjчан халгы Гошгарда, Сабаланда, Кəпəздə фəхр едир. Бəлкə дə елə бир Азəрбаjчан дастаны jохдур ки, орада мəгрур, сənкəрли дағлар тə'рифлəнмəсин. Бир анлыг «Короғлу», «Əсли вə Кəрəм» вə башга дастанларымызы jада салаг. Короғлу — дағлар, Чənлибел өвлады олдугундан халг онун дилиндən дағлара мүрачиəтлə чохлу гошмалар демишдир. Бунлар мүхтəлиф мүнасибəтлəрлə сөjлəнмишдир. həлə XIX əсрин илк иллариндə халгын дилиндən Əндəлиб Гарачадагинин jаздыгы гошмаларын бириндə дejилир:

Чыхым кəдикдəрдəн ишим изləjим,
Учалардан алчаглары көзləjим,
Агыр гофлə вурум, сəндə кикləjим
Hеч кимсə билмəсин, сирдашым дағлар!

Дағлара сəнəткарын да өз мүнасибəти олмушдур. Короғлунун дағлара мүрачиəтлə дедиjи бир сыра ше'рləри вар. Ана вətən рəмзи кими дағлар Короғлу үчүн мүгəддəсдир: ən мүгəддəс дағ, ən тохунулмаз дағ дорма Азəрбаjчанын тимсалы кими дастана салынмыш Чənлибелдир. Она көрə дə Короғлу дағларын гоjнуну «Ана вətən гоjну» адландырыр. Дағлар бу ел гəhрəманыны боjабаша чатдырыб; дағлар онун севинчи, гүруру, хиласкарыдыр. Дағлар Короғлунун həр бир анында — həм севинчли, həм дə гəмли анында сирр jолдашы олмушдур. Дағлар jалныз синəси орманлы, лаләзар, көj мешəли мəскəн дejил, ejни заманда сыгыначагдыр; дағлар дост, jолдаш, сирдашдыр. Əндəлиб Гарачадагинин jазыб сахладыгы нүмунəлəрдən мисал көстəрək:

Јаз олсун, əрсин дағларын гары,
Көзүмə көрүнсүн гардашым дағлар!
Короғлу дejир: бу дүнjаjа кəлмишəм
Бир ат, бир гылынчым гардашым дағлар.

Короғлунун мүхтəлиф мүнасибəтлəрлə дағлара хитабы вар; Короғлу дағсыз jашамыр, чох заман онунла чанлы данышыға кирир, мəслəhəтлəшир:

Јахуд:

Гаршы бəри дуран дағлар
Еллəр сəни бəзəр бир күн
Күллү, бəнəфшəли дағлар,
Јарым сəндə көзəр бир күн.
Мəни биндən бəслəди
Дағлар гоjнунда, гоjнунда.
Түлək төрəлəндə сəслəди
Дағлар гоjнунда, гоjнунда.
Доланда икид jашыма,
Јағы чыхды сəвашыма
Дəлилəр кəлди башыма
Дағлар гоjнунда, гоjнунда...

Дағлар ejни заманда ел дəрди чəкəн, ел үчүн вурушан, чаныны фəда едəн икидləри өз гоjнунда кизлəдиб, онлара jурд-jува, сығыначаг олуб. Дағ сənкəрləри икидləри өлүмдəн хилас едиб. Дағ jамачлары вətəн үчүн бəр-бəзəкдир. Орадакы ал-əлван күлləр, чичəкləр ел көзəлləринин рəмзидир. Дағ jамачларындан ел гызларынын рəjиhəси кəлир, jамачлар севкилиləрин көрүш jеридир.

Бөjүк шаиримиз ел jарадычылыгынын, ашыг поезиjасынын бу гədим вə көзəл ən'ənəсинə садиг галараг дағлара гошмалар həср етмишдир. Бу гошмалар мүхтəлиф вахтларда jаранмышдыр. Башга сөзлə, шаирин jарадычылыгында дағ мəвзусу кечини олмамышдыр. Илк jарадычылыг дөврүндə ики гошма jазыб: «Дағлар» вə «Дағларын». həмин рəдифдəр əсрлəр боjу ашыгларымызын ишлəтдиjи рəдифлəрдир. Халг ашыг jарадычылыгы

эн'энэләриндән истифадә јолу илә јазылмыш ше'р белә башланыр:

Јенә нә дурурсан нәфәсим кими,
Чырмәјиб голуну мәрданә дағлар.
Көнүл јенә бәһри-бинајан кими
Сәсләнир чалхана-чалхана дағлар.

Сонракы бәндләрдән кәнч шаирин өзүнәмәхсус сәси вә нәғәси көлир:

Мән чох истәрдим ки, сәнин һеч заман
Өртмәсин о дидәр һүснүнү думан.
Елин әрәриндән мәнфәәт уман
Бојансын дәмишәм ал-гана, дағлар!

Гошманын сонунда шаир тәсвир етдији һадисәләри, нечә дејәрләр јекунлашдырыр: Дағлар бир дә о заман көзәл, чәзбедичидир ки, орада инсан вар, көч вар, инсанларын сәси, һәјаны көлир; бир сөзлә — дағларын, тәбиәтин зинәти инсандыр!

Чох көзәл олурсан елләр көчәндә,
Сүјүдән көлиндәр, гызлар ичиндә,
Гыј вуруб тәрланын јел тәк кечәндә
Бир вәләләә дүшәр һәр јана, дағлар!

Јенә илк гәләм тәчрүбәси олан башга бир гошмасында дағ вүгарынын, бөјүклүјүнүн өзүндә олмадығына тәәссүф едир:

Дағлар! Сиздәки бу бөјүклүк, вүгар,
Нә олур бир заман олсајды мәндә...

Бу мөвзуда олан илк гошмалары ичәрисиндә «Дилчан дәрәси» өз идеја мәзмуну вә ифадә формасы е'тибарилә диггәти чәлб едир. Бурада шаир «Өмүр дедикләри бир карван јолу, Нә чанлар кедәрәк нә чанлар көлир... О ибрәт бағына лоғманлар көлир» вә с. кими халг ифадәләрини ишләдир. Кәнч шаир Дилчан дәрәсинин көзәлликләрини инсанла вәһдәтдә гәләмә алыр.

Јазда күлүмсәркән бүтүн каинат,
Сән дә бәзәнәрсән, ачарсан ганад,
Һеј рандыр һүснүнә Казбек, Арарат
Һәр ахшам сәмдәнә думанлар көлир.

Диггәт едилдикдә ајдын олур ки, шаир ана тәбиәтин ән инчә, ән зәриф көзәлликләрини сезиб гәләмә алыр. О тафәррүаты, о нахыш вә буталары ки, догрудан да онлары һамы көрүб дуја билмир.

Дашлар јараланды күнүн телиндән
Өмәрсән дағларын гарлы селиндән,
Сәнә гоншу олан Газах елиндән
Вәфалы-вәфасыз мећманлар көлир.

Шаир ҳәјалы бир анда кечмишә, ганлы, гадалы күнләрә сәјаһилә мүгајисә едилир; чүнки ел сәнәткары јалныз ана тәбиәтин мүгајисә едилир; чүнки сәнәткары јалныз ана тәбиәтин тәбии көзәлликләринин таблосуну чәкмәклә кифајәтләнә билмәз:

Јүксәләр тар сәси һәр ејванындан
Гушлар ганад салар кечсә јанындан,
Дашлар бојанмышды бир күн ганындан
Хәјалыма гара дөврәнлар көлир...

«Чичәк» ше'ри дә тәбиәтә һәср едилмишдир. Бу ад һәм дә рәмзи мә'на дашыјыр. Шаирин илк ше'рләри илк баһарда баш галдыран чичәји хатырладыр. Ше'р дағ дөшүндә далғаланан чичәкләрә хитабән јазылмышдыр, гошма үстүндәдир. О, кәнч ис'тедадын тәбиәт көзәлликләрини вәсф етмәк бачарығыны көстәрир:

Көзәл чичәк, далғаланыр дағ дөшү,
Нәдир о тәрпәниш, дәрјамы јохса?..
О сарын булудлар, о бојлу чинар,
Һәп сәнә күлүмсәр, сәнә чырпынар.
Дејирсән титрәдир мәни рузикар
Бу дәрди мүбтәла дүнјамы јохса?

«Дан јылдызы», «Сәјаһәт» вә с. кими илк гошмалары да тәбиәт көзәлликләринин тә'рифинә һәср олунмушдур.

С. Вурғунун, тарихи мә'лум олмајан ше'рләри ичәрисиндә дә гошма вә көрајлылар вардыр. Бу исә јухарыда дедијимиз фикри бир даһа сүбут едир ки, шаир бүтүн өмрү боју халг ше'ри үслубунда әсәрләр јазмышдыр. Һагтында сөһбәт ачдығымыз бу ше'рләр дә мөвзу е'тибарилә рәнкарәнкдир: мүхтәлиф вахтларда шаирин һисс-һәјәчанына, дүшүнчәләрини, һәјата бахышыны ифадә едән, халг ше'ринә мүнасибәтини көстәрән парчалардыр. Мәс: биз јухарыда С. Вурғунун «Дағлар» рәдифли гошмаларындан данышмышдыг. Һәмин ше'рләр ичәрисиндә көрајлы үстүндә јаданышмышдыг. Һәмин ше'рләр ичәрисиндә көрајлы үстүндә јазылмыш бир нүмунә вардыр. Бу «Дағлар» да өзүнәмәхсус хүсусијјәтләрилә сечилир. Ше'рдән көрүнүр ки, о, шаирин бир дағ сәфәринин тәәссүрәты кими гәләмә алынмышдыр. Бурада дағларын мәғрурлуғу, тәбии көзәлликләри, гышы, јајы вә с. тәрәннүм олунур.

Үстүндән карван јеримәз,
Сыхдыр думанларын, дағлар!
Јајда, гышда һеч өримәз
Гүзејләрдә гарын, дағлар.

Лачынларын көјдән енмәз.
Гајаларын бахар диңмәз,
Јаман күндә үзүн дөнмәз,
Позулмәз илгарын, дағлар.

Кәрәҗләја мәһәббәт мотивләри дә әлавә олунмушдур. Бурада ашағыдакы кими чох орижинал бир бәнд дә вардыр:

О гыз јолдан тәк ашанда,
Сач кәмәрә долашанда
Атдан дүшүб јол чашанда
Мән олум зөвварын, даглар.

Кәрәјлы ән'әнәви олараг тапшырма — мөһүрбәндлә тамамланыр:

Овчу көзәр оғрун-оғрун,
Мараллары дүшәр јоғрун,
Гонаг көлиб сизә Вурғун
Севинсин күлзарын, даглар!

Гошмалардан бири, — алтында јазылдығы тарих олмаса да, — шаирин илк тәләм тәчрүбәләриндән һесаб едилә биләр. Чүнки мәзмуну, үслубу, һәм дә бир сыра ифадәләр («Дәли Сәмәд», «еј Дүррә» вә с.), мисралар («Ахтарыр ичмәјә ағы Вурғунун» вә с.) буну деməјә имкан верир.

Доланыр бикарә диванәләр тәк,
Һәр өлкәни, һәр дијары Вурғунун,
Көнлүм евиндир хәтәханаләр тәк
Ахтарыр ичмәјә ағы Вурғунун.

Јағынмадыр мән вармарам да башa,
Сән учал, еј Дүррәм, сәнчиләј јашa,
Һәрдән гызсын мәзарыма тамашa
Онда чох себ мәзары Вурғунун.

Һәмин ше'рләр ичәрисиндә јенә сырф мәһәббәт мөвзусунда нүмунәләр вардыр ки, бунлары да шаирин илк тәләм тәчрүбәләринә аид етмәк олар. Белә ше'рләр сырасына «Көзләрин», «Ханым» аллы гошмалар дахил едилә биләр. «Көзләрин» рәдифли гошмасында сырф лирик, севки һиссләриндән даһа чох шикајәт, ичрһан, ајрылыг һиссләри ифадә едилмишдир. Бурада вәфасызлыг, дөнүклүк, һәсрәт илк плана чәкилмишдир. Јахыб-јандыран, көзәл, чазибәдар, ешгә мүбтәла көзләр ејни заманда дөнүкдүр. «Ашығлар көнлүнә јағы көзләрин», «Чәкмишдир синәмә дағы көзләрин», «Ахтарыр бир өзкә јары көзләрин» — шаир «бинадан мәфтун олдуғу» көзләри вәсф едир. Лакин бу көзләрин онун имдадына чатмаг фикри јохдур. Гошма белә тамамланыр:

Еј хәјалы дилбәр, чаһан пәриси,
Јетиширми сәнә наләмин сәси,
Өлдүрүб чәсади, алыб нәфәси
Нијә салмыр мәни јада көзләрин.

Һәддиндән артыдыр көнлүн вәрәми,
Мәһв еләди мәни ичрһан әләми,
Заваллы Вурғунун јазыр гәләми
Шеһрәт газана дүнјада көзләрин.

Бу ше'рләр өз сәмимилији, ширинлији, садәлији илә диггәти чәлб едир. Халгдан, халг маһныларындан көләһ ифадәләр, мисра вә тәркибләр онлары даһа да чазибәдар едир:

Сән көләндә бизим елдә јаз олур,
Аралыгда сөһбәт олур, саз олур
Ичрһан дәрди әввәлкиндән аз олур
Тәрлан көнлүм долашдығда башына.

Нә бағым вар, нә бағчам вар, нә күлүм,
Гој бир аз да бу дүнјада мән күлүм,
Алчаларсан ел ичиндә севкилим
Көзү јашлы бир күн чыхсам гаршына.

Бу типдә олан ше'рләрин бир гисминдә Закир, Нәбати, Вагиф, еләчә дә Ичсејн Шәмкирли, Молла Чүмә гошмаларынын ән'әнәви тә'сирини көрмәк чәтин дејилдир. Һәтта бә'зән шаир, ше'рләрини ән'әнәви классик хитаб вә ифадәләрлә башлајыр:

Бади-сәба, бир хәбәр вер о јарә.
Кетди өмрүм там фәнаја дө көлсин!..

Нәлә гылар көнлүм шаму һәр сәһәр,
Кор көзләрим ағлар ганы сөрбәсәр,
Вурғун көнүл сана сары, бәхтөвәр
Көлди ахыр илтичаһ де көлсин.

Һаггында сөһбәт ачдығымыз һәмин ше'рләр ичәрисиндә бири «гәзәл» адландырылмышдыр. Ше'р үч бәнддән ибарәтдир. Мараглыдыр ки, биринчи бәндин һәр дөрд мисрасы һәмгафијәдир, сонракы бәндләрдә јенә һәр үч мисра өз араларында гафијәләнир, анчаг дөрдүнчү мисра биринчи бәндин бүтүн мисраларына һәмгафијәдир. Илк бахышда ашыг поезијасынын дивани шәклини хатырладыр. Анчаг диванләрин гафијә системиндә кичик фәргләр вар; өзү дә диванинин һәр мисрасында он беш һеча олдуғу һалда, С. Вурғунун һәмин ше'ринин һәр мисрасында он алты һеча вар. Ше'рин олдуғу кими веририк:

Әкәр сәндән дөнәр исәм нәсибим аһу зар олсун!
Баһарым гар төкән гышлар ачылмаз бир дијар олсун.
Чәмәнзарым, бағым-бағчам саралсын, һәпси хар олсун.
Мәзарым од тутуб јансын, бу ешгим ашикар олсун.

Сус еј бүлбүл, кәс еј туфан, мәрамым истираһәтдир,
Бу јерләрдә пајым јохмуш, әламым бир сијасәтдир,
Өлүм!... Еј баһ, о не'мәтдир, о бир шанлы сәадәтдир
Әкәр вахтсыз өләр исәм рәгибим бәхтијар олсун.

Фәләкдән интигам истәр, гопуб рүһумда туфанлар,
Нә инсафсыз, нә вичдансыз олурмуш, јарәб, инсанлар,
Јаз еј Вурғун, чағыр гопсун бу күн аләмдә туфанлар
Дағылсын мәһәри-аләм көкүндән, таримар олсун!

С. Вурғунун илк ше'рләри, хүсусилә тәбиәтә, мәһәббәтә һәср олунан гошмалары нчәрисиндә «Бизим дағларын» өзүнәмәхсус форма, мәзмун, ифадә васитәләрилә сечилир. Кәнч шаирин гәләми бу ше'рдә Азәрбајчан дағларынын көзәл бир таблосуну чәкир — елә бил рәссам фырчасындан чыхмышдыр:

Әлван чичәкләри саралмаз, солмаз,
Бахдыгча онлара көнүлләр долмаз
Чешмәләр башындан һеч әскик олмаз
Зүрә-балабаны бизим дағларын.

Әтрафы таладыр, чејран јувасы,
Рүһлары мәст едәр сәрин һавасы,
Сизин јердә олмаз онун сәфасы
Чәннәтдир һәр јаны бизим дағларын.

Шеһ дүшәр отларын үстә кечәдән,
Дојмаг олмаз орда хоруз-бечәдән,
Дәјәси гурулар галын кечәдән
Дәрдләрин дәрманы бизим дағларын.

Гојун-гузу бир-бириндә гарышар
Гулплу гәзаилардан гатыглар дашар
Бојлә һәјат ичрә јүздән чох јашар
Зәһмәткеш дејәнә бизим дағларын.

Шүбһәсиз, бу гошма Азәрбајчан ашыгларынын маһныларындан гидаланма јолу илә јазылмышдыр.

Шаирин сырф лирик гошмаларын ичәрисиндә «Бәнәвшә», «Көзләр», «Көзләрин», «Кәлин» вә с. ашыг поезијасы ән'әнәләринә сөјкәнмәси сахымындан сәчијјәвидир. С. Вурғун классик ашыгларымызын ишлətдији ән'әнәви радифләр үзәриндә јени ше'рләрини јаратмышдыр. Бу чәһәтдән көзәл мүрачиәтлә дедији гошмалар диггәтәлајигдир. Бу радиф халг маһныларында да ишләдилмишдир:

Мән ашыг кими көзләр,
Көзләрин кими көзләр,
Гашын кими гаш олмаз
Көзләрин кими көзләр.

Вагифин, Нәбатинин вә башга шаирләримизин дә бу радифдә көзәл гошмалары вардыр. Бүтүн бу ше'рләр ичәрисиндә Сәмәд Вурғунун «Көзләр»и өз хүсусијјәтләрилә сечилир. Чәфәр Хәндан јазыр ки, «...Гахда, Загаталада охуғуларла көрүш заманы Сәмәд Вурғун дели ки, Мәммәд Рәһим гара көзләрә ше'р охуду, анчаг көрүрәм бурада ала көзләр даһа чохдур:

Јенә гылынчыны чәкди үстүмә,
Гурбаны олдуғум о ала көзләр!
Јенә чәллад олуб чыхды гәсдимә
Гәләм гаш алтында пијала көзләр.

Сонракы көрүшдә исә мән гашлара һәср етдијимше'ри охудум.

Вурғун ала көздән деди,
Рәһим гара көздән деди,
Хәндан чашыб сиздән деди
Инсаф един гара гашлар
Гара гашлар, гара гашлар»[1].

С. Вурғун ашыг поезијасы жанрларында јаздығы ше'рләринин мөвзусуну дөврлә, заманла әлагәләндирирди. Мә'лумдур ки, бир чох Азәрбајчан ашыг вә шаирләри «Бәнәвшә» радифли ше'р јазмышлар. Мәсәлән, XVI әсрин әввәлләриндә јашајан ашыг Гурбани өз гошмасыны белә тамамлајырды:

Гурбани дер көнүлүм бундан сајрыдыр,
Нә етмишәм јарым мәндән ајрыдыр,
Ајрылығмы чәкиб бојну әјридир?
Һеч јердә көрмәдим дүз бәнәвшәни.

Бу лирик гошмада ашығын кәдәри дујулмагдадыр. Анчаг С. Вурғун бәнәвшәјә мүрачиәтлә артыг башга бир заманын, дөврүн кәлдијини сөјләјир:

Бојнуну кәч бурма, кәл индән белә,
Мән сәнә сөз гошум, сән мәни динлә,
Вурғунун ше'рилә, сәнин һүснүнлә
Тәбиәт кәләчәк чана, бәнәвшә!

30-чу илләрдә ашыг поезијасына көстәрилән марагын нәтичәсиндә о заман һәлә кәнч олан М. Мүшфиг, М. Рәһим, О. Сарывәлли, Р. Рза да гошма формасында ше'рләр гошмуш, ашыглар һаггында ирили-хырдалы чохлу әсәр јаратмышлар. Чәсарәтлә дејә биләрик ки, ашыг сәнәтинин тә'сирини биз, үмумијјәтлә, поезијамызда һисс едирик. Бу тә'сир Азәрбајчан совет поезијасынын форма, шәкил, дил рәнкарәнклијиндә, ифадә васитәләринин садәлијиндә, сәмимилијиндә вә үмумијјәтлә, поезијанын хәлгилијиндә өзүнү көстәрирди. Әлбәттә, ашыг поезијасына 20—30-чу илләрдәки мараг сејрчи ола билмәзди. 1934-чү илдә С. Вурғунун Әләскәр поезијасынын дилиндән, жанр мүхтәлифлијиндән, садәлик вә сәмимилијиндән ејрәнмәк чағырышы, шүбһәсиз, өз көзәл бәһрәсини вермәјә башлады. Р. Рза кими сәрбәст мәснәлә јарадычылыға башлајан бир шаир гошмалар, маһнылар јазды вә бунунла да халгдан, халг ше'риндән, онун зәнкин ән'әнәләриндән бәһрәләндијини нүмајиш етдирди.

Ајрылалы јарашығлы үзүндән,
Ағ күнләрим олду гара, севкилим!
Көз јашыма күлдүн ајрылында сән
Ким белә зүлм едәр јара, севкилим!

[1] Галачағдыр дүнјада, Б., 1977, сәһ. 117—118.

 Həsrətin bağrıma saplı bir oxdur,
Əlindən eşitmə kiridim vəxdur.
Məni kimi yəqin həsrətin yoxdur
Istərsən aləmi ara, sevkinim.

Bilirəm kəhnədir eşitdi dastanı,
Ondan əz könlünü qurtaran hanı,
Bəsdi mən sinəmə, tarı pünhanı
Kətirdim telləri zara, sevkinim.

Bu illərdə «Buludlar», «Bir axşam», «Ölkəmə», «Dəniz», «Maĥnılar», «Kəsəl», «Jadıma düşdü», «Beşik nəğməsi», «Bülbül», «Səs jarası» və s. şe'rlər bilavasitə xalq, aşıq şe'rinin tə'sirilə jazılmışdır.

Maraqlıdır ki, M. Paĥimin hələlik bizə **mə'lum olan ilk** şe'ri də qoşma üstündə jaranmışdır. Budur, 1926-cı ilə aid edilən həmin qoşma:

Bu küy şərc elimin üfyürlərində
Bir şüafər toĥfələ yıldızı kərdüm.
Azadlıq bağında min bir fərəhlə
Əlində al bajraq el gızı kərdüm.
Kemmişdə ağlardı jurdumda hər kəs,
Indsan bir guş idi, ĥəjat bir qəfəs,
Indi sönüb, kedinə həsrət, janıglas səs
Zülmətin jollarda nur izin kərdüm.
Zalımlar gan ağlar, bəhtsət kərünməz,
Insan azad jaşar, nillət kərünməz,
Şərc elində bu küy zülmət kərünməz
Əlkəmi bəxtimiz ĥurmuşu kərdüm.

Aşıq sənətinə meĵlin ümumən Azərbajcan sovet ədəbiĵjatının, eləcə də poezijasının ideja-məzmunca formalaşmasında müĥüm rolu olmuşdur. Bu məsələdən bəhs edərkən akademik M. Ç. Cəfərov jazırdı: «Aşıq şe'rində olan məĥəbbətin mə'nasından danışmarkən bunun iki səbəbinin xüsusilə nəzərə çatdırmaq lazımdır. Bunlardan birincisi budur ki, Azərbajcan aşıq şe'ri adlanan şe'ri jaradanlar inqilabi dövrün Vaqıf, Zakir kimi şairlərdən heç də kəridə galmajan Aşıq Abbas Tufarganlı, Sarı Aşıq, Aşıq Ələskər kimi çox kəpkəmlə aşıq-şairlər olmuşdur. Odur ki, bu aşıq-şair jaradıcılıgının öjrənilməsi bilavasitə səvün kəniş mə'nasında milli ədəbi irsin öjrənilməsinin çox müĥüm bir sahəsinin təşkil edirdi. Bu aşıq-şairlərin jaradıcılıgı feodal zülmünə, feodal-ruĥani vəhalətinə qarşı olub zəĥmətkeş xalq kütlələrinin arzu, istək və mübarizəsinin əks etdijinə kəpə kəçmişdə sadəkanlar, aristokratija tərəfindən onlar «çoban-çolug» şairi hesab edilmişdi. Əsl xalq şairləri olan sovet şairləri el şairlərinə bu aristokrat münasibəti nisbəməli, əzələrinin güdrətli səlafələrinə yovuşmalı idilər.

Ikinci səbəb də bu idi ki, 20-ci illərin axırlarında bə'zi niĥilistlər başga bir donda bu bəjük aşıq-şairlərə qarşı olan kəĥnə aristokrat baxışını əhja etmiş, aşıq şe'rini

sevənləri və onlardan öjrənənləri də «çoban şairləri» adlandırmışdılar. Odur ki, aşıq şe'rinə məĥəbbət dolajısı ilə bir tərəfdən ədalətsiz ajrı-seçkiyə aristokrat münasibətinin galıqlarına başqa **veyrilmişdi»**[1].

Mə'lumdur ki, qoşma xalg, aşıq şe'rinin ən çox jajılmış formasıdır; türkdilli xalgların şifahi və jazılı ədəbijjatında gədimdən **üstünlük** tapmışdır. 3, 5, 7 bənddən ibarət olur. Bəs nə üçün C. Burçun tez-tez qoşmaja müraciət etmişdir? Bir də unutmajaq ki, şairin qoşmalara sıpk məĥəbbət mövzusunda dejildir. Əksər onun bütün qoşmalara lirik xarakter dəşıcsajdı, onda dejərdik ki, C. Burçun müəjjən bir hissi ifadə etmək üçün xalg şe'ri formasına müraciət edir. Ancag şairin qoşmalara həm məĥəbbət, həm də ictimaj-sijasi mövzulardır. Doğrudur, qoşma üstündə olan şe'rlərin əksərijjətini məĥəbbət, sevki mövzusundadır. Ancag bizi jenə də düşündürür ki, şairi qoşma, kərajlı üstünə müraciət etməjə üstünlük verən amillər hansılardı. Iraklidə kəraçajıq ki, poemalarda, əsas ideja, ideja-bədii planı ilə epik şe'rlərdə, dramlarda da şairin jeri kəldikcə qoşmalardan istifadə edir. Elə bil ki, həmin anda o, əlinə saz alıb bir hissilərin səslə joх, sazla dejərdi. Bu vəĥətdən «Çejran» və «Dünja» qoşmaları xüsusilə geĵd edilməlidir.

Biz belə hesab edirik ki, dram və poemalarında şairin bə'zən müəjjən pic'ətlər vermələ ehtijac dujur, fikrini qoşma və mahnı vasitəsilə ifadə etməjə calışmışdır. Oxuçunu bir anlıgra əsərdə təsvir olunan vidin, düşüncülərlə arış hadisələrdən ajrılıgır, mahnı, musigi, şe'r, hissilər aləminə aparış çıxarıgır.

C. Burçunun «Orxenli qəhrəman» adlı iri həcmli bir şe'ri mətbuatda dərc edilmişdir.[2] Geĵd edildijinə kəpə bu, 30-cu illərdə müəjjən hissələri çap olunmuş poemanın bir parçasıdır. Aşıq sənətinin cür'ətlə inkişaf etdiji həmin dəvrdə həjatımızın ən aktual və çidi mövzularını (məs: kolxoz həjatı, kollektivləşmə, səfərbəçilik, stahanovçuluç həpəkatı, «ag» və «gara» qızılı) bu poezijada jüksək səvijjədə işıqlandırılıgdı. O illərdə demək olar ki, Azərbajcan aşıglarının əksərijjəti pamğıya qoşma həcp etmişdir. Mirzə, Əsəd, Avaç, Islam və başga aşıqların maĥnıları buna misaldır. Aşıq Mirzə ilə aşıq Əsəd həmin mövzuda aşıqlar qurultajının sənəsində dejişmişlər. «Orxenli qəhrəman» poemasında da pamğıya bir qoşma həcp edilmişdir. Bu qoşma ən məşhur aşıqlarımızın qoşmalarından heç də kəri galmıp.

Aj elləp, nə kəsəl, nə xoş kəlibdir
Yurulu bəĥəra, jazı pamğıyın.
Dogrudan agtısa, dilə düşüğdur
Məçlisin, sənbətin, səzı pamğıyın.

[1] M. Ç. Cəfərov. Sənət jolları sında. B., 1975, səh. 86—87.
[2] Bax: «Bakı» gəzeti, 27 janvar 1983-cü il.

Хош кәлиб бу гонаг бизим бу кәндә,
Гарыш чәрхәмизә, јадһама сән дә,
Сәһәрин гојунда јелләр әсәндә
Чан алыр ишвәси, назы памбығын.

Нә бир диләнчи вар, нә ач бир инсан,
Елләри гуртарды өлүм јасындан,
Кәрәк инһәи белә һәр гозасындан
Бир кило топлансын азы памбығын.

Ајры јер ајрылыр гојуна, мала,
Кәлинләр бәзәнир гумаша, ала,
Гарылар, гочалар бәхмәјир фала
Долур дәстә-дәстә дүзү памбығын.

Дағлара күн доғур, хош рузкар кәлир,
Дүшмәнин башына дүнја дар кәлир.
Кәндә галаг-галаг китаблар кәлир
Чәкилир һәр јердә сөзү памбығын.

Чағырдым јарыша Өзбәкистаны,
Дедим гүдрәтими јахындан таны,
Мана үстүн кәлән бир оғул һаны?
Чүнки аг јараныбды үзү памбығын.

Мәһрибан јараныб о доста, јара,
Анд ичиб, әһд едиб бизим илгара,
Кедир нүмајәндә гурултајлара
Сөз алыб данышыр өзү памбығын.

С. Вурғунун бу шe'ри өзүнәмәхсуслуғу илә сечилир. Гошманы охудугча елә билирсән ки, мүсигиси дә һазырдыр. Һәм өзүнү, һәм дә мүсигисини ејни бир сәнәткарын гошдуғу мәһныдыр. «Муған», «Комсомол» поемаларында, «Вагиф» драмында олан гошмалар да бу сәпкидәдир.

Јенә шаирин поема вә драмларында гошмадан истифадә мәсәләси үзәриндә гајыдаг. Мә'лум олдуғу кими, Азәрбајчан халг дастанлары нәзм вә нәср һиссәләриндән ибарәтдир. Бу, «Китаби-Дәдә Горгуд»дан башлајыб кәлән бир ән'әнәдир. Чох чазибәдар, тә'сирли, бәдии дилдә мүәјјән бир әһвалат нәгл едилир. Анчаг һадисәләрин инкишафында елә бир ан кәлир ки, ашыг садәчә нәгллә кифајәтләнә билмир, һәддиндән артыг һәјәчан кечирир, емосионал, сарсынтылы бир вәзијјәт јараныр. О заман мәһнија еһтијач дујулур. Онда ашыг сазы чиһниндән ашырыб мүсиги сәдалары алтында гәһрәманларын дахили, емосионал һиссләрини ифадә етмәјә башлајыр. Бизә белә кәлир ки, С. Вурғунун драм вә поемаларында да тәхминән буна јахын бир вәзијјәт алыныр. Шаирин өзү дә гәһрәманларла бирликдә һәјәчанланыр, бу һәјәчанларды даһа чох мусиги, ритм, тәрт, мелодијасы һисс олунан гошма илә ифада едир. Бурада Мәһәммәд Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» поемасыны да хатырлатмаг истәрдик. (Умумијјәтлә, классик шаирләримизин бә'зи поемаларында белә бир шәкли чәһәт дә вардыр). Шаир Лејли вә Мәчнунун дахили һисс вә һәјәчанларыны даһа габарыг, даһа ајдын ифадә етмәк үчүн поемада онларын дилиндән гәзәлләр верир. Бу гәзәлләр епик-лирик тәрздә һәгл едилән һадисәләри даһа тә'сирли едир.

О бири тәрәфдән С. Вурғунун поемалары рич'әтли поемалардыр. Лирик, ичтиман мәзмунлу рич'әтләр шаирин демәк олар ки, бүтүн поемаларыны мүшајиәт едир. Лирик вә психоложи анлар мәһз онларын васитәсилә верилир. Бу рич'әтләрин чүз'и бир гисми гошма вә мәһны формасында олур. Бу чәһәтдән «Комсомол поемасы», «Дүнја» вә «Муған» поемаларындакы «Чејран» рәдифли гошмалар хүсусилә әһәмијјәтлидир. «Чејран» чохдан халг мәһнысына чеврилмиш вә онун халг ичрачысындә, ашыглар арасында јени-јени вариантлары әмәлә кәлмишдир.

Јердән ајағыны гуш кими үзүб,
Јај кими дартыныб, ох кими сүзүб,
Јенә өз сүрүнү низамла дүзүб
Баш алыб кедирсән һајана чејран!

Әзәлдән мејлини салыб чөлләрә,
Бәхтини таныдын бизим елларә.
О гара көзләрин дүшдү дилләрә,
Дишләрин охшајыр мәрчана чејран!
...Овчу, инсаф елә, кечмә бу дүзәнә!
О чөлләр гысмыз ајырма биздән
Гојма агры кечә үрәјимиздән, —
Гојма өз ганына бојана чејран!
Нә көзәл јарашыр Муғана чејран!

Јаһуд Азәрбајчан ашыгларынын дүнја һаггында, еләчә дә «Дүнја» рәдифли чохлу гошмалары вардыр. Бу һагда ашыглар устаднамәләриндә сөһбәт ачырлар. Дүнја, аләм, инан зиддијјәт вә сырләри, ичтиман, синфи бәрабәрсизликләрин инсан мә'нәвијјатына тә'сири вә саирә һаггында ашыгларын өз дүшүнчәләри, мүлаһизәләри вардыр. Хәстә Гасымын, Ашыг Валеһин, Молла Чүмәнин, Әләскәрин вә башга ашыгларын бу мөвзуда гошмалары кәлиб бизә чатмышдыр. Јалныз Молла Чүмәнин ејни рәдифли бир нечә гошмасы мә'лумдур.

Еј дүнја, әлиндән кедирәм дада,
Әслини, Кәрәми јандырдын ода
Башында мәскәни гушлар јувада
Мәчнунла Лејлини нејләдин дүнја.

Јаһуд ашыг Сәмәд өз устаднамәсинин бир јериндә дејир:

Үстүндән ел көчмүш дағлар көрмүшәм,
Дағылмыш, таланмыш бағлар көрмүшәм,
Мәнәм дејәнләри ағлар көрмүшәм
Кимсә ағлар, кимсә күләр дүнјада.

С. Вурғун дикәр поемаларында олдуғу кими, «Комсомол поемасы»нда да тез-тез рич'әтләр верир. Бу чәһәтдән «Ағларам»,

«Дүнја». «Јенә» рәдифли гошма вә көрајлылар хүсусилә мараглыдыр. Онлар поемада тәсвир олунан һадисәләрин үмуми рүһуна үјғундур. Һумајын фачиәли өлүмүндән сонра Сәмәд Вурғун әсәрдә «Дүнја» рәдифли чох тә'сирли бир гошма верир:

Улдузлар һаваны бағрыны дәлир,
Гајалы дағлардан думан јүксәлир.
Хәјалым кечәни салама кәлир
Чандырыр атыны бирбаша дүнја.

Бир дә көрүрсән ки, ачылан солур,
Дүшүнән бир бејин бир торпаг олур,
Бир јандан бошалыр, бир јандан долур.
Сиррини вермәјир сирдаша дүнја.

Севимли шаиримизин ел сәнәткарларына **бөјүк һөрмәти** варды. О, ше'рләриндә ашыгларын ағыр һәјатыны, **еһтијач** ичәрисиндә кечән өмүрләрини јада салыр, тәәссүф **һиссилә хатырлајырды**. «Ашыгын дәрдн» ше'риндә охујуруг:

Мән сәни көрмүшәм он беш ил әввәл;
Дилиндә бир гошма, бир дәрдли гәзәл.
Чадырдан-чадыра гонаг кәзәрдин
Јахыб! Дүјмәдим сәнин дә дәрдин.
Сәнин дә көз јашын селләрә дөндү,
Гаранлыг јолларда чырағын сөндү.
Сәнин дә јар дејиб сөјлөдијин гыз
Сатылды шаһларa... Доландын јалныз
Бағладын мејлини телли бир саза.

Бизим чәмијјәтдә ел сәнәткарларына **көстәрилән гајғы** вә һөрмәтдән Сәмәд Вурғун вөчдә көлир. Шаир бөјүк миннәтдарлыг һиссилә көстәрир ки, ашыг инди азадлыг, халғын ичәрисиндәдир, чалыр, охујур, дастан гошур, бу азадлыг вә **хошбәхтлији** бәхш едән јени гурулушумузу телли сазында тәрәннүм едир. Она көрә дә «Ашыг гардашыма» адлы дикәр бир ше'риндә шаир елин севимлиси олан бу сәнәткары јазыб-јарамаг үчүн јарыша чагырыр, өз севинчини ашыгларын севинчинә гатыр:

Көл гәләм көтүрүб гошa саз тутаг,
Сүсәнләр, сүнбүлләр, күлләр бизәдир.
Кечәләр гојнуна ај гонаг кәлән
Сонасы чағрышан көлләр бизәдир.

Ашыг, бу јерләри сән хәбәр алсан,
Аһылды дүнјанын шөһрәти инсан,
Зүлмүн, гаранлығын гәбрини газан,
Күрәкләр, күлүнкләр, көлләр бизәдир.

Сәмәд Вурғун һәгиги халг ашыгларының шәхсиндә халг идракы вә сәнәтинин тәрчүманыны көрүрдү. **Шаир белә ашыгларла һәмишә** мараглanырды. Сәмәд Вурғун газах **халгының бөјүк** акыны Чамбул Чабајеви «ше'римизин әгсаггалы» адландырмыш, она хүсуси ше'р һәср етмиш, әсәрләрини Азәрбајчан дилинә чевирмишдир.

Тамбуруну чалдыгча сән
Сусду бүлбүл, динди чәмән,
Бир замanлар нә сән, нә мән
Шад көрмәдик досту, јары.

...Нә хош көлди өмрүн јазы,
Позулмаздыр бизим јазы,
Тамбур илә телли сазы
Гәбәглашыб чалаг бары.

Севки дилдә шүар олсун,
Вәфасызa чох ар олсун.
Вурғун дејәр гој вар олсун
Инсанлығын илк бәһары!

Азәрбајчанын һансы күшәсинә кедәрдисә шаир орада ел сәнәткарыны сорағлајар, онунла көрүшүб сөһбәт едәрди. 30-чу илләрдә Сәмәд Вурғун гочаман Ашыг Һүсејн Бозалганлыја белә бир гошма һәср етмишди:

Ашыг Һүсејн, көклә сәдәфли сазы,
Мин чаваблы бир суалдан данышаг.
Мәчлис гураг, сөһбәт ачаг, саз тутаг,
Күл јанагда гоша халдан данышаг.

Гој сөз алым бир күнаһсыз додагдан,
Дүшмән бахыб һәсəд чәксин узагдан.
Јар бәәниб чыхан заман отагдан
Башындакы күллү шалдан данышаг.

Вурғун дејәр, бир дәрд билән јар олсун,
Зүлфү булуд, аг синәси гар олсун.
Јахшы күндә, јаман күндә вар олсун,
Гурбан билән әһлин-һалдан данышаг.

Сәмәд Вурғунун бу гошмасы шаир вә ашыглар төрәфиндән олдугча рәғбәтлә гаршыланды. О. Сарыбәлли, М. Рәһим, И. Солтан вә башга шаирләримиз дә Ашыг Һүсејнә һәмин рәдифдә ше'рләр һәср етдиләр.

30-чу илләрдә мәтбуатда «Азәрбајчан ашыглары Пушкин һаггында» адлы бир мәгалә дәрч олунмушду. («Әдәбиjjат гәзети», 1937). Мүәллифи М. Солтан иди. О, Товуз рајонунда олмуш, ашыгларла көрүшүб сөһбәт етмишди. Сөһбәтдә ашыглардан Гәдир, Әсəд, Мәһәммəд, Нөчəф, Мирзə вə нəһајət, мəчлисə бир аз кеч дахил олан Һүсејн Бозалганлы иштирак етмишди. Ајдын олмушду ки, бу ашыгларын һамысынын даһи рус шаири А. С. Пушкин һаггында мәһнылары вардыр. Ашыглар мүәллифə дејирләр ки, «бизим һамымызын устады, мүәллими Ашыг Һүсејн Бозалганлыдыр, о инди кәнддәдир, кәлиб чыхар». Доғрудан да елə бу заман гочаман ашыг кәлир. А. С. Пушкин һаггында сөһбәт кедән-

дə дејир: «Мəним бөјүк рус шаири А. С. Пушкин һаггында аз мə'луматым вар. 6—7 ај олар ону һаггында ешидирəм. Бүтүн бу ашыглар мəним төləбələрим, шакирдларымдыр. Мən һəјатымыз һаггында, зəрбəчилијə, стахановчулуға, совет һөкүмəти вə гурулушуна аид јахшы ше'рлəр јазмышам, чүнки бу мəсələлəри мən баша дүшүр, анлајырам. А. С. Пушкини исə дəриндən танымадығым үчүн ону һаггында јаздығым ше'рлəрдə јəгин ки, нөгсанлар олачагдыр. Бизим сөзүмүз садə, дилимиз ел дилидир». Бундан сонра Ашыг Һүсејн əски əлифба илə јаздығы ше'ри охујур. Əлбəттə, бурада сəнəткар е'тирафы вə төвəзөкарлығы вардыр. Ашыг өзү дедикləрини һətта ше'рин сонунда е'тираф етмишдир. Һ. Бозалганлынын бу тошмасы бөјүк шаиримизин хошуна кəлмишдн. Сəməд Вурғун 1949-чу илдə «Рус шаиримизин күнəши» адлы мəгаləсиндə Азəрбајчан халгынын, онун јазычы, шаир вə мəдəнијјət хадимləринин дафи рус шаиринə олан бөјүк мəһəббətиндən иftихарла данышыр вə давам едир ки, јетмиш јашлы халг ашығы Һүсејн Бозалганлы Пушкин һаггында бу сөзləри јазмышдыр:

Мин једди јүз дохсан доггуз сонədə
Пушкин бу чаһанда өмүр вар олуб.
Мин сəккиз јүз он биринə кечəндə
Ше'р бағламəга һəвəскар олуб.

О вахтда елмсиз олуб инсанлар,
Јо-сузлара чох олубдур күлəнлəр.
Мүфтəхор кешишлəр, бəјлəр вə ханлар
Һөкүмəт онлара тəрəфдар олуб.

Пушкин бөјүк шаир олубду керчəк,
Өз зеһнилə кəлəчəји биласчəк.
Деди јагин бир замана кəлачəк
Ки, мəним шеһрətим дил-əзбəр олуб.

Ашыг Һүсејнин Пушкинə һəср етдији гошма једди бəнддən ибарəтдир. С. Вурғун ше'ри бүтүнлүклə өз мəгаləсиндə салмышдыр.

С. Вурғун бир сыра Азəрбајчан ашыглары илə јахындан достлуг етмишдир. Бу достлуг тезликлə сонəт, ше'р, саз, сөһбəт, јарыш достлуғуна чеврилмишдир. Мирзə Сəməд о заман ашыглар арасында дөврүн сијаси-ичтимаи һадисələриндən баш чыхаран, көзүачыг, ашыг сонətини, классик ədəбијјаты билəн бир шəхс олмушдур. Мə'лумдур ки, Азəрбајчанда ингилаб һаггында илк мəһнины ашыг гошуб охумушдур. Бу мəһнины 1918-чи илдə Кəнчəдə кənч ашыг Мəһəммəд Гəһрəман оғлу Гырат Кəсəмənли јаратмышдыр. О заман халг, ашыглар ингилаба инанырдылар, она инам бəсləјирдиләр, она көрə дə ону тə'риф edən мəһнылар гошурдулар мəһни гадаған олунуб ашыг Мəһəммəд һəбсə алынса да, гошма тезликлə халг арасында əкс-сəда тапмышдыр. Исмајыл Қатиб, Хəјјат Мирзə дə һəмин рəдиф үстүндə гошма дејиб

интизарла ингилаба инандыгларыны билдирмишдиләр. Ингилаба инаныб һəмин мəһнија илк сəс верən ашыг Мирзə Сəməд олмушдур. Демəли, о һəлə Азəрбајчанда Совет һакимијəти гурулана гəдəр өз мəһнылары илə о дөврүн сонəткарлары ичəрисиндə танынынмышдыр. Бизə мə'лум олдуғуна көрə, С. Вурғунун илк ашыг достларындан бири дə Мирзə Сəməд олмушдур. «Даш Салаһлы кəндинин сакини Əбдүləзим Һəсənов 20 ил һəмин кəнддə колхоз сədри ишləјиб, О, көркəмли ел ашыгы Мирзə Сəməдин оғлудур. Онун ше'рləри Газах, Товуз, Шамхор, Кəнчə, Борчалы маһалларында јенə дə дилləр əзбəридир. Газах гəзасынын илк ингилабчыларындан олан Мирзə Сəməд 1920-чи илдəн Ленин партијасынын үзвү олуб. Онун 1930-чу иллардə ичтимаи-сијаси ше'рləр мүəллифи кими танынан Исмајыл Қатиблə (Зејналовла) мəшһур Ашыг Һүсејн Бозалганлы илə, ашыг Авакла дејишмələри олуб.

Мирзə Сəməд халг шаиримиз Сəməд Вурғунла јахын дост олуб. Сəməд Вурғун она зарафатла «мəним дағ гардашым» дејəрмиш. Даш Салаһлы Мəдəд Əмрəһовун дедијинə көрə, бөјүк шаирлə Мирзə Сəməдин дејишмəси олуб. Чох тəəссүф ки, о дејишмəни əлдə edə билмəдик.

Əбдүləзим əми илə евиндə көрүшдүк. Сəməд Вурғун бу евин дафələрлə өзиз гонағы олуб. Шаир досту Мирзə Сəməдлə ше'рləшибləр.

Рəһмətлик Сəməд Вурғун биздə оланда евимиз тој-бајрама дөнəрди. Атам дејəрди ки, о илк накам ешгинə, Сарытелə јаздығын көзəлləмələрдən де көлсин. Сən гошманы мəндən јағлы дејирсən»[1].

Бу иллардə ашыг јарадычылығына хүсуси гајғы көстəрилирди. 1928 вə 1938-чи илларда икы дəфə Азəрбајчан ашыгларынын гурултајы кечирилмишдир. Икинчи гурултајын рəјасəт һеј'этиндə Y. Һачыбəјов, Һ. Сарабски илə јанашы севимли шаиримиз Сəməд Вурғун да əјləшмишдн. «Бу иллардə Сəməд Вурғун ашыг јарадычылығына хүсуси фикир верир вə габагчыл ашыгларын совет Јазычылар Иттифагына үзв гəбул олунмаларына чалышырды»[2]. Онлардан бир групу — Бозалганлы ашыг Һүсејн, ашыг Əсəд, ашыг Мирзə, ашыг Авag, ашыг Нөчəф, ашыг Ислам Јазычылар Иттифагы үзвлүјүнə гəбул олунмушдулар. 30-чу илларə мəдəнијјətимиз тарихиндə ашыг ше'рləриниң ән чох топландығы нə нəшр олундуғу иллардир. Бу иллардə шаирləримиздən С. Рүстəм вə М. Рəһим Азəрбајчанын бир сыра рајонларыны долашмыш, ашыг гошмалары вə дастан парчаларындан ибарəт ајрыча бир китаб чап етдирмишдиләр (1938). Шүһбəсиз, даһа бир сыра башга амилləр ашыг поезијасынын инкишафына өз тə'сирини көстə-

[1] *Шəмистан Нəзирли.* Вурғун кечиб бу јерləрдəн, Б., «Кənчлик», 1978, сəһ. 70.
[2] *Ч. Хəндан.* «Унудулмаз хатирəләр», Бах: Галачагдыр дүнјəдə, Б., 1973, сəһ. 14.

рирди. Ашыглара бүтүн әдәби ичтимаиҗтәт диггәт вә гајғы көстәрирди.

Сәмәд Вурғун мәшһур ашыг Мирзә Бајрамовла да јахындан достлуг етмиш, онунла тез-тез көрүшмүшдүр. Көзәл вә мәлаһәтли, һәм дә чағ сәси олан Мирзә, шаири өз мәһнилары илә һејран етмишдир. Ашыг Мирзә һәм дә көзәл јарадычы ашыг иди. Онун 30-чу илләр. хүсусилә Бөјүк Вәтән мүһарибаси дөврү јарадычылығы Азәрбајчан совет ашыг поезијасында мүһүм бир мәрһәлә кими гејд едилмәлидир. Чәфәр Хәндан јазыр ки, «... мән о заман «Әдәбиҗјат гәзети»ндә ишләјирдим. 1937-чи илин декабрында ССРИ Али Советинә сечкиләрлә әлагадар оларат редаксијаја кәлмиш ше'рләри мәтбәәјә көндәрмәк үчүн һазырлашырдым. Ашыг Мирзәнин ше'рини һазырлајыб гуртармышдым ки, Сәмәд редаксијаја кәлди, ше'ри көтүрүб охуду. Орада белә бир бәнд вар иди:

Өлкәләр бу күн дә дурсун јанашы
Учалсын көјләрә дағларын башы.

Сәмәд ше'ри охујандан сонра гәләми әлинә алды, чүз'и бир дәјишиклик етди. Көрдүм ки, икинчи мисрада ики сөз дәјишилмиш вә фикир поетик чәһәтдән даһа да долғунлашмышдыр. Сәмәдин тәсһиһиндән сонра «Учалсын көјләрә дағларын башы» белә олмушду: «Дәјсин ај булуда дағларын башы»[1].

Шаир Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин гызғын чағларында Москвадан гардашы Мећдихан Вәкилова көндәрдији мәктубда јазыр-ды: «Әзизим Мећдихан! Бу мәктубу Москвадан јазырам. Билирсән ки, сән дә, мән дә бизим ашыглары, хүсусилә ашыг Мирзәни чох севирик... Мән Москвада олдуғум күнләрдә о, мәним руһуму зәриф сәси вә мә'налы устадлығы илә чох охшады. О, сәнин јанына кәлә-чәк. Сәндән хаһиш едирәм ки, онун гыш азугәси үчүн көмәк едәсән»[2].

«...Пәһләван чүсәли чаван оғлан отағын бир тәрәфиндә кәрдиш едир, охудуғча да һәвәсләнирди. О, «Мисри» үстә «Һојду, дәлиләрим һојду» дејиб гыҗыа чәкәндә санки зүлмкар пашалара-ган уддуран гоч Короғлу олур, каһ да Әсли сорағы илә дијарбадијар дүшүб «Чобан гардаш хан Әслими көрдүнмү?» — дејән Кәрәмә чевирилирди.

Мәчлисин јухары башында әјләшән учабој, гарајаныз бир нәфәр ашыға дејир:

— Ај, ашыг гардаш, дејәсән сазын сөзүнә бахмыр, сән кәрә дејирсән, о күрә.

Мәчлисә елә бил күлүш сәпилди. Атмача ашығы тутмушду. Бәлкә дә устады ашыг Әсәд јанында олсајды шакиридинә дејәрди: «Мән сәнә сөз алтында галмагмы өјрәтмишәм?»

[1] Галачагдыр дүнјада, сәһ. 115.
[2] *С. Вурғун.* Әсәрләри, 6-чы чилд, сәһ. 428.

Амма ашыг сыныг-салхар сазына бахыб сыхылды. Онун сарсынтысы да бајар сөз дејән адамын диггәтиндән јајынмады. Јохса о, ашығын хәтриnә дәјмишди?! Нә исә, артыг кеч иди, ох камандан чыхмышды. Инди ашығын көнлүнү алмаг истәјирди.

Галхыб онун јанына кәлди, әлини чијнинә гојуб деди:

— Ај, көрүрәм, устадын сәндән һеч нә әсиркәмәјиб, ашыглыг сәнәтини јерли-јатаглы өјрәдиб. Фәрасәтинә, дүзү, гибтә етдим. Зарафатла сәни чырнатмаг истәјирдим.

Ашығын кефи дурулду. Онун навалы сәси јенә дә учалды.

Арадан һеч бир ај кечмәмишди. Ашығы рајон партија комитәсинә чағырдылар. Ичәри кирәндә көрдүју беш-алты нәфәрдән бири галхыб она тәрәф јериди. Мећрибанлығла көрүшдү. Ашыг бир ај бундан әввәл онун сазыны бәјәнмәјән һәмин дилли-диливәр кәнчи таныды. О, диванын үстүнә гојдуғу тәзә, гөшәнк сазы көтүрүб ашыға узатды:

— Ашыг, саз әсрләрдән бәри халгымызын гәминин дә, севинчинин дә тәрчүманы олуб. Халг дили илә дејә билмәдијини сазы илә дејиб. Саз Дәдә Горгуд әманәти, Короғлу јадикарыдыр... Инди дә көрәк саз хошбәхт һәјатымызын тәрәннүмчүсү оҗсун. Дејирләр устадын ашыг Әсәддир. Онун сәнәт мүәллими исә поезијамызын афсаггалы Әләскәр олуб. Демәли сән бөјүк Әләскәрин нәвәсисән. Көрәк өз сөләфләринә лајиг сәнәткар оласан. Бир дә мәндән сәнә әманәт: јадында сахла ки, ашығын мајасы елдән олмаса, күндәси күт кедәр»[1].

Сазы чаван ашыға бағышлајан — поезијамызын гарталы Сәмәд Вурғун иди. О заман чаван ашыг олан Әдһәм Әрәбов Газахда фәалијјәт көстәрирди. Инди јашы алтмышы кечмишдир. Ашыг Әдһәм Әрәбов гырх илдир ки, өз сазы, сөзү илә елинә хидмәт едир. Тарла дүшәркәләриндә, гышлагларда, јајлагларда, әмәкчиләр ашығы һәрмәтлә гаршылајырлар. Онун «Партијамыз», «Сазым сиздән дејир» вә с. ше'рләри мәтбуатда чап олунмушдур. Ә. Әрәбов шаирин һәдијјәсини мүгәддәс бир јадикар кими горујуб сахлајыр. Һәтта «Сазы Сәмәд Вурғун вериб» адлы көрајлысыны да бу мүнасибәтлә гошмушдур:

Әзиздир дост јадикары
Сазы Сәмәд Вурғун вериб.
Јүз мин өмүр бәрабәри
Сазы Сәмәд Вурғун вериб.

Диндирәрәм кечә-күндүз,
Дајанмасын сәссиз-үнсүз
Синәм үстә көрдүјүнүз
Сазы Сәмәд Вурғун вериб.

Әрәбов Әдһәмдир адым,
Ашыг Әсәддир устадым
Ше'рә, сөзә е'тигадым
Сазы Сәмәд Вурғун вериб.

[1] *Т. Ибраһимов.* «Јадикар», «Әдәбиҗјат вә инчәсәнәт», 6 апрел 1974-чү ил.

 Һ. Чаван кими мәшһур ел нәғмәкары һәмишә бөјүк сәнәткардан диггәт вә гајғы көрмүшдүр. Шаир, Һүсејн Чаваны һәм дә чәнубу гардашларынын јадикары кими әзизләјирди. Онларын достлуғу һаггында мараглы сөһбәтләр вар. Ашыг Һүсејн Чаван өз хатирәләриндә јазыр:

«1948-чи ил иди. Јазычыларын гурултајы чағырылмышды. Клуб ағзына гәдәр долмушду. Икинчи чөркәдә Чәнуб јазычыларына јер верилмишди. Мән ашыг палтарында идим. Үчүнчү рәсми чыкдыгдан сонра чыхыш едәчәкдим. Она көрә дә лап архада отурмушдум. Сәһнә ачылды. Габагда Сәмәд, Мәһдн Һүсејн, Мирзә Ибраһимов, Сүлејман Рүстәм, Осман Сарыәлли вә башгалары көрүнду. Ичласы М. Ибраһимов идарә едирди. Мәним «Азадлыг маһныларә» китабым јенинчә чапдан чыхмышды. Онлардан үчүнүн үстүнү јазыб Османа вердим. Мән арха чөркәдә олмағыма бахмајараг көзүмү бу сәнәт гарталындан чәкә билмирдим. Осман мәним китабымы Бүрүнә тәгдим етди. Китабымын үз габығында бу сөзләр јазылмышды:

Мәним ајрылыға һеч јохдур табым,
Истәмәм дүнјада ајрылыг олсун.
Мәним әвәзимдән ше'р китабым
Сәмәдин јанында јадикар олсун.

Китабы елә трибунада вәрәгләди вә Мирзәдән бир вәрәг кағыз алыб нә исә јазды. Бирдән ајага галхыб сәһнәдән ашағы дүшдү. Бүтүн чамаат кери дөнәрәк онун архасынча бахырды. О, мәним јанымда дајаныб әлини чијнимә гојду вә алнымдан өпдү. Јаздығы ше'ри мәнә верди. Ше'рин башында јазылмышды:

«Ашыг Мисри үстүндә».

Шаир Һүсејн Ариф дә Сәмәд Бүрүнүн Һүсејн Чавана һөрмәт вә гајғысынын шаһиди олдуғу бир әһвалаты нәгл едир:

«Бир дәфә Коммунист күчәси илә чыхырдым. Сәмәд Бүрүнла Сабир багынын јанында гаршылашдым. Онун ганы чох гара иди. Мәни көрдүкдә сорушду:

— Һара кедирсән?

— Сиз һара истәсәниз ора да кедәрәм. — О, ганынын гара олмасына бахмајараг күлдү. Деди: — Онда гајыт.

Сөһбәт заманы мән Сәмәд Бүрүнүн «Ајкүн» әсәринин бәдаһатлар төрәфиндән төнгид олундуғуну билдим.

Сонра өз ше'рләриндән бирини алајарымчыг охуду.

Бир дағам ки, көз ишләмәз
Қарван кечмәз, думаным вар — мисраларыны дејәркән мән она үрәк вермәк мәгсәдилә сөјләдим:

— Елә сиз дә дағсыныз — Гошгар дағы, дағ думансыз, чискинсиз олмаз.

Чох дүшүндү, хошуна кәлди.

...Бир дәфә ашыглар кечәси иди. Сәмәд Бүрүнла јанашы отурмушдум. Ашыг Һүсејн Чаван «Гарачы» һавасында охуду. Бу һава Сәмәд Бүрүнүн чох хошуна кәлди. «Һејф, бу сазы, сөзү һәлә лазымынча дујанлар чох аздыр» — деди.

О, Чаваны јанына чағырды. Һәмин «Дағлар» ше'рини чибиндән чыхарыб ашыға узатды: — Ал, бу мәним тәзә «Дағлар»ымдыр. Ашыг Һүсејн чох мәмнунијјәтлә ше'ри алды. Сонра Сәмәд Бүрүн варағы ондан кери истәди. Чибиндән гәләм чыхарыб һәмин варағын үстүнә јазды: «Ашыг Һүсејнә»[1].

С. Бүрүнүн дағлара һәср етдији бир нечә ше'рдә биз бу мисралары тапа билмәдик. Шаирин һәтта бир бәнддән ибарәт јарымчыг, гошма үстүндә ше'ри дә јалмышдыр:

Ах! Бу гүрбәт мәни дагытды, сөкдү,
Фәләкләр башыма сојуг күл төкдү
Јолларда көзүмә гараһлыг төкдү:
Јанырам одлана, одлана, дағлар!

Көрүнүр, шаир һәмин кәрајлыны јенинчә јазмыш вә әлјазмасы шәклиндә Һүсејн Чавана һәдијјә вермишдир. Белә́ликлә, ајдын олур ки, Сәмәд Бүрүн ашыға үч ше'р бағышламышдыр. Ше'рләрин бириндән бир бәнд, о бирисиндән исә ики мисра бизә мә'лумдур. Ашыг Һүсејн Чаван өзүнүн дедији кими, бу ше'рләри чох өзүз, мүгәддәс бир јадикар кими архивиндә сахламышдыр.

Ашыг Һүсејн Чаван Сәмәд Бүрүнла олан башга бир көрүшүнү хатырлајыр. Бу көрүш дә шаирин ел сәнәткарына олан гајғы вә диггәтини, һөрмәтини әјани сүрәтдә көстәрир:

«Мән рајонда идим, шаирин хәстәләндијини ешидиб дәрһал Бакыја кәлдим. Дағлар гарталыны солғун, јорған-дөшәкдә көрдүкдә бихтијар ағладым. Шаирин гардашы Мәһдихан голумдан јапышыб онун јанында отуртду. О, јенә дә күлүмсәјиб сөһбәтә башлады:

— Һә ашыг, нә јаман көврәлмисән, ингилабчы да ағлајармы? — дејиб Мәһдихандан кағыз истәди вә јенә дә бир ше'р јазыб мәнә верди. Ше'рин башында јазылмышды:

«Ашыг «Јаныг Кәрәми» үстә»

Одлар өлкәсинин гәһрәман оғлу,
Көврәлиб јанымда белә ағлама,
Дөғма гардашымын мәһрибан оғлу
Јарасы көнүлү јенә дағлама.

О вахтдан бәри Сәмәд Бүрүнүн өз хәтти илә мәнә јаздығы ше'рләри ән гијмәтли һәдијјә кими сахлајырам. Һәр ил онун анадан олдуғу күн мүнасибәтилә сазы көјнәкдән чыхарыб өзү севдији һавалардан охујурам».[2]

Сәмәд Бүрүнүн ашыг Шәмширлә олан достлуғу исә дилләрә дүшүб дастан кими сөјләнир; бу достлуг һаггында рәвајәтләр дә

[1] Галачагдыр дүнјада, сәһ. 197—198.
[2] Бах: «Азәрбајчан мүәллими» гәзети, 17 нојабр 1976-чы ил.

јаранмышдыр. Сәмәд Вурғунла ашыг Шәмширин илк көрүшүнүн шаһиди олан вә о заман Кәлбәчәрдә ишләјән Сафәр Вердијев јазыр: «Сәмәд Вурғунун ашыг Шәмширә вә онун сәнәтинә бөјүк һөрмәти варды. Јахшы јадымдадыр, бир дәфә Сәмәд Вурғун Кәлбәчәрә, охучуларла көрүшә кәлмишди. Көрүшләрин бириндә о, елә хитабәт күрсүсүндән ашыг Шәмширин гошмаларындан бирини синәдән сөјлөди:

Сәни гары көрдүм, бағрым ган олду,
Мәним сағгалымын чал вә'дәсиндә.
Гәлбимә дәјдиһи јадыма дүшдү
Чох дедим: көнүлүмү ал вә'дәсиндә.
Ов кечди бәрәдәи үјгуда јатдым,
Ојандым хәбәким изимә атдым,
Һа јеридим, һа јүјурдум, нә чатдым
Һәр шејин гајдына гал вә'дәсиндә.

Сәмәд Вурғун бурда дајанды. Сөзүнә ара верди, нә гәдәр голуну ојнатды, нә гәдәр әлини алнына вурдуса да гошманын ардыны јада сала, хатырлаја билмәди. Нәһајәт, өз тәбии ләһчәсилә үзүнү јолдашлара тутуб:

— Ајә, ахырда нә сајаг дејирсә, һамысы јадымдан чыхыб... — Вә:

Әкәр ки Шәмшири көрмәк истәсән
Доғру, дүз илгара кәл вә'дәсиндә —

дејиб ашығы хәбәр алды».[1]

Шаирин дәдә Шәмширлә илк көрүшү һаггында мәтбуатда мүхтәлиф јазылар дәрч едилмишдир. Елә ики сәнәткарын илк көрүш мачәрасы өзү дастан үчүн көзәл епизоддур. Бу һагда С. Вердијевин, И. Фәрзәлијевин, И. Әләскәровүн, М. Асланын јазылары вардыр. Башга сәнәткарлар да јери кәлдикчә бу барәдә сөһбәт ачмышлар. Мәсәлән, О. Сарывәлли, С. Рәһимов вә б. Нәһајәт, ашыг Шәмшир өзү бу көрүш барәдә хүсуси бир хатирә сөјләмишдир. Әһвалат белә олуб:

1955-чи ил ијул ајының 22-дә ашыг Шәмшир колхоз тарласында иш башында икән ону тә'чили рајона чағырырлар. Ашыгы елә бурадан машынла бирбаша Туршсу јајлағына апарырлар. «Чадырдан шаллыг сәсләри ешидилди, кимсә арабир сәслә охујурду. Демә Сәмәд Вурғун бурдајмыш, чапары да елә о көндәрибмиш. Севинчдән көзләрим долду. Чадыра кирәндә көрдүм ки, бөјүк устадымыз Ашыг Әләскәрин нәвәси Ашыг Әли дә бурдадыр. Бу дәм Сәмәд Вурғун мәнә бахды. О, дағларын аг чичәкләри кими аг сачларыны кери дарајыб хош бир тәбәссүмлә:

— Ашыг гардаш, хош кәлмисән, — деди. — Бујур јанымда әјлош.

Мән онунла көрүшүб өтүшдүм. О, һал-әһвал тутандан сонра Ашыг Әлијә деди:

[1] Бах: «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 26 мај 1974-чү ил.

— Ајә, о сазы бир гоча ашыға вер көрәк нә дејир.

Әли сазы мәнә верди. Мән үзүмү шаирә тутуб дедим ки:

— Һөрмәтли шаир, көрәк мәни бағышлајасан. Далымча кәләнләрин һеч бири сизин кәлдијинизи мәнә демәди. Сизин кәлишинизи билсәјдим, һеч олмазса машында бир-ики лајигли сөз фикирләшәрдим.

О деди:

— А киши, сән бизим устадымызсан. Елә ики кәлмә сөз десән бизим үчүн дүнјаја дәјәр.

Синәм чуша кәлди, мән сазы алыб «Хош кәлиб» рәдифли сөзүмү «Овшары» һавасы илә охудум:

Елимин, күнүмүн бөјүк шаири,
Кәтириб дағлара сафа, хош кәлиб!
Көзләдик јолуну биз интизарла
Ејләјиб әһдинә вәфа, хош кәлиб!
Миннәтдарыг кәмил сөз устадына,
Шан-шөһрәт јарашыр онун адына,
Әнзим Кәлбәчәри салыб јадына
Чәкибсә бу јолда чафа, хош кәлиб!
Алгышладыг маһал илә, ел илә,
Гаршыладыг чичәк илә, күл илә,
Саз илә, сөз илә, ширин дил илә
Шәмшир дејир бу сәррафа: хош кәлиб!

Мән сөзүмү гуртаран кими, о, чибиндәки дәфтәрчәсини чыхарыб јанындакылардан гәләм истәди. Бир о гәдәр чәкмәди ки, Сәмәд орадача јазды «Јада сал мәни» адлы ше'рини әввәл «Кәрәм шикәстәси», сонра исә «Гајтағы» һавасы үстүндә охуду.

Ашыг Шәмшир, Дәлидағдан кечәндә,
Көкликли дағлардан хәбәр ал мәни.
Чејран булағындан пынлар ичәндә
Саз тутуб, сөз гошуб јада сал мәни.
Кәлмишәм көзмәјә сизин дағлары,
Бахым јајлағлара дојунча бары,
Бу јерә шаирин душду күзары
Көзәл гаршылады хош игбал мәни.
Бахт мәни бу јерә гонаг көндәрди
Кедирәм, јамандыр аjрылыг дәрди.
Демә Сәмәд Вурғун кәлди-кедәрди
Унутмаз бу оба, бу маһал мәни.

Шаир сөзләрини гуртарыб:

— Ашыг гардаш, — деди, — сән дә бу сөзә бир чаваб де. Дүнјанын ишини билмәк олмаз. Гој сөзләримиз јадикар галсын.

Мән, бөјүк шаирин көзәл сөзләриндән илһама кәлиб «сонра» рәдифли ше'римә Сәмәд кими әввәл «Кәрәм шикәстәси», сонра исә «Гајтағы» һавасы илә охудум:

Гошгарла јанашы дуран адын вар
Бизим ел таныјар уча дағ сәни.
Јаныр јолумузда сәнәт чырағын
Билирик ше'рдә бир мајак сәни.

Инди күллəр ачыр Вагифин бағы,
Бир чох шаирлəрин ана төрпағы,
Сəмədин мəскəни, ше'рин очағы
Камала јетирмиш о Газах сəни.

Бир мəһир сəррафсан, көз устадысан,
Фəһмин, фəрасətin өз устадысан
Тəбиəт сəнəткарсан, сөз устадысан.
Дəрјасан, әрзулар мин булаг сəни.

Əзəлдən башына чəм олуб камал,
Севнр өгул кими сəни ел, мəһəл
Азад өлкəмиздə һəр заман учал
Истəјир көнлүмүз бу сајаг сəни.

Шəмширлə көрүшүн галды, јадикар
Унутмаз нə гədəр чаныда чан вар
Сəндəн дərс алмага диjарбадиjар
Кəзəрəм әлимдə шам-чыраг сəни»[1].

Азəрбајчан ашыг сəнətиндə əсрлəрин сынағындан кечиб кəлəн белə бир ән'əнə вар: ики ашыг, ики сəнətкар һарада растлашсајды, чамаат онларын јарышмы, дејишмəсини төləб едəрди; бу заман јарышын галиби дə мүəјјən едилмəли иди. Классик ашыгларын бу чүр чохлу дејишмələри мə'lумдур. Бир сыра мəһəббəт дастанларымыз мəһз белə дејишмələр үстүндə гурулмушдур. Адəтə көрə, мəглуб олан ашыг сазыны төһвил верəр, јахуд динлəjичиларин көзү гаршысында галибин сазынын алтындан кечəр, бунунла да онун тəрəфиндən багышланмыш оларды.

Əлбəттə, белə һадисəлəр Азəрбајчан ашыг сəнəти тарихиндə чох олуб. Устад ашыглар һəр һансы мəчлисдə көрүшүб үз-үзə кəлəндə дə ән'əнəjə садиг галар, дејишəрдиләр; өз ше'рлəриндən башлајыб һəрбə-зорба, бағлама, гыфылбənд, тəчнис, додагдағмəз вə сairə шəкил вə формалардан истифадə едəр вə нəһајət, бир дост кими, бөjүк сəнəткарлара мəхсус еһтирамла ајрылардылар. Ашыг Алы, Ашыг Əлəскəр, Ағ ашыг, Шəкирли ашыг Һүсејн, Вархиjанлы ашыг Мəһəммəд, Молла Чүмə вə башгаларынын мəһз белə дејишмələри олмушдур. Биз бура Вагифə Видадинин ше'рлəшмəсини дə əлавə едə биларик. Мараглыдыр ки, ашыг Шəмширлə растлашанда илк дəфə мəһз Сəмəд Вурғун ше'рлəшмəји тəклиф едир. Һəмин дејишмənин шаһиди олан Сəфəр Вердиjев «Бузлар дағынын этəjиндə» адлы јазысында мараглы мə'lумат верир:

«Ашыг Шəмшири Көлбəчəрдəн Сəмəд Вурғунун јанына кəтирəндə шаир ону мəһрибанлыгла гаршылајыб:

— Хош көрдүк, ај ашыг, — деjə бəркдən дилləнди. — Јахын көл көрək. — Сонра хəбəр алды: — Јахшы, сən бу дағлара, дəрəлəрə нə сəс-күj салмысан! Дејишəчəjик!

[1] *Ашыг Шəмшир.* «Сəмəд Вурғун һаггында хатирələр». Бах: Галачағдыр дүнjада, сəһ. 60—62.

Ашыг Шəмшир билирди ки, о, Азəрбајчанын ше'р ағсаггалы илə гəншəр-гəншəрə даjанмышдыр. Əлбəттə, онун да дөш-дөшə кəлмək һəвəси варды. Үрəjи сөзлə долу иди. Лакин... лакин... Ашыг Шəмшир чох тəвазөкарлыгла сөһбətин сəмтини дөндəрди. Үзүнү Сəмəд Вурғуна түтуб гонагпəрвəрликлə деди:

— Мəһтəрəм шаир, Сиз бизим jерлəрə хош кəлиб, сəфа кəтирибсиниз. Сиздən өjрəнмək һəмишə бизим борчумузду...

Ики сəнətкар jан-јанашы отуруб. Вурғун Шəмширə ашыг поезиjасындан, мусигисиндən чохлу суаллар верди. Лап аздырда исə ондан бир-ики һава охумағы хаһиш еləди. Ашыг Шəмшир халг шаиримизин сөзүнү jерə салмады: телли сазы синəсинə басыб, хош авазла бир нечə һава охуду.

Сонра Сəмəд Вурғун аjаға галхыб ашыға өз миннəтдарлығыны билдирди. Оны һəрарətлə бағрына басды:

— Чох сағ ол, ај Шəмшир киши! — деди. — Ај сəни чох јашајасан! Һалал олсун сəнə! Инди билдим ки, бөjүк Əлəскəрин түкəнмəз ирси јашајыр. Амма чох тəəссүф ки, биз һəлə индиjə кими сəни көрмəмишик...

Сəмəд Вурғун дəрин фикрə далды. Хəлвəт бир күшəjə чəкилди. Сонра да бош «Кəзбек» гутусуну мəнə тəрəф уздыб деди:

— Аjə, Вердиjев, оху көрək нечə чыхыб? Мən «Кəзбек» гутусунун ичиндə јазылмыш дөрд бəнддən ибарəт гошманы бəркдən охумаға башладым».[1]

Бундан сонра С. Вердиjев өз мəгаləсиндə С. Вурғунун «Мəнин» рəфигини гошмасындан ики бəнд верир. Сонра давам едир ки, мəн ше'ри охуjуб гуртаран кими, Сəмəд Вурғун Шəмширə мүрачиəтлə деди:

— Ај ашыг, бир телли сазы көтүр, бу гошманы сазла оху көрүм нечə сəслəнир.

Бурада С. Вердиjев геjд едир ки, ашыг Шəмшир күчлү jаддаша вə көзəл һафизəjə малик иди. О, Сəмəдин гошмасыны авазла өзбəр сөjлəди. Һəмин ше'ри бирчə охунушла jадда сахламышды. Сонра чаваб оларағ беш бəнддən ибарəт «Сəни» рəдифли гошмасыны синəдən сөjлəди. Онда Сəмəд Вурғун севиниб әлини кур сачларына чəкди:

— Аjə, — деди вə күлдү, — бу лап мəним ше'римдən дə гүвəтли чыхды ки...

Бурада бə'зи чəһətləри геjд етмək истəjирик. Ашыг Шəмшир хатирələриндə көстəрир ки, Сəмəд Вурғуну илк дəфə көрəндə она мүрачиəтлə «Хош кəлиб» рəдифли гошманы сөjлəмишдир. С. Вурғун исə орадача «Хəбəр ал мəни» рəдифли гошманы јазмышдыр. Һəр ики сəнətкарын, илк көрүшүнүн шаһиди олан С. Вердиjев исə ашыг Шəмширин «Хош кəлиб» рəдифли гошмасы бəрədə һеч нə демир. Онун јаздығына көрə, С. Вурғун вə ашыг Шəмшир илк көрүшləри заманы дејишмишлəр. Белə ки, шаир ашыға мүрачиəтлə «дејишəчəjик» демиш вə «Кəзбек» гутусунун

[1] Бах: «Әдəбиjjат вə инчəсəнəт» гəзети. 26 мај 1974-чү ил.

аг јеріндә «Мәни» рәдифли гошмасыны јазыб саз һавасының мүшаһидә илә охутмушдур. Бундан сонра Ашыг Шәмшир дә синәдән бир гошма демишдир. Көрүндүју кими, бурада ики сәнәткар арасында сөзүн һәгиги мә'насында дејишмә олмушдур.

Бир чәһәт дә мараглыдыр. С. Вурғун өз гошмасыны дөрд бәнддә демишдир. Анчаг ашыг поезијасының ән'әнәләриндә көрә бәндләр тәк олмалы иди. Бу мәсәлә ашыг Шәмширин нәзәриндән гачмыр. О, ше'ринин тә'сириндән јаха гуртара билмирмиш кими. Сәмәдин һәмин ше'ринә өз дилиндән бир бәнд дә әлавә олунмасыны хаһиш едир. Шаир ел сәнәткарынын сөзүнү јерә салмыр, онунла разылашыр.

Кәлмишәм көзмәјә сизин даглары,
Бахым јајлагларә дојунча бары,
Бу јерә шаирин дүшү күзары
Көзәл гаршылады хош игбал мәни.

Һәмин ахшам Көлбәчәрдә бөјүк шаирин зәһмәткешләрлә көрүшү тәшкил едилир; артыг дејишмәнин сорагы илдырым сүр'әтилә јајылыр. Чамаат хаһиш едир ки, ашыг һәм Вурғунун, һәм дә өзүнүн сөзләрини сазла охусун.

Ашыг Шәмшир хатырлајыр: «Сәмәд суаледичи бир нәзәрлә үзүмә бахды. Елә бил о мәндән сорушурду ки, охуја биләчәјәм, ја јох. Мән ишарә еләдим ки, ишиндә ол. Сәмәдин сөзләрини ки ашыг дәрһал тутмады, о нә ашыгдыр. Һәр ики ше'ри әзбәрдән охудум».

Сәмәд Вурғунун јолу һансы елә, обаја дүшәрдисә ашыглар о саат мүхтәлиф јерләрдән шаирин көрүшүнә топлашардылар. «...Биз һәр ахшам үстү Истису санаторијасының бәзәкли халыларла өртүлән еjванында Сәмәд Вурғунун көрүшүнә кәлән ашыгларын нечә дөврән сүрдүкләрinin шаһиди олурдуг. Халг дастанларындан ифа олунан ашыг сәнәләри бизим һәр биримизә түкәнмәз зөвг верирди. Биз Сәмәдә үз тутурдуг. О өзү дә саз чалыр, сөз гошур, охуjурду... Халг шаири, халгын бөјүк истинадгаһы халг јарадылмыларынын түкәнмәз хәзинә олдуғуну дәрин инамла сеjләjир, бурадакы мүшаһидәләриндән белә данышырды».[1]

Бурада рус совет јазычысы Јури Либединскинин «Шаир ата јурдунда» адлы јазысындан данышмаға еһтијач дуjурус. Вахтилә Ј. Либедински Бакыја кәләндә рајонлардан бириндә кетмәк арзусунда олдуғуну билдириб. «Кедәк, чохдан мән Газағы көрмәмишәм, орда ахы мәним доғма јурдумдур»—бу сөзләри Сәмәд Вурғун дејиб. Халг јазычы Мећди Һүсеjн дә бу сәфәрин иштиракчысы олуб. Һәр үч сәнәткар Газахда Мећди Һүсеjнин гоһумларыкилдә галыблар. Мүәллиф, бурада Сәмәд Вурғунун гаршыланмасы, доғма адамларла көрүшү барәдә мараглы епизодлар данышыр. Сонра сөзүнә давам едәрәк јазыр: «Отаға гырмызы үзлү, ири бурунлу бир гоча кирди. О, бүтүн Газах ашыгларынын башчысы иди. Кирән кими голларыны ачыб Сәмәди гучаглады. Онлар өпүшдүләр. Сәмәд күләр үзүнү мәнә тутуб деди:

— Илк дәфә сазы мәним әлимә верән бу олуб. Онда мәним әлим горхудан тир-тир әсирди.

Сәмәд ашыгдан өз усталығыны көстәрмәсинин хаһиш етди. Гоча деди:

— Сәнин шәрәфинә бу ахшам о ки вар чалыб-охуjачағыг. Ашыг достум кәлән кими башлајачағыг...

Һәһаjәт, чаван ашыг кәлди; о, гара бығлы, чевик бир оғланды... Гоча ашығы көстәрәрәк әлавә етди:

— Устадымын сөзүндән чыха билмәдим. Кәлдим ки, бизим һөрмәтли гонаглар үчүн бачардығым гәдәр чалыб-чағырым.

Мән маһныны сөзүндән сонра дүшмүрдүм. Лакин көзүмү онун үзүндән чәкә билмирдим. О, каһ һиддәтлә, каһ мећрибанчасына, каһ да гүрурла күлүмсәjирди; мән онун үзүндәки күлүшә, симләр үзәриндә оjнаjан бармагларына бахдыгча хәjалымда мәрд икидләр, гәһрәманлар чанланырды.

— О инди нә охуjур? — дејә сорушдум.

Мећди деди ки, о, дөjүш мејданында вурушан оғуллардан, һәрби хәстәханада jатан jаралы бир әскәрдән, о әскәрин Сәмәдин Вәтән һаггында ше'рини охумасындан данышыр.

Сазлар дилләнди... Гоча мусигиjә ашыгларын да сәси гарышды. Гоча — назик, зил сәслә, чаван — тәрәвәтли, долғун сәслә охуjурду.

Мећди елә о саат онларын сөзүнү мәнә тәрчүмә етди; бу, нәсиһәтамиз ше'р иди. Ашыгларын өз дили илә десәк «устаднамә» иди. Гоча биринчи бәнди сөjләjәнә кими чаван ашыг симләри сәсләндирир, фикриндә икинчи бәнди һазырлајырды: сонра нөвбәси кәләндә фөвгәл'адә бир сәрбәстликлә јалныз мусигини дејил, әввәлки бәндин вәзн вә аһәнкини дә давам етдирирди. Чаван охуjанда гоча онун ағзындан чыхан һәр сөзү алыр, ону диггәтлә изләjирди. Гулаг асанларын арабир һеjрәт вә мәфтунијjәтлә сөjлədикләри сөзләр, «пәһ-пәһ»лә башларыны тәрпәтмәләри көстәрирди ки, ашыглар јахшы охуjурлар.

Бирдән... отагда гоча ашығын кәдәрли сәси ешидилди. Мећди онун охудуғу маһныны сөзләрини тәрчүмә етди. Мәзмуну тәхминән белә иди: «Бир күн кәләчәк, һәр шеj кечиб кедәчәк — шөһрәт дә, мәһәббәт дә, маһны да. Бу күн бунларын һамысы сәндә вар, еj инсан, буна севин!...»

Гоча ашыг назик, титрәк сәслә охуjурду, елә бил ки, гәдим чөллөр өз нikмәтли нәғмәсини сөjләjирди.

Сәмәд башыны ендирди вә нәдәнсә саг әлинә бахды. Бу, сәнәткар бир инсанын өли иди. Ким билир, онун фикриндән нә кечмишди? Һамы гоча ашыға мараглa гулаг асыры. Чаван ашыг өз сазы илә гочаны изләjир, ифтихарла башыны jелләjирди. Онун үзүндә мећрибанлыг, фәрәһ, севинч, ағ сачлы гочанын үзүндә исә тәнтәнәли бир ифадә варды. Сәмәд санки өзүнү унудараг

[1] *Сүлеjман Рәһимов.* «Халг шаири». Бах: Галачагдыр дүнjада, сәһ. 21.

kaһ гоча, kaһ да чаван ашыға, бә'зән дә мәнә бахырды. Мән башымы мәмнунијјәтлә тәрәдирдим; о бундан разы галырды. Көрүрдү ки, ашыгларын сазында, нәғмәсиндә олан көзәллији мән дә һисс едирәм. Бирдән о, мәнә сары әјиләрәк деди:

— Пушкин буну көрсәјди!..

О, Низами, Фүзули, Вагиф, Сабирин адыны чәкә биләрди. Сәмәд Вурғун «Јевкени Онекин»и өз ана дилинә тәрчүмә етмишди — бу, мәним јадыма дүшдү. Көр онун гәлби рус халгынын даһи шаиринә нә тәдәр јахын иди ки, белә бир анда ону хатырлајырды.

Сазлар сусду. Биз поезија јухусундан ајылдыг. Ашыглара чај кәтирдиләр...»[1].

С. Вурғун ашыг сәнәтинин, сазын вурғуну олдуғу кими, ашыглар да даг вүгарлы шаири севир, адыны дилләриндән салмыр, елдә, обада, мәчлисләрдә ондан сөһбәт ачыр, ше'рләрини охујур, һаггында рәвајәтләр дүзәлдиб сөјләјирдиләр. Башга сәзләрдә әбәди һејкәл гојмаг үчүн дастан јарадырдылар: елинә, вәтәнинә, инсанлыға, кәләчәјә, мүбаризәјә вә гәләбәјә вурғун шаир һаггында јени бир дастан: «Сәмәд Вурғун дастаны».

Биз С. Вурғун ше'ринин аһәнки, ахычылығы, сәмимилији вә с. хүсусијјәтләри үзәриндә заман-заман дүшүнүр вә бүтүн бунларын мәһз ашыг сәнәтинин өлмәз ән'әнәләри илә бағлылығы гәнаәтинә кәлирик. Чох заман фикирләширсән ки, нә үчүн ашыг ше'ри бу тәдәр үрәјәјатан, мүсигили вә ахычыдыр. Ону јадда сахламаг да чәтин дејилдир. Бүтүн бунлар бизчә, халг дилинин зәнкинликләриндән, онун ифадә вә ибарәләриндән ел сәнәткарларынын сәрраст шәкилдә, јерли-јериндә истифадә етмәк бачарығы илә әлагәдардыр. Гурбанидән дәдә Шәмширәдәк чохлу ел сәнәткарларымызын зәнкин әдәби ирси белә демәјә әсас верир.

Бә'зән сәнәткар ел јарадычылығындан ајры-ајры нүмунәләри көтүрүб әсәриндә ја олдуғу кими, јахуд да хырда дәјишикликләрлә истифадә едир. Беләликлә өз фикир вә дүшүнчәләрини охучуја даһа јахшы чатдырмага наил олур. Анчаг елә сәнәткарлар да вар ки, јарадычылығында халг сәнәтинин һәм дә дахили форма вә мә'на чаларларындан, онун бә'зән көзә көрүнмәјән хүсусијјәтләриндән истифадә едир. Бунлары дүјмаг фолклорун инчәликләринә бәләд олмајан арашдырычыја әлбәттә, чәтин кәләр. Нечә ки Үзејирин дүнја шөһрәтли јарадычылығында һансы Азәрбајчан мәнбәсинин, мелодијасынын ишләндијини илк бахышда демәк чәтиндир. Бунун үчүн тәдгигатчы һәм Азәрбајчан халг мусигисини, һәм дә Үзејир јарадычылығыны бүтүн инчәликләринә тәдәр билмәлидир. Ү. Һачыбәјовун јарадычылығыны халг мусигисиндән ајры тәсәввүр етмәк олармы? Әлбәттә, јох! Еләчә дә Сәмәд Вурғун јарадычылығыны. Шаирин әсәрләриндә халг ше'ри формаларындан (бајаты, гошма, кәрајлы вә с.) кениш шәкилдә истифадә олунуб; мүәллиф бә'зән өзү јаратдығы әфсанә вә рәвајәтләри әсәрләринә салыр ки, онлары да фолклор нүмунәләриндән ајырмаг чәтин олур. Сәмәд Вурғунун бүтүн јарадычылығында көзәкөрүнмәз ән'әнәләр дә һакимдир. Онлары ахтарыб тапмаг, үзә чыхармаг үчүн диггәтлә ишләмәк, шаирин әдәби ирси үзәриндә чидди тәдгигат апармаг лазымдыр.

[1] Бах: Галачагдыр дүнјада, сәһ. 96—97.

III фəсил

МАҺНЫ ГАНАДЛАРЫНДА

Маһны халғын һисс вə һəјəҹанлары илə əлағəдар јараныр, онун мə'нəви еһтијаҹындан доғуб инкишаф едир. Маһныларын илк јарадычысы халғдыр. Ибтидан ичма дəврүндən зəманəмизə гəдəр о, халғын јол јолдашы олмушдур. Ел əдəбиҹјатынын лирик жанрлары ичərисиндə маһныларын хүсуси јери вə мəвгеји вардыр. Онлар əсрлəр боју халғын һəр чүр һиссlərини ифадə етмишдир: шəнлик, шадлыг, фəрəһ, севки, мəһəббəт, кəдəр, гүссə, гəриблик, нифрəт вə с. Маһнылар һəм дə халғ мəрасим вə шəнликлəрини мүшаjиəт етмишдир. Онларда халғын ичтимаи-сосиал мəсəлəлəрə, тарихи һадисəлəрə мүнасибəти дə өз бəдии ин'икасыны тапмышдыр.

Фолклор нүмунəлəри бүтүн дəврлəрдə халғ сəнəткарларынын диггəт мəркəзиндə олмушдур. Онлар өз јарадычылыг идеаллары бахымындан бу түкəнмəз мə'нəви хəзинəдən лазым олан ничлəри кəтүрүб əсəрлəриндə истифадə етмиш, јахуд јенидəн ишлəјиб, чилалајыб халға гајтармышлар. Белə сəнəткарлар сырасында Сəмəд Вурғунун хүсуси јери вардыр.

Сəмəд Вурғун фолклорун башға жанрлары кими, халғ маһныларына да јахындан бəлəд олмушдур. Онун һафизəсиндə мүхтəлиф мəзмунлу вə мүхтəлиф бичимли маһнылар өзүнə јер тапмышдыр. Шаир бу маһнылардан əсəрлəриндə јери кəлдикчə истифадə етмишдир. Истифадəнин јолу вə үсуллары мүхтəлифдир. Һəм дə оржиналдыр. Бу вə ја дикəр əсəриндə халғ руһуну, мəзмунуну, новиҹјатыны, мəишəтини даһа ајдын, тə'сирли вермək үчүн шаир мүтləг ораја халғ маһнысы, əфсанə, афоризм, бајаты вə саирə дахил едəрди. Халғ јазычысы Əли Вəлиҹев јазыр:

«Сəмəд Вурғун күндəлик мəтбуатда фəал чалышан, сəнətinин јүксəклиjинə хүсуси фикир верən, заманын нəбзини тутуб бир сыра ичтимаи мотивлəри усталыгла тəсвир вə тəрənnүм елəjən шаирлардəндир. Сəмəд Вурғун халғ əдəбиҹјатыны үрəкдəн севир, хошуна кəлən маһнылары, бајатылары блокнотуна jазырды.

«Вагиф» əсəри үзəриндə ишлəдиjи вахтда, машына мишə кəзмəjə чыхмышдыг. Кефи көк иди. Бирдən мənə үз тутду:

— Билирсən инди нə ола?
Мən чаваб вермəjиб ашағыдакы бəнди сəjлəдим:

Јаз ола, довга ола
јарпызынан,
Јај ола, сəрин сулар
сал бүзүнən.
Пајыз ола, пендир-чөрəк
гарпызынан
Гыш ола, исти отаг
бир тызынан.

О, машыны сахлајыб дедиклəримиз јазды, күлə-күлə деди:
— Лəлəшин бу парчаны салачаг пјесə»[1].

Халғ арасында долашан бу маһны сөнралар шаирə Күрд Муса кими бир сурəтин зарафатчыл тəбиəтини ачмаг, дахили аləминин чизкиlərини чəкмəкдə лазым олмушдур.

Шаирин драмларында гəһрəманлыг дастанларына мəхсус ширинлик, ахычылыг, никбинлик, романтика вардыр. Халғымызын тəлбиндən гопуб кəлən маһнылар, һикмəтли сөзлəр бу əсəрлəрин бəдии тə'сир гүввəсини даһа да артырмышдыр.

Пəнчəрəдən даш кəлəр
Хумар көздən јаш кəлəр,
Сəни мəнə версəлəр
Аллаһа да хош кəлəр
Ај бəри бах, бəри бах.
Ај бəри бах, бəри бах.

Пəнчəрənин милləри
Ачыб гызыл күлəри
Оғланы јолдан еjəр
Гызын шиrин дилləри
Ај бəри бах, бəри бах.
Ај бəри бах, бəри бах.

Сəмəд Вурғун əсəрləри үчүн хүсуси бајатылар вə маһнылар јарадырды. «Вагиф» драмында Күлнарын, күрчү гызы Тамарын дили илə верилən маһнылар дедиjимизə мисалдыр; онлары бəзи маһныларындан сечмəк гејри-мүмкүндүр. Күрчү гызы Тамарanын һəзин шəргисинə гулаг асаг:

Ајры дүшдү тəрлан көнлүм
Өз мəһрибан јувасындан
Көј үзүнүн дурналары
Дејин, вətən һавасындан.

Бир дустағам голум бағлы,
Бир гəрибəм синəм дағлы,
Бир хəстəjəм гəм отаглы
Үрəjимин јарасындан.

[1] *Əли Вəлиҹев.* «Унудулмаз Сəмəд». Бах: Галачагдыр дүнjада, сəһ. 214–215.

Күлək əsər, күл бүкүлər
Көпүл јанар, чан сөкүлər.
Кечə-күндүз јаш төкүлər
Көзләримин гарасындан.

Сәмəд Вурғун пјесларини, поемаларыны бу вə ја дикəр мусиги парчасыны, мелодијаны зүмзүмə едə-едə јазарды. Шаирин гардашы Мећдихан Вəкилов бу барədə дејирди: «Сəмəд Вурғун «Вагиф» пјесинин ајры-ајры мисралары вə ше'р парчаларыны ашыг һаваларыны үстүндə өзбəрдən охуја-охуја тамамлајырды». Охучулара мə'лумдур ки, Ч. Чаббарлы да бу вə ја дикəр əсəрини јазмазdан əввəл онун леjтмотивини кими мелодија тапар, сонра да һəмин мелодијаја үјғун сөзләр гошар, күнләрлə зүмзүмə едə-едə драм əсəрларини дүнјаја кətирəрди. Бурада ики бөјүк сəнəткарын маһны аləми арасындакы јахынлыг бизи һеjран етмəjə билмəз.

Сəмəд Вурғунун бүтүн поезијасында бир мусигилилик, аһəнк, ритм, мелодиклик вардыр. Шаир хүсусилə сырф лирик вə епик-лирик планда јаздығы əсəрлəрдə буна хүсуси əһəмиjjət вермишдир. Белə чыхмасын ки, шаир ше'рларини јазанда əввəлчədən фикирлəшмиш, онларын аһəнк вə мусигилилиjини диггət јетирмишдир. Хејр, Сəмəд Вурғун ше'р үчүн дүнјаја көлəн əсл исте'дадлыр. Ше'р онун синəсиндəн бүллур чешмəдəн ахан су кими сүзүлүб көлирди. Ашыг поезијасы үслубунда, маһны формасында олан ше'рləри шаир вə бəстəкар исте'дадыны өзүндə үзвi сурətдə бирləшдирəн бир сəнəткар тəләминин мəһсулудур. Чох мараглыдыр ки, бу ше'рləр дə ашыг ше'рləри кими тез јадда галыр, һафизəjə һəкк олунур. Бөjүк бəстəкарымыз Үзеjир Һачыбəjов дејирди: «Мəн поезијаны мусигисиз тəсəввүр едə билмирəм. Бу мə'нада Сəмəдин ше'рləри əвəзсиздир». Көлин елə бөjүк бəстəкарын өзүнүн бəдии јарадычылығына мүраһиət едəк: көрəсəн нə үчүн Үзеjир Һачыбəjовун оперетталарындакы маһнылар, хүсусилə өзүнүн гошдуғу мəһнылар белə тез јадда галыр? Бизчə она көрə ки, Үзеjир Һачыбəjов бəстəкар вə шаир кими һəрəкəт етмишдир. Бəлкə дə сөзләрдəн əввəл маһнынын мусигиси һаггында дүшүнмүшдүр.

Бурада Сəмəд Вурғунун мəшһур «Азəрбајчан» ше'рини дə хатырлатмаг jеринə дүшəрди. Бу ше'р олдугча көзəл, ахычы, чəзбедичи, мусигили, емосионал бир дилдə јазылмышдыр. Мəһз шаир вə бəстəкар Сəмədин исте'дады бурада өз ајдынлығы илə парлаjыр. Ше'рин дилləр əзбəри олмасы онун форма вə мəзмунунун көзəллиjи илə бағлыдыр. Ше'рдəки ритм, аваз, вəзн оғнаглығы мусигилилик вə с. онун маһныја чеврилмəсинə сəбəб олмушдур.

Бурада бир мəсələ һаггында данышмағы да лазым билирик. 1919-чу илдə Бакыда бир «Маһнылар» китабы чап олунмушдур. Бизə көрə, бурада халг ше'рləри də вар, халг ше'ри үслубунда нечə дејərləр, мүəjjən мүəллифləрин өзləринин јаздығы əсəрлəр дə. Əлбəттə, мəгсədимиз үмумиjjətлə, китаб һаггында кениш дајанышмаг дејил. Ону геjд етмəjи лазым билирик ки, китабын нəшр Азəрбајчан Демократик Республикасынын мөвчуд олдуғу дөврдə

тəсадүф едир. «Маһнылар» көстəрир ки, халгын һəjатында баш верən тəбəддүлат онун мə'нəвиjjатында нечə дə сүр'əтлə изləр бурахыр, шифаһи јарадычылығында өз бəдии əксини тапыр. Азадлығын тəмини дадан халг маһнылар, ше'рləр васитəсилə өз севинчини бүрүзə верирди. Бу ше'рləрдə ичтимаи мəзмун, вətənпərvəрлик, милли руһ, оjаныш, ел гејрəти чəкмək вə с. һиссləр күчлүдүр. Формасы да халг ше'ри формасындадыр: көрəjлы, гошма, дејишмə; дили ајдын, садə, ахычыдыр. Китабда олан бүтүн маһнылары үмуми бир руһ бирləшдирир: вətənə, елə, доғма jурда, ана дилинə мəһəббəт.

Сөjləдиjим Азəрбајчан дилидир,
Бу чалдығым ел сазының телидир,
Мəн дəрдиjим вətəнимин күлүдүр
Көрək сəси үрəкləри ојнада.

...Бундан белə таза јоллар ачылар,
О јолларə əлван чичəк сачылар
Өзкə шивə, өзкə сөздən сачылар
Даһа бир дə биз үјмарыг һəр jада.

Китабда Демократик Азəрбајчан Чүмһуриjjətинин гələбəсиндən вəчдə көлən ел сəнəткарларының əһвали-руһиjjəси һисс едилмəкдəдир:

Чылпаг галыб jенə jазыг фəһləләр
Əjниндə тахмаға кətан да jохдур.
Нə jорған вар, нə дөшəк вар, нə jастыг
Алтына салмаға көвшəн дə jохдур.

Бу ше'рləрдə Ч. Чаббарлынын «Өлкəм» ше'ринин руһу дујулмагдадыр.

Һəмин китабда көрəjлы үстүндə «Азəрбајчан» рəдифли бир ше'р дə вардыр. Ону ашағыда веририк:

Дағларының башы гарлы,
Синəси јашыл ормanлы,
Дəрələри ширин нарлы
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

Дурна көзлү булагларын,
Чətир кими јајлагларын,
Кениш-кениш ојлагларын
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

Илхында атын кишнəшир,
Нахырда буғаг күлəшир,
Сүрүндə əмлик мələшир
Азəрбајчан Азəрбајчан.

Ипək, памбыг, јунун чохдур,
Арпа, буғда, дүкүн чохдур.
Һəр шеjин вар, нəjин јохдур
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

Сəһəраларын сүбүллүдүр.
Ил мүдам үстүн күлүдүр,
Бағчаларын бүлбүллүдүр
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

Орманында марал бөjүрүр,
Чөлləриндə чеjран үркүр,
Көлəриндə газлар үзүр
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

... ше'лə салыр*
Дүнја сəндəн ишыг алыр
Вермəjəндə ...
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

Jер үзүндə јохдур тајын
Күр-күр ахан сөнүн чајын
Бол вериблир фəлəк пајын
Азəрбајчан, Азəрбајчан.

* Бу бəнддə олан һəмин сөзləр јахшы охунмады.

Лачынын вар, тярланын вар.
Чохлу ширин, гапланын вар
Горхан јохдур дүшмянин вар
Азярбајчан, Азярбајчан.

Суал олунур: һямин маһны илә Сямяд Вурғун таныш идими? Буна чаваб вермяк чятиндир. Бизчя, Сямяд Вурғун китабы кюря билмязди, анчаг шифаһи шякилдя ше'рин бя'зи бяндлярини ешидя биларди. Маһны илә Сямяд Вурғун ше'рини охшарлығы һагында нә демяк олар?! Әсас, заһири охшарлыг һяр ики ше'рдя «Азярбајчан, Азярбајчан» рядифляринин тякрарыдыр. Сямяд Вурғунда бу, бя'зи бяндлярдядир. Маһныда ися доггуз бяндин доггузунун да дюрдүнчү мисрасы һямин рядифдян ибарятдир. Һяр ики ше'рдя заһирян охшар олан ашағыдакы мисралар вардыр:

Маһныда: Дурна кюзлү булаглярын.
Ше'рдя: Дурна кюзлү булаглардан.
Маһныда: Дағларынын башы гарлы.
Ше'рдя: Дағларынын башы гардыр.

Ону да дейяк ки, бу ифадяляр халг дилиндян кютүрүлмүшдүр. Демяли, онлары шаир маһныдан хябярсиз дя ишлядя биларди. Форма чящятдян башга охшар мисралар јохдур. Анчаг һяр ики ше'рин гајысы бирдир: Азярбајчаны, вятяни вясф етмяк, онун башы гарлы дағларыны, гүдрятдян јаранан тябии кюзялликляринин, баг-бағатыны, зянкин сярвятляриндян тярянням етмяк. Маһныда бүтүн бунлар С. Вурғун ше'ринядя нисбятян тясвир олунур; һям дя маһныда поетик үсуллар вардыр. Јэиф бянд вя мисралар да чохдур. Анчаг Сямяд Вурғунун «Азярбајчан»ы доғма вятянимизин шя'ниня гүдрятли бир шаирин охудуғу һимндир. Ше'рдя маһныдан фярғли олараг, һяр бянд беш мисрадан ибарятдир. Һяр ики ше'рин мисраларында һечаларын сајы 8-дир, ја'ни кярајылда олдуғу кимидир. Анчаг гафијя дүзümү ярасында фярг вардыр. Сямяд Вурғунун ше'ри өзүнямяхсус гафијя дүзümү илә сечилир:

Мян бир ушаг, сян бир ана,
Одур ки, бағлыјам сана
Һаггы сямтя, һаггы јана
Һеч учсам да јувам сянсян
Елим, күлүм, обам сянсян.

С. Вурғунун «Азярбајчан»ы 23 бянддир. Халг дилиндян, халг маһныларындан көлян вя шаир тярафиндян бөјүк усталыгла чиналланыб ишлянян сөз вя ифадяляр мисралары бязяјир. Ше'рин һяр бяндиндя бөјүк-бөјүк фикир вя һиссляр ифадя олунур. Јазычы Мещди Һүсејн дејир:

«Вятянин тяряннямүндян сөһбят кедяндя, дилляр өзбяри олан «Азярбајчан» ше'ри јада дүшүр. Бу, Азярбајчан һаггында ян кюзял бир маһныдыр. Сямяд Вурғунун әдяби јарадыҹылығы һаггында данышан заман инсан бу ше'ри епиграф кятирмяк истяјир. Бу да сон дярәҹя ганунидир. Белә ше'рляр милјонларын үрәјиндян хябяр вердији үчүн дя инсанын үрәјинә өбяди һякк олунур. Нә гядяр бөјүк бир сямимијјят, нечә дя мә'налы бир садәлик? Елә бил бу, шаир тярафиндян јарадылмыш, јазылмыш бир әсяр дејил, халғын өзү тярафиндян гошулмуш бајатылардыр:

Һеј бахырам бу дүзлярә,
Ала кюзлү күндүзлярә,
Гара халлы ај үзлярә
Көнүл истяр ше'р јаза
Көнүлдяширям, јаза-јаза...

Бяли, бу, маһныдыр — һям дя садя вя тябии бир маһны. Лакин бу садәлик дя, бу тябиилик дя һяр шаирә гисмят олмур. Бунун үчүн күр чешмяляри хатырладан садя вя бүллур шаир истя'дады лазымдыр. Илк бахышда бизя елә көлир ки, бу сөзляри демяк дя, јазмаг да чох асандыр. Анчаг јалныз илк бахышда. Әсл һягигятдя ися бу, мүрәккяб вя дярин һисслярин мящсулу олан бир јарадыҹылыг просесиндя јарана биляр».

Мәшһур совет шаири Павел Антоколскинин С. Вурғуна һяср етдији мәгалясиндя чох ибрятамиз сятирляр вар: «С. Вурғун өзүнүн бүтүн мә'нави көкү илә дорма торпаға бағлыдыр. Өзүнүн бүтүн чошғун темпераменти, бүтүн күчлү-үввятли нәғмякарлығы вя *ритмик исте'дады* илә о, Азярбајчана мяхсусдур. С. Вурғун һяр шејдян габаг, өз халғының *оғлу* иди. Онун зяриф ше'р интонасијасы, поезијасындакы дәјишкян вя сярт нитг, үмуми мусигилилик, *халг наваларында олдуғу кими јумшаг, ејни заманда кетдикчя сүр'ятлянян мелодија да елә бундан кялир*» (курсив бизимдир — *П. Ә.*).

Орта мяктяб илляриндя Сямяд Вурғунун дярслијя дүшян ше'рляринин фикирлошиб үјдурдуғумуз бир мотивя сялар вя охуја-охуја көзярдик. «Азярбајчан», «А кюһлян атым», «Сяадят нәғмяси», «Дағлар», «Күлә-күлә» вя сairя. Бу ше'рляр нечя дя тез, асанлыгла әзбярләнир, ахтарыб тапдығымыз мусигијя дүшүрдү. «Сяадят нәғмяси»ни мүәјјян мусиги мотиви әсасында шярги дярсиндя ифа едирдик:

Күнәшдян рянк алан бир саф ганым вар,
Мяним дя јурдум вар, гящряманым вар.
Гыратын үстүндя үчүр Короғлу
Хәјал дүнјасында мин дастаным вар.

Белә маһнылар һяр чящятдян — һям мязмун, һям дя ојнаг формасы илә гялбимизи охшајырды. «Пионер маршы», «Комсомол маршы», «Совет ордусу», «Марш», «Ашыг гардашыма» вя сairя вя сairяни кютярмяк олар. Шаир өз һямкарларына дилляр әзбярн олан, узунөмүрлү маһнылар јазмагы мясләһят көрүрдү. Совет јазычыларынын II Үмумиттифаг гурултајындакы әлавя мә'рузясиндя бу барядя данышмышды. О, А. Безыменскинин «Кәнч гвардија», Н. Асајевин «Будјонны маршы»ны, В. Лебедев-

Кумач, М. Исаковски, А. Сурков, М. Светлов вә башгаларынын мәнһуллуларыны мисал чәкир, јүксәк вәтәнпәрвәрлик һисси илә зәнкин емосионал мәнһуллар үчүн мәтн јаздыгларына көрә бу сәнәткарларын фәалијјәтини тәгдир едирди. С. Вурғун сөзүнә давам едәрәк көстәрирди ки, «...халғымыз һагглы олараг мәһны сәһәсиндә чалышан шаирләримизин гаршысында бөјүк тәләбләр гојур. Мүһарибәдән сонракы илләрдә һәмлә елә мәһнылар јарадылмамышдыр ки, онлар бизим һәјатымызда һәр күн бан верән гәһрәманлыг һиссләрinin һәрарәти илә бирләшсин вә јахуд, мәсәлән, «Катјуша», «Полјушка» мәһнулары кими халг тәрәфиндән сөјлән, «Катјуша», «Полјушка» мәһнулары кими халг тәрәфиндән сөјлән, «Катјуша», «Полјушка» мәһнуларын кими халг тәрәфиндән севилсин. Бундан башга, ахыр заманларда лирик мәһны сәһәсиндә бир нөв шаблончулуг јаранымаға башлајыр, бу мәһнуларын һәм сөзләриндә, һәм дә мусигисиндә јекнәсәг нотлар ешидилир, онларда гызғын инсан һиссләри јүнкүл сентименталь һиссләрлә әвәз едилир»[1].

Сәмәд Вурғунун чохлу ше'ринә мусиги бәстәләнмиш, онлар дилләр әзбәри олмушдур: «Бирлик нәғмәси», «Ала көзләр», «Гыз Москва» вә с. «Шәфгәт бачысы» ше'ри көзәл, тә'сирли бир елементә малик олмасына чевриләрәк бүтүн чәбһәләри долашмышдыр. Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин гызғын чағларында Мәһдн Һүсејн дејирди: «Ән јахшы мусиги әсәрләримиз мә'лум олан бәдии әсәрләр әсасында јазылмышдыр. Мәсәлән, «Шәфгәт бачысы» халғын үрәјинә тә'сир едән көзәл әсәрдир ки, бу јолда мејдана чыхмышдыр».

«Азәрбајчан» ше'ри бир нечә ел һавасы үстүндә арха чәбһәдә охунмуш, һәм дә гәһрәман оғулларымызын Шимали Гафгаздан Берлинәдәк јол јолдашы олмушдур. Мүһарибә дөврү гәзетләриндән охујуруг ки, Шимали Гафгаздан Југославијаја гәдәр бир ериндән охујурлар ки, Шимали Гафгаздан Југославијаја гәдәр бир јердә «Азәрбајчан» ше'ри охумагдан дојмамышдыр. О, чәбһәдә, дөјүшчүләр арасында ән чох сөјлән, ән чох охунан әсәрләрдән бири олмушдур. Јарышдан сонра «Азәрбајчан» ше'ри охумагдан дојмамышдыр. О, чәбһәдә, дөјүшчүләр арасында әпардығы мәчлисләри «Азәрбајчан» мәһнусу илә тамамламағы севирди.

«Капитан Алыш Манафовун сиҹаҹ ишә үзрә командир мүавини олдуғу һиссәдә ашыг Гараны танымаҹан бир нәфәр дә олсун тапылмаз. Дөјүшчүләримиз дүшмән үзәриндә һүчума кедәндә, шидәтли вуруш заманы, мүбариз дөјүш тапшырығыны мүвәффиғијјәтлә јеринә јетирдикдә истираһәт етдикләри саатларда ашыг Гара һәмишә Короғлудан, Гачаг Нәбидән, шаирләримизин көзәл вәтәнпәрвәрлик ше'рләриндән охујур. Бу күн ашыг Гара өз мәһнуларынын С. Вурғунун «Азәрбајчан» ше'рилә тамамлајыр:

Ел билир ки, сән мәнимсән,
Јурдум, јувам, мәскәнимсән,
Демәк, доғма вәтәнимсән,
Ағыларсы көнүл чандан,
Азәрбајчан, Азәрбајчан![2]

[1] *С. Вурғун.* Әсәрләри, 6 чилддә, 6-чы чилд, Б., 1972, сәһ. 342.
[2] «Коммунист» гәзети, 31 јанвар 1943-чү ил.

Шаир өзү «Мәнә белә сөјләјирләр» ше'риндә «Азәрбајчан» мәһнусынын дөјүшчүләр арасында нечә бөјүк мәһәббәтлә ифа едилмәсинин шаһиди олмушдур. С. Вурғунун ше'рләриндә олан ахычылыг, дәрин хәлгилик, сәмимијјәт, ширинлик онларын халг тәрәфиндән бу гәдәр севилмәсинә сәбәб олмушдур.

Всеволод Војеводнин «Пушкин һаггында повест»индә белә бир епизод вар: «Бир күн гафләтән халг мәһнуларынын мәһир топлајычусу Кирејевски кәлди. Пушкин өзүнүн мәһнуларда долу олан Михајловски дәфтәрини гонаға верди, дахилән бир раһатлыг һисс етди вә деди ки, бир вахт ајырд едәрсән: һансыларо халг охујур вә һансылары мән гошмушам. Халг мәһнуларынын белә биличиси олан Кирејевски нә тәдәр көтүр-гој етди, бир сындырды, шаирин мәһнуларына халг мәһнуларындан сечә билмәди». Бизә белә кәлир ки, С. Вурғунун да ашыг поезијасы үслубунда јаздығы көрајлы вә гошмаларыны, поема вә драмларында верилән мәһны вә бајатыларының халг әсәрләриндән сечмәк чәтиндир. Бу чәһәтдән «Јадыма дүшдү», «Азәрбајчан», «Ала көзләр», «Күлә-күлә», «Дағлар», «Ашыг гардашыма», «Бәнөвшә», «Чејран», «Јада сал мәни» вә с. ше'рләри, күлли мигдарда бајатылар хүсусилә диггәтәлајигдир. Бу исә шаирин халг јарадычылығына, үмумијјәтлә халг сәнәтинә, онун поетик аләминә, зәнкин вә рәнкарәнк дилинә бүтүн инчәликләринә гәдәр бәләд олмасы илә бағлыдыр, халг адәт вә ән'әнәләрини, психолокијасыны, дүшүнчә тәрзини дәриндән мәнимсәмәсилә әлагәдардыр.

Сәмәд Вурғунун бүтүн гошма вә көрајлыларыны ел сәнәткарлары мүхтәлиф ашыг һавалары үстүндә охујурлар. «Азәрбајчан» ше'ри, «Чејран» гошмасы бир нечә һава үстүндә ифа едилир.

Шаирин аһадан олмасынын 70 иллији мүнасибәтилә Газахда ашыг јарадычылығы мүсабигәси кечирилирди. Бураја Азәрбајчанын мүхтәлиф јерләриндән ашыглар топлашмышды. Һәтта дәдә Шәмшир дә мәчлисин гонағы олмушдур. Јарышдан сонра **галиблөр мүкафатландырылмышлар.** Ашыглардан бири Сәмәд Вурғунун «данышаг» радифли гошмасыны «Чәлили» һавасы үстүндә охумушдур. Јарышда гәләбә чалмыш М. Чәфәров һәмин гошманы «Гәһрәманн» һавасы үстүндә ифа етмишдир. С. Вурғунун «Дағлар» көрајлысыны М. Гурбанов «Дүбејти» һавасы үстә, А. Јунисов исә «Орта сарытел» һавасында охумушлар.

Ашыг ше'ри мусиги илә әлагәдардыр. Профессор М. Һ. Тәһмасиб белә бир мүлаһизә сөјломишдир ки, ашыг јарадычылығында нечә һава охунурса, о тәдәр дә ше'р формасы вардыр. Демәли, ашыг поезијасының бүтүн шөкилләри мусиги — һава илә бағлыдыр. Дастанларымызда тәһкијәдән сонра тез-тез гошмалар кәлир. Чүнки ашыг һәвәслә данышығы дәјишдирир, мусиги-мелодија ахарына салыб апарыр. Буну о, бүтүн дастан боју едир. Бизә белә кәлир ки, Сәмәд Вурғун епик-лирик сәпкили ше'рләриндә халг јарадычылығынын һәмин ән'әнәсинә садиг галыр. Шаир ше'рләринин биринлә дејир ки, охучу, бурада ше'рин вәз-

нинн дәјишмәк лазымдыр. Демәли, бәјүк шаир бүнү тәсдиг едир. Ше'рләрдә, поемаларда, шаир тәсвирләрнни дәјиндирир мусиги ахарына салыр. Бу исә ешитјачыдан, ше'рин дахили тәлабатындан, тәсвир олунан һадисәләрин, әһвалатларын өзүнүн мә'на вә мәзмунундан иряли кәлир.

Кәрајлы да, гошма да мусиги илә бағлыдыр. Нечаларын, сәзларин дүзүлүшү елә дир ки, онлар мусиги үстүндә кетмәлидир; бәлә олмаса о, гошма, јахуд кәрајлы олмаз. Мә'лумдур ки, ашыглар ше'рдәки сәзләри мүхтәлиф һава чаларларына үјғун гошуплар. Бурада мүәјјән мә'нада бәстәкарлыг бачарыгы лазым кәлир. Бу тәләбләрә үјғун олмајанда кәрајлы лазыми тә'сирини кәстәрмир, инсаны риггәтә кәтирмир, тәрпәтмир, демәли, забитәнәмәси, јалда галмасы да чатин олур. Чох заман һәлә дилә-дишә дүшмәмиш мүәјјән бир кәрајлыныи, гошманы кәләкәтүр јерләрини һисс едәндә ел сәнәткарлары оны чылајыр, дәјиндирир вә лазыми тәлибә салырлар. Белә дә һәмин ше'р парчасыны да өмрү узаныр вә јаддашлара һәкк олунуб галыр.

Бә'зән шаир чохнечалы вә азнечалы мисралары нөвбәләшдирәндә гафијәләри башга чүр дүзүр; јә'ни елә олур ки, халг ше'ирини мүәјјән шәкилләрини дә ән'әнәви гафијә сырасины дәјишдирир. Бизә белә кәлир ки, ше'ри јазаркән мисралар бир-бириии авазе едикчә шаир ахымлылыгы, ритми, тәгти кәзләјир; о заман ки, ше'рин ахарына аз да олсә ағырлыг кәтирән сөз гафијә, нечә, радиф кәлир, ону дәјиндирир, бунунла да ше'рин үмуми тә'сири, емосионаллыгы артыр. Мә'лумдур ки, кәрајлыда икинчи бәндлә башлајараг ахыра тәдәр бүтүн бәндләрин биринчи үч мисрасы һәмгафијә, дөрдүнчү мисра исә биринчи бәндин икинчи, јахуд дөрдүнчү мисрасына үјғун олур. Гафијә дүзүмү гошмада да белədир. Чох вахт азнечалы ше'рләр бајагы кими гафијәләнир, бә'зән исә шаир гафијәләрин јеринн дәјишир. Она көрә дә белә ше'рләри охудугда елә билирсән маһныдыр, һарасаса, на вахтса һавасыны ешитмисән. Бу чәһәтдән «Гоча Шәрги күлүн доғур» ше'ри чох мараглыдыр. Бурада Сәмәд Вурғун тез-тез ше'рин формасыны дәјишир. Башга сөзлә, гафијә дүзүмүндә мүәјјән дәрәчәдә сәрбәст һәрәкәт едир: о, кәһ бајатыдакы кими, кәһ кәрајлыдакы кими олур, кәһ да гафијәләнә мисраларда гошма дүзулур. Бизә елә кәлир ки, ше'рин мусиги ахары, нечә дејәрләр, хәттдән чыхмасын дејә шаир белә һәрәкәт едир. Кәстәрдијимиз бүтүн бу чәһәтләр адыны чәкдијимиз ше'рдә вардыр:

Јаланчы дүнја дәјишәрми ағыр төплу кәмиләри
Сәрин-сәрин чәфәс алды
Дөш үстүнүн, Күр үстүнүн сары бүгда сәмиләри
Сәрин-сәрин нәфәс алды
Јаз күнүнүн һавасында
Бағлар сәрин сулар илди
Көвәләр ал кејиб кечди
Агачларын арасында.

Ше'рдә һадисәләрин, мәзмунун дәјишмәсилә елә бил шаир һәмин дөрд мисралыг парчаларын өзүндә дә дәјишиклик апарыр:

О мәшәлләр јаха-јана
Һәр фәдакар гәһрәмана
Јол кестәјир кечә јары
Кедир зәфәр ордулары

Хәјалән дүнјаны казиб гајытдыгдан сонра гәләбә һимнини дә ше'рин сонунда шаир бела тамамлајыр:

Өз бәхтинә бүтүн инсан,
Бирә-үлдүз кечәчәкдир
Азадлығын дүнјасындан
Бүтүн аләм кечәчәкдир.

Сәмәд Вурғунун «20 баһар» ше'ри дә һәмин үслубда јазылмышдыр. Бурада да рәч'ətин ше'рин мәзмуну илә әлагәдар јараныр. Онларын ше'рә дахил олмасы илә ритм, аһәнк, емосионал тә'сир дәјишилир; бу парчалар бајагы вә кәрајлылар кими мусигиля ујғун. Ше'рдә шаирин хәјалы бирдән Чәнуби Азәрбајчана учур. Халг көдәрини ифадә етмәк үчүн сашки Фүзули аһәнкиндән лазым олур. Сиүн төзолдә ифадә етдијини шаир кәрајлы шәкилдә верир, ше'рин тә'сир күчөсини чохалдыр:

Шәби-һиҹран јанар чаным,
Төкәр ган чешми-кирјаным:
Ојадар хәлги эфганым
Гара бәхтим оланмазмы?»

Јенә дә узун мисралардан сонра шаир, үмумијјәтлә, никбин әһвали-рүһијјә јаратмаг үчүн вәзни дәјишиб өз кәрајлысына ше'ра дахил едир:

Табриз өлү, Табриз гызы,
Јадлаз једи һагтынызы
Бу үсјанла дөгачагдыр
Азадлыгын дан јылдызы.

«Мавзолеј», «Икид маһинә ше'рләри дә һәмин хүсусијјәтләри өзләриндә дашыјыр. Мәсәлән, «Икид маһинә ше'ринә нәзәр салаг. Бу ше'р Бөјүк Вәтән мүһарибәси илларында јазылыб. Азәрбајчанын гәһрәман өглу Мәзаһир Аббасовун икидлијинә һәср едилиб. ...Ағыр дөјүшләрин бириндә дүшмәнлә үзбәүз вурушда онун тәјјарәси дәниза дүшүр. Чох горхулу бир вәзијјәт алыныр. Елә бу анда икид маһинин јадына вахтилә атасының дедији сөзләр дүшүр:

«Оғул, һарда дара дүшсән, архалан һүнәрinә
Сән өлүмү бир ан белә кәтирмә көзләринә».

Бу сөзләр икид төрланын голуна күввәт верир. Көзләри күлүмсәјир. Елә бу андача Сәмәд Вурғун ше'рин гурулушуну, шәк-

линии, тәгтини, сөз дүзүмүнүн сәмтини дәјишдирир, һәр мисрада һеҹаларын сајыны он бешдән једдијә ендирир. Бу дәјишмә илә ше'ра башга бир әһвали-руһијјә кәлир, севинч, һүнәр арзу ганадланыр:

Доғду күл үзү сәһәр,
Ишыгланды үфүгләр
Сусду дәниз бир анда,
Лап узагда, о јанда,
Зирвәси ал бајраглы,
Тамам јарлы, јараглы
Бир кәми көрсәнди, бах...

Бизчә, кәрајлы ашыг ше'рләри ичәрисиндә ән ахычы, ән ојнаг вә ән мусигили шәкилдир. Ири һәчмли ше'рләрдә шаир она көрә кәрајлыја тез-тез мүрачиәт едир; ја мүстәгил ше'р формасында, јахуд да ше'рләрин ичәрисиндә — нечә дејәрләр, чыға кими, ја да рич'әт мәгсәдилә ишләдир. Мәс, Сәмәд Вурғунун «Сәдагәт» адландырдығы 20 бәнддән ибарәт бир ше'ри вар. Мисрадакы һеҹаларын сајына көрә бу, кәрајлыдыр. Биринчи бәндин гафијәләри дә кәрајлыда олдуғу кими башлајыр. Сонракы 19 бәнддә исә гафијәләр бајатыдакы кимидир. Бурада бир чәһәт дә мараглыдыр: диггәт едилдикдә аjдын олур ки, бу 20 бәндин һамысы мүстәгил дөрдлүкләрдир. Бизdә гошма, бајаты формасында дөрдлүкләр јазылыб. Сәмәд Вурғун бурада ону кәрајлы шәкилиндә дә сынагдан чыхарыб. Мәсәлән:

Көзәл вәтән, көзәл ана!
Сән чырагсан, мән пәрванә.
Дөшләриндән сүд әммишәм,
Гурбан олсун өмрүм сана.

Мүгәддәсдир елин вары,
Аталарын ет'тибары,
Дүз кечирәк сынаглардан
Һәр танышы, достү, јары.

Көрүндүjү кими, бунлар кәрајлы шәклиндә, бајаты гафијәсиндә дөрдлүкләрдир.

С. Вурғун халг јарадычылығынын форма, үслуб хүсусијјәтләриндән дә бөjүк сәнәткарлыгла истифадә етмишдир. Охучунун һеч көзләмәдиjи јердә халг әдәбиjjатынын көзәл бир нүмунәси әсәрә дахил едилир, бунунла да әсәрин бәдии-емосионал тә'сир күчү артыр. Бир нечә мисал кәтирәк:

Еj бәһар јазым,
Дурна авазым
Әлиндә сазым
Ешит инjазым.

(Молла Чүмә)

Ачылды јазым
Сөһбәтим, сазым
Сән һүнәр көстәр
Мән ше'р јазым.
(«Бәстә» поемасы)

Дагда дарылар
Сүнбүлү сарылар
Гоча гарылар
Бу балама гурбан.
(Охшама)

Сачлары өнбир...
Додағы гајмаг
Олармы доjмаг
О гыза гурбан.
(«Ханлар» пjеси).

Бах бу гаша, бах бу көзә,
Јанды бағрым дөндү көзә
Кечән сөзү чәкмә үзә
Кечән кечди, олан олду.
(Ашыг Әләскәр)
Кечән кечди, олан олду
Јаман күнүн өмрү солду.
(«Ше'римизин әфсаналы», 1935)

Инчә ханым, Инчә ханым
Бах бу гаша, бах бу көзә
Гурбан олсун сәнә чаным
Јанды бағрым дөндү көзә.
(«Инчә ханым» ше'ри, 1938)

Чаным Һәмзә, көзүм Һәмзә
Буду сәнә сөзүм Һәмзә.
(«Короғлу» дастаны)

Чаным Муса, көзүм Муса
Сәнә јохду сөзүм Муса.
(«Вагиф» пjеси).

Мүхтәлиф әсәрләрдә, мүхтәлиф јерләрдә ишләдилән белә нүмунәләр шаирин јарадычылығына ширинлик, ахычылыг, емосионаллыг кәтирир, фикрин охуҹуја садә вә әjани jолла чатмасына имкан верир.

С. Вурғун ашыг јарадычылығынын дејишмә формасына да мүрачиәт едир. «Ханлар» пjесиндә Ханларла Кечәл Асланын дејишмәси мараглыдыр.

Х а н л а р :

О падшаһдыр, чүрүмүшдүр дибиндән!
Шәмистандыр, араг дүшмәз чибиндән!
Кишисәнсә, јенә де.

К е ч ә л :

О нәдир ки, һәр мәчлисә атылыр,
Бир пиjалә шәраба да сатылыр?
Кишисәнсә, чаваб вер.

Х а н л а р :

О ханидир, һәр мәчлисә атылыр,
Бир пиjалә шәраба да сатылыр.
Кишисәнсә, јенә де.

Дејишмә бу гајдада давам едир.
Сонра Ханлар суал верир, Кечәл чаваб гајтарыр.

Х а н л а р :

О нә дир ки, ад гојмушдур дүнjада,
Бир даг кими дајанмышдыр дәрjада?
Нүнәрин вар чаваб вер.

К е ч ә л :

Бир дә де көрәк.
(Х а н л а р тәкрар едир.)

К е ч ә л :

О Дәвидир, ад гојмушдур дүнjада,
Бир даг кими дајанмышдыр дәрjада.
Нүнәрин вар, јенә де!

Х а н л а р :

Јох... даһа, ашна?
Инандым бу күндән кечәл башына!

Белә мисаллары шаирин дикөр пјес вә поемаларындан да көтүрмәк олар. С. Вурғун ел сәнәтиндән јарадычы сүрәтдә гидаланлығы кими, халг сәнәткарлары, ашыглар да шаирин јарадычылығындан илһам алыр, көзәл фолклор нүмунәләри јарадырдылар. Бу гаршылығлы тә'сир һәмишә халгла онун јетирдиjи үдрәтли сәнәткарлар (Низами, Нәсими, Фүзули, Вагиф, Сабир, Сәмәд Вурғун вә б.) арасында өзүнү көстәрмишдир.

Сәмәд Вурғун әсәрләриндә халг бајатыларындан бол-бол истифадә етмишдир. Бу истифадәнин хүсуси үсуллары вә гануналуғунлуглары олмушдур. Бу вә ја дикөр әсәрдә елә бир ан, мөгам көлмишдир ки, бајатылара еһтијач дуjулмушдур. О заман шаир һафизәсиндәки бајатылардан мүнасиб оланыны сечиб әсәрinə дахил етмишдир.

Бизим бајатыларымыз бөjүк бир хәзинәдир. Онларда нечә-нечә инсанын гәлб чырпынтысы,үрәк дөjүнтүсү дуjулур. Халг фәрәһли күнләриндә мәһәббәт бајатылары чағырыб шөнләндиjи, хош әһвали-руһиjә јаратдығы кими, кәдәрли күнләриндә дә ағы дејәрәк тәсәлли тапмышдыр. Вахтилә Вагиф дә, Видади дә бајатынын ел ичәрисиндә нечә севилмәси һаггында демишләр:

Күлли Гарабағын әби-һәjаты
Нәрмә-назик бајатыдыр, бајаты

Охунур мәчлисдә хош көлматы,
Ох кими бағрыны дәләр, ағларсан!

С. Вурғун бајатыларымыздан бөjүк гүрур вә фәрәһ һиссилә данышмыш, онлары динләмәкдән зөвг алмышдыр. Чинаслы бајатылар шаири валеһ етмишдир. Филолокиjа елмләри доктору, профессор Әзизә Чәфәрзадә Сәмәд Вурғунла көрүшүнү хатырлајараг јазыр: «О, мәним халг ше'ринә мәфтунлуғуму билдиjиндән сөһбәти бајатылардан салды. Бир нечә бајаты деди. Мән халг ше'ринин гиjмәтини инчиләриндән сөjләмәjә башладым. Мән бајаты дедикчә Сәмәд Вурғун онларын көзәллиjинә һејранлыгла гулаг асыр, башыны һәмаһәнк jелләjирди.

— Бајатыларымызда нә гүввәтли чинаслар вар, — деди. — Наһар jерә чинасы көздән салмышыг. О, тәкчә әлламәлик дејил, шаирдән jүксәк сәнәткарлыг тәләб едир. Үч чинас көлмә тапмышам, онлары ше'рләримдән бириндә ишләдәчәjәм:

Үрәкдә јанды
Үрәк дө јанды
Үрәк дајанды.

— Һә, нечәдир? Бир гулаг ас. — Сонра да бу бәнди охуду:

Уча-уча дағ башыны гар алар.
Сөнүр шәм'и, көнлүм еви гаралар.
Фәләк бир күн јаздығыны гаралар
Чәкәр мәни бахт бу јана-о јана.

Мән чәлд дәфтәрчәми чыхарыб ше'ри вә Вурғунун тапдығы чинас сөзләри ора геjд етдим»[1].

Бајатыларын бөjүк бир гисминдә халгымызын дәрди, кәдәри, истираблары ифадә олунмушдур. Онлар кечмишин ачыначагларынын һәjатындан галан јадикарлардыр. Сәмәд Вурғун һәтта халгын зүлмдән, әдаләтсизликдән шикаjәтини ифадә едән бајатылары дәjишдирмәк, мүасирләшдирмәк истәjирди. О белә бир бајатыны мисал чәкирди:

Ағларам, ағлар кими
Дәрдим вар дағлар кими
Хәзәл олуб төкүлмәм
Виранә бағлар кими.

Шаир һәмин бајатыны дәjишдирәрәк мүасир дөврүмүзә уjғун шәклә салмышдыр:

Ағламам ағлар кими,
Күчүм вар дағлар кими,
Күндә мин бар јетиррәм
Бүлбүлү бағлар кими.

[1] *Ә. Чәфәрзадә.* «С. Вурғунун јени тапылмыш ше'ри», «Бакы» гәзети, 24 март 1970-чи ил.

С. Вурғун ше'рләриндә, поемаларында, драм әсәрләриндә, бир сыра пыхыш вә мә'рузәләриндә бајатылардан истифадә етмишдир. Мәс., «Бәсти» поемасына нәзәр салаг. Поемада шаир бирдән рич'әтә чыхыр. Азәрбајчан гадынлығынын кечмишинә екскурс едир вә јери дүшән кими халг бајатысыны әсәринә салыр:

Ач галдығын јаман күн
Үрәк синәндә сүркүн...
Гызлырмалар чанында
Јетимләрин јанында
Чөлләрдән гырт дөшүрдүн.

Сән галбини еј гадын
Јумаг кими бағладын!
Бахтын сачындан гара
Бахыб-бахыб сулара
Лајла дејиб ағладын:

«Еләми һарајындан,
Ојанын һарајындан
Күндә бир көрпүч гопур
Өмрүмүн сарајындан».

Шаир бајатылары өз фикир вә мүлаһизәләрини охуҹулара даһа әјани чатдырмаг үчүн бир васитәјә чевирир. Мә'лумдур ки, бајатыларын бир гисми мүәјјән мәрасимләрлә әлагәдар јаранмышдыр. Шаир белә бајатылардан бирини әсәрләриндә бир нечә дәфә ишләтмишдир. Мә'лумдур ки, тој мәрасиминин елчилик, нишанланма, кәлин көлмә, дувағгапама вә с. кими мәрһәләләри вар. Һәр бир мәрһәләнин дә өзүнә көрә маһнылары олур. Мәсәлән, кәлин оғлан евинә кәләндә онун габағына чыхыр, хејир-дуа едир, бајаты вә маһнылар охујурлар:

Анам, бачым, гыз кәлин,
Әл-ајагы дүз кәлин,
Једди оғул истәрәм
Бирчә дәнә гыз кәлин.

Бу бајатыны Сәмәд Вурғун «Бәсти» поемасында вә «Вагиф» пјесиндә ишләтмишдир. Јахуд «Комсомол поемасы»ында шаир Гызјетәр адлы бир ана сүрәти тәсвир едир. Ананын «бүтүн һәјаты боју әкиб-бичдији, јеришилә фәхр едиб, бојуна анд ичдији јеканә оғлу варды. Лакин тезликлә о, өвладсыз галыр:

Гызыл күл олмајајды,
Саралыб солмајајды.
Бир ајрылыг, бир өлүм
Һеч бири олмајајды.

Бә'зән Сәмәд Вурғун халг бајатыларындан бир-ики мисраны көтүрүб әсәринә салыр:

Мин ил күн көрмәди анамыз вәтән
Әлилә күл әкиб вај дәрә-дәрә.

Бурада икинчи мисра бајатыдан көтүрүлмүшдүр.

«Комсомол поемасы»нда ашағыдакы мисралар јаранмыш вәзијјәтә, әһвали-рүһијјәјә ујғун олараг бир нечә јердә тәкрарән ишләдилир:

Кечә узун, ај батмаз
Дәрдлиләр дәрддән јатмаз.

Јахуд:

Чаһан гәмханадыр
Фәлсәфәси —
Сон нәфәси
Сон һычғырыгларыны чәкмәк үзрәдир —

ше'риндәки биринчи мисра ашағыдакы бајатыдан көтүрүлмүшдүр:

Әзизинәм күлә наз
Бүлбүл ејләр күлә наз
Дүнја бир гәмханадыр
Ағлајан чох, күлән аз.

«Ајкүн» поемасында:

Гум төпәси кими јеридикчә гар
Бүлудлар кишнәди, көјләр ағлады...

Бурада икинчи мисра бајатыдан көтүрүлмүшдүр.

«Вагиф» пјесиндә дә бајатылардан истифадә олунмушдур. Әсәрин алтынчы пәкләндә охујуруг: «Гарабаг. Галын мешәли бир дағ. Дағ башында гала көрүнүр. Мешәнин әтәјиндә Елдарын дәстәси. Бә'зиләри ајаг үстә, бә'зиләри дә отуруб сөһбәт едирләр. Очаг түстүләнир. Бир ағачдан сојулмуш тоғлу асылмышдыр». Белә бир ремаркадан сонра Күрд Муса ики бајаты охујур:

Гәрәнфиләм гәләмсиз,
Гәрәрым јохдур сәнсиз,
Јорғанына од дүшсүн
Нечә јатырсан мәнсиз.

Чејранам дүзә кәлләм,
Отларам дүзә кәлләм,
Јуз ил гәзәмәт чәксәм
Гуртарсам сизә кәллəм.

Бу бајатыларын мәзмунуна вә онларын ифа едилдији шәрантә диггәт јетирәк: дағ башында гачагларын мәскәни. Гачаглар көндә, аиләјә, севкилиләрinə һәсрәтдирләр. Белә бир заманда Күрд Муса јухарыдакы бајатылары чағырыр. Бу бајатыларын һәр икиси гачагларын дүшдүјү вәзијјәтә вә онларын әһвали-рүһијјәсинә ујғун сечилмишдир.

«Ханлар» пјесиндә шаир бајатылардан даһа чох истифадә етмишдир. Онлар әсасән Гызјетәрин дили илә дејилир. Гызјетәр сүрәти шаирин көнүлү, надир тапынтысыдыр. Онун синәси ел сөзү, мәсәл вә маһнылары илә долудур. Јери кәлдикчә бәдаһәтән, синәдән бајаты, маһны гошуб охујур. О, көзәл, сәдагәтли анадыр. Јеканә өвлады Ханлар онун үчүн бир дүнјадыр. Әсәрин

бир јеріндә көстәрилир ки, Ханларын нишанлысы Мећрибан онлара көлир. Гызјетәр ону әзизләјир, охшајыр, синәдән дедији сөзләрлә овундурур:

Нә көлишим вар!
Чан көзүмүн ишыгы!
Евимин јарашыгы.
Сән ол ағыз дәзәтим
Дишдир точа ашыгы
Кәмәр бағла белинә
Шәрбәт төкүм дилинә
Сән көлишим оланда
Хына гојум әлимә.

Гызјетәрин дилилә дејилән бу сөзләр тој мәрасимләриндә охунан маһнылара нәмә дә ујғун көлир. Әсәрин башга бир јериндә охунан маһныларда нәмә дә ујғун көлир. Әсәрин башга бир јериндә Ханларын севкилисиндән сөһбәт дүшүр, онун көзөллији тә'рифләнир. Елә бу заман Гызјетәрин синәси чошур, севинчлә дејир:

Ашыг дејәр бојунда,
Көзүм галды бојунда
Бир өлмәјиб ојнасам
Ханларымын тојунда.

«Ханлар» пјесинин бир јериндә Мәшәди бәј, Ханлар бу күндәк, көләчәкдән, уғрунда вурушдуглары идеаллардан сөһбәт едирләр. Гызјетәр онлара бахыб фәрәһләнир, һамысыны өз баласы һесаб едир; шанр тәби јенә илһама көлир:

Ашыг дејәр јар ашыгы,
Умумасын јар ашыгы
Ханларымы сизә вердим
Одун елләр јарашыгы...

Ханлар:

(мәзә илә боғазыны чәкәрәк)

Чан көзүмүн ишыгы!
Бир көл, өпүм сәнин үзүнүјәшиндән.

(Анасыны өпүр).

Ханлар:

Јенә чобанлығым јадыма дүшдү
Бир бајаты чалым?

Мәшәди бәј:

Елин бајатысы өлән дејилдир...

Ханлар шәһәрә көлиб, пешәкар ингилабчы олуб; анчаг көнд һојаты, адәт-ән'әнәләри онун јадындан чыхмыр. Чобан бајатысы үчүн тәрибсәјир. Ханларын тәбиәтини, мә'нәвијјатыны ачыб көстәрмәк үчүн шанр һәмин епизоду пјесә дахил етмишдир.

Индијә гәдәр бизим таныдығымыз Гызјетәр — оғлунун уғурларындан пәрвазланан, тој-дүјүн арзусу илә үрәји дејүнән, өвладына бүтүн варлығы илә бағланан, шән, шух, никбин бајатылар охујан ана һадисәләрин кедишаты илә әлагәдар артыг башга мөзмунлу бајатылар охујур. Ингилабчы оғлуну жандармлар көлиб һәбс едирләр. Гызјетәр өз дәрдини, көдәрини бүрүзә вермәк үчүн бајатылары көмәјә чағырыр:

Ашыг дејәр јаралы,
Һејва кими саралы.
Һаны мәним Ханларым
Һаны дағлар маралы.

Бу заман башга ингилабчылар да сөһбәјә дахил олурлар. Ананын дәрди чохалыр, үрәји көврәлир. Синәси сөзлә долу ана тамамилә башга бир сәпкидә бајаты дејир:

Мән ашығам дәрәндә,
Бағбан күлү дәрәндә,
Балам јадыма дүшүр
Көзүм сизи көрәндә.

Әсәр боју Гызјетәр бајаты сөјләјир. Һадисәләр, фикирләр, әһвали-рүһијјәләр дәјишдикчә онлар да дәјиширлир. Мараглыдыр ки, бу бајатылары шанр өзү јаратмышдыр. Һамысы да халг бајатылары сәпкисиндә, аһәнкиндә, вәзн вә гафијәсиндә.

Әсәрин сонуна јахын Гызјетәр јенә бајаты «јарадычылығыны» давам етдирир. Инди о, мә'на, мәзмунча әввәлки бајатылардан тамамилә сечилән ағылар сөјләјир; бунлар халг јарадычылығынын көзәл нүмунәләри сајыла биләр:

Мән ашыг үзүн үстә,
Јыхылма үзүн үстә
Гој чан верим, ај оғул
Баш гојуб дизин үстә.

Гызјетәр һәссас, инчә гәлбли, көврәк анадыр. О, баласының һансы јолу тутдуғуну, нә үстә гурбан кетдијини биләндә санки ағылыр, өзүнү даһа ирадәли, сәбирли, сәбатлы, мөһкәм өгидәли бир вәтәндаш кими апарыр. Биз онун вуғары, гүрүру гаршысында баш әјирик. Бундан сонра да Гызјетәр бајаты чағырыр. Шанр бу бајаты илә онун бүтүн пјес боју чәкдији чизкиләрини тамамлајыр, кечирдији истираблары ахыра гәдәр тәсвир едир. Һисс вә һәјәчанларыны бајаты илә ифадәјә башлајан Гызјетәр бајаты илә дә ону тамамлајыр:

Ашыг дејәр бу дәрдим,
Ағыр олду бу дәрдим.

Jeddi oglum olsajdy
Sənə gurbən verərdim!

Səməd Vurğun chyxyshlarynda da bajatylardan istifadə edirdi. O, 1939-chu ildə stachanovchularyn Azərbajchan topланyshyndakы chyxyshynы məhs əsynyn goshduғu bajatylarla jekunlashdyrыr:

Shə'r mənim, səs mənim,
Yrəklərdir məskənim.
Mənə hynər kim verdi
Mənim kəsə bətənim.

Kyl-chichəji ach, kylym!
Daran, sarы bylbylym!
Indi bahar fəslidir
Oxy, shejdə bylbylym!

1942-chi ildə Zagafrazija xalglarynyn antifashist mitinginдəki chyxyshynы da shair məhs bətənpərvərlik, milli gyrur hissilə goshumlu bajatы ilə gurtarыr.

S. Vurğunun əsərlərində choxlu musiqi alətinin adyna rast kəlirik. Bu alətlərin hamysы əs jerinə kərə, ifa manerasyna, funksijasyna, vəzifəsinə kərə sechilir jerli-jerində əsərə daxil edilmishdir: saz, tar, kaman, nej, tytək, nağara, pybaб, piano, ərganun, balaban, tambur, garmon, gaval, chənk və s. və s. Məsələn: «Ajkyn» poemasyndan ashaғydakы misralara diggət jetirək:

Kyzlarын da fləjtasы jajlylar chana,
Rəfiqənin sinəsində shura kəlir tar.
Insan əli jyz dil verir kejə, kamana,
Danyshanca yrəklərdir, bir də arzylar.

Hələ Eljar... hələ onun bariton səsi.
Kyrladығча meydan avtar şəfqələr dejə.
Trambonla valtornanы kyylү nəfəsi
O bu choban tytəjinin sadə səsində

Ərganyn da agyr-ağyr arabir dinir,
Dүnja kərmүsh, zaman kərmүsh gochalar kimi.
Torpaғ olmүsh gochalar da sakin sevinir
Onlarын da bu sənətdə hagtы var kimi.

Jaxyd Y. Ibrahimbəjovdan danyshyrkən jenə «Ajkyn» poemasyndə bojүk bəstəkarын sənətin garshysynda bash əjən shair dejir:

O bu choban tytəjinin sadə səsində
Tytdy bətən torpaғynyn ilk sevdasyny.

Shairin kəsəl tar, saz chalmasyny bүtүn həmkarlary, gələm joldashlary təsdig edirlər. Hərmətlə bəstəkarymyz Ə. Bədəlbəjli «She'r və musigi» adly məgaləsində bu barədə jazyrdy: «Səməd Vurğun saz chalmagda xalg ashygларынын bir choxyndan keri galmaz, kefi kələnдə tarыny sinəsi үstүnə alыb sarы simi narын mizrab ilə ezlədəp, kah da pəsdən səmsəmə edər. O, Azərbajchan muғamlarыnы bir professional musigichi tədəp mүkəmməl bilir. O, kamil eshitmə gabilijjətinə malik oldugu үchүn və həm də musigijə and əs ninчə səvgү ilə hər bir musigi əsərinin dəjərini chox dүzkүn tə'jin edr. Buny mən hələ 1939-chu ildə «Xanlar» pjesi ilk dəfə tamashaja ћazырlandығы zaman sынamышdым.

Notlarыn bə'zisi dinggətsizlik үzүndən səhb kəvүrүlmүshdү. Ona kərə də orkestrdə saxta notlar hiss edilirdi. Buny hamydan əvvəl C. Vurğun sezdi, bүnүla da o, dirijor və musigichilərin hejran etdi». Əfrasijab Bədəlbəjlinin həmin məgaləsində daha sonra oxyjyrug: «Jazdығыm mahnylardan birinin dogrudan da nənnki səhnədə kəstərilən hadisənin xarakterinə үjғun olmadығыny, hətta үmumijjətlə zəif oldүgүny mənə asanlygla sүbut edərək:

— Mənчə buny «Shur» kəkүndə jox, «Cekah» kəkүndə bəstələmish olsa idin, daha artыg mүvəffəg olardыn, — dedi. O, tamamilə haglы idi».

SSRI xalg artisti Bylbүl jazyrdy: «Səməd Vurğun xalg jaradychylығыny bəjүk bir dərja kimi təsəvvүr edir, onun dərin gatlarына enərək jeni-jeni sənət kəshflərini kəshf edirdi. Onun musigijə dair dedijи bү tүtarlы misralar hеч vaxt xatirimdən chыxmyr:

Hər ninчə pərdənin əs aləmi var,
Bə'zək nəsr'əsi var, bə'zən təmi var.
O kəsəl nəғmələri dinləjəndə biz
Həsrətlə chырpыныр yrəklərimiz.

Səməдnin bu yrək chырpынtylary onun ölməz she'rlərində, choshғun hissləриndə ifadə edilmishdir.

Səməd Vurğun poezijasyna esh olsyn!»

Əlbəttə, shairin ən chox sezdijи chalғy aləti sazdыr. Səməd Vurğun ushaglygdan saz chalmaғы өjrənmishdi. Sonralar өmrү boju sazdan ajrylmamышdы. Ashыglarыn she'rlərini, өz goshmalarыny saz havalarы үstündə oxyjyrdu. Gardashы Mehdixan Vəkilovun xatirəsində sazla əlagədar chox ibrətamiz bir epizod var:

«1923-chү ilin jajы idi. Diliчandan Gazaғa kəlirdik. Өzү də fyrgonda. Lap gabagda otyran Səməd torpaғ jolla atlarы govurdu. Өzүmүz də silahlы idik. Чynki o vaxt bandитizm dөv-

ру олдуғу үчүн бизә силаһ вермишдиләр. Қәрәм көрпүсү дејилән
јерә чатанда габағымыза ики атлы чыхды. Онлардан бири әли
илә ишарә етди ки, фургону саҳлајаг. Сәмәд атларын чиловуну
чәкди. О, Сәмәдә хејли бахандан сонра деди:

— Сән Јусиф ағанын оғлусан?

— Бәли, мәнәм.

— Қәндләри кәзиб саз чала-чала комсомоллуг едән сәнсән?

— Бәли, мәнәм.

— Јахшы, онда бир һава чал көрүм.

— Башга һеч нәјә разы олмаздым. Анчаг саза һөрмәт олараг
нә истәсәниз чаларам.

Сәмәд сазыны дөшүнә сыхды. Атлылар она һејран галдылар.
Онлар бу көзәл мусигини динләјәндән сонра ишарә етдиләр ки,
чыхыб кедин. Сонрадан өјрәндим ки, онлар гачаг имишләр».[1]

Сәмәд Вурғун чох заман әсәрләриндә сазы долајы, мәчази
мә'нада да ишләдир: Үмумиҗјәтлә, чалғы аләтләринин үмуми
мәчмусу — симфонијасы мә'насында. Әсәрләриндә сазла бағлы
чохлу ифадәләрә раст кәлирик: «Ашығын јолдашы саздыр әзәл-
дән»; «Сазымдадыр азадлығын нәғмәси»; «Гырылыр гәлбимдә
сәдәфли бир саз»; «Нә гәдәр доғмадыр бу нәғмә, бу саз»; «Ашыг
Һүсејн, көклә сәдәфли сазы»; «Кәл ашыг, саз тутуб сөз гошаг»;
«Һәр ахшам көкләјир ашыг сазыны»; «Шаир! Нә инчәдир авазын
сәнин. Гәлбими ојнатды чалдығын бу саз» вә с. Саз бөјүк шаи-
рин ше'р демәјә башладығы кәнч јашларындан өмрүнүн сонуна
гәдәр јол јолдашы олмушдур. «Кәздим ашыг кими мин бир ди-
јарда» — дејән шаир һәмишә сазла һәмдәм олмушдур. Азәрбај-
чан ашыгларынын II гурултајында (1938) мәшһур ашыглардан
бири Сәмәд Вурғуна бир саз бағышламышды. Һәмин саз инди
шаирин ев-музејини бәзәјир. Сәмәд Вурғунун өмүр јолдашы
Хавәр ханым хатирәләриндә көстәрир ки, шаир мусигини, сазы
бөјүк мәһәббәтлә севирди; саз чалмагда ашыглардан кери гал-
мазды. «Һалына бәләд идим, елә ки көрүрдүм тутулуб... сазы
кәтириб көјнәјиндән чыхарардым. Ушаглар башына јығышар-
дылар. Сонра сазы көтүрүб «Сарытел» һавасыны чаларды. Мәнә
бахыб: «Үстүнә күн дүшсүн дејәрдин, — күн дүшдү үстүмә»[2].

Шаирин өзү кими сазы да артыг әфсанәјә чеврилмишдир. Де-
јирләр ки, бөјүк сәнәткарын вәфатындан сонра оғлу Вагиф һә-
мишә бу јадикар сазы көкләр, лакин сәһәр ојанаркән симләрин
сындығыны көрәрмиш. Шаир Мәммәд Исмајыл бу мараглы һа-
дисәни көзәл мә'наландыраraг Вурғун сазыны ше'римизин «сә-
нәт мајасы» адландырмышдыр:

Ким дүзүбдүр, о симләри, о мисралары?
Һәр биринин дағдан ағыр фикир јүкү вар.
Бәли, бизим ше'римизин Вурғун дамары.
Бәли, бизим ше'римизин Вурғун көкү вар.

---

[1] Галачагдыр дүнјада, сәһ. 206—207.
[2] «Бакы» гәзети, 11 сентјабр 1981-чи ил.

Ахы, бизи танызырлар нәсилл, көклә,
Сәсимиздә мәнзил кәсәр елин авазы.
Көклә, гардаш, сәһәр-ахшам о сазы көклә,
Гој һәмишә көкдә галсын Вурғунун сазы.

Сәмәд Вурғунун чох севдиҗи мусиги аләтләриндән бири дә
скрипка олмушдур. Скрипканы шаир семинарија илләриндән
чалмаға башламышды. О, бүтүн мүдавимләр арасында көзәл
скрипка чалмасы илә дә сечилирди. Тәләбәләрин көстәрдиҗи бү-
түн тамашаларда мусиги һиссәсини Сәмәд Вурғун скрпка илә
мүшајиәт едәрди.

Губалы мүәллим Сејфәддин Рәчәбов дејир: «1927-чи илдә бир
ај Сәмәдлә Шәкидә мүәллимләри тәкмилләшдирмә курсунда ол-
дуг. Сәмәд јенә Губада олдуғу кими һеј јазырды, һәмишә башы
ашағы, фикирли кәзирди. Билмирәм һарданса бир скрипка да
әлә кечирмишди. Елә муғам чаларды ки, дејәрдин бир парча тах-
та дил ачыб ағлајыр»[1].

Гејд едәк ки, Сәмәд Вурғунун мәлаһәтли сәси олмушдур.
Шаир тарда, сазда, скрипкада көзәл чалдығы кими, саз һавала-
рына ујғун маһнылары да охумағы бачарырды. Досту Идрис
Ахундзадә «Мәним танадығым Сәмәд» адлы мәгаләсиндә көс-
тәрир ки, Сәмәд Вурғунун сәси үрәјә јатымлы иди. Башга бир
досту Мөһсүн Поладов «Хатирәләримдән сәһифәләрдә» јазыр:
«Јадымдадыр, 1920-чи илдә дәрнәјимиз гыш тә'тили вахты Газах
комсомол комитәсинин тапшырығы илә кәндләрә тамаша вермәк
үчүн чыхмышды. Әлбәттә, бурада Сәмәд дә вар иди. Биринчи
тамашаны Даш Салаһлы кәндиндә вердик. Сәмәд «Аршын мал
алан»да Күлчөһрә ролуну, «Дурсунәли Баллыбады»да нөкәр ро-
луну, «Ал бајраг»да Нүсрәт кишинин ролуну ифа етди». Јазычы
Меһди Һүсејн көстәрир ки, 1924-чү илдә Газах педагожи техни-
куму тәләбәләринин бурахылыш кечәсиндә Сәмәд Вурғун Ү. Һа-
чыбәјовун «Әсли вә Кәрәм» операсында Кәрәм ролуну чох мә-
һарәтлә вә илһамла ифа етмишдир. Халг шаири Мәммәд Раһим
јазырды: «Чох јахшы јолдашлығы олан Сәмәдин үрәк ачан сәси
вар... Онун сәси зил дејил, пәсдир, анчаг хошакәләндир». Халг
јазычысы Мирзә Ибраһимов Сәмәд Вурғуна һәср етдиҗи мәгалә-
ләринин бириндә мәһз бу мәсәләләрлә әлагәдар јазырды: «Ваги-
фин вә Ашыг Әләскәрин ше'рләрини Сәмәд әзбәрдән биләр, он-
лары бөјүк бир ешглә охујарды. Бу шаирләрин хүсусән мә'наны
дәринләшдирән вә тә'сирли едән чинасларыны чох бәјәнәрди.
«Гајмаға» вә «Чата-чат» чинаслары илә битән мисралары тәкрар
едиб охумагдан дојмазды. Кефинин саз вахтларында сазы синә-
синә басыб охудуғу заман ара-сыра бу сөзләрә өз ше'рләрини
дә гатарды, бу һалында биз өзүмүзү унудараг ону динләр, бахыб
дурардыг». Көркәмли алим Әзиз Мирәһмәдовун «Вәтән һавасы
үчүн гәрибсәмишәм» адлы мәгаләсиндә чох мараглы гејдләр вар.

---

[1] Бах: *Ш. Нәзирли.* Вурғун кечиб бу јерләрдән, Б., Кәнчлик, 1978, с. 92.

О јазыр: «Сәмәд Вурғун арабир «Короғлу» мелодијаларыны һәзин-һәзин зүмзүмә еләјирди. Мән онун Үзејир бәјин өлүмүнә јазды ше'ри чох хошладығымы сөјләдим. О деди: «мән һеч бир вахт инана билмирәм ки, бизим Азәрбајчан дағларынын төмиз пәнасыны удмајан, Азәрбајчан чешмәләрinин сујундан дадмајан бәстәкар әсил Азәрбајчан халг мусигисини јарада биләр».

Сәмәд Вурғун тәбиәтән мусигичи иди, — десәк јанылмарыг. О, Азәрбајчан халг мусигисини, муғамларыны чох јахшы биларди. Биз шаирин поезијасынын мусигилилијиндән сөһбәт ачдыг. Онун бүтүн ше'рләри маһныны хатырладыр; чох асанлыгла ел маһныларындан бириня дүшүр. Сәмәд Вурғунун «Бәстәкарлыға» һагғында чохлу хатирә вә јазылар мөвчуддур. Бунлар онун чаванлыг илләриндән өмрүнүн сонунадәк олан дөврү әһатә едир. Сәмәд Вурғун халг мусигисинә вә бу мусиги илә нәфәс алан Азәрбајчан бәстәкарларының әсәрләринә дәриндән бәләд иди, һәр бир бәстәкарын кичик уғуру шаири пәрвазландырырды. О, хүсусилә Ү. Һачыбәјов исте'дадының пәрәстишкары иди. Көркәмли рус совет шаири Павел Антоколски белә бир характерик һадисәни шаһидн олдуғуну јазыр: «Өзүнүн бүтүн фикирләрилә о (С. Вурғун — *Ә. Ә.*) өз доғма халг зәмининә бағлы иди. О, өз гајнар чошғунлуғу, гүвәтли исте'дады илә тамамилә Азәрбајчана мәхсус бир сәнәткар иди.

О, бүтүн јахшы биларди. Бир азәрбајчанлы бәстәкарын илк симфонијасынын Москвада мүвәффәгијјәтлә ифа олунмасы һагғында бир мәчлисдә сөһбәт кедирди. Мусигишүнаслардан бири деди ки, бу исте'дадлы бәстәкар өз јарадычылығында дүнја шөһрәти газанмыш алман бәстәкары Бахдан рус бәстәкары Мусоргскијә гәдәр бүтүн бәстәкарлардан өјрәнмиш, фајдаланмышдыр. Онун сөзләриндән белә чыхды ки, азәрбајчанлы бәстәкар өз исте'дады үчүн Гәрбин бөјүк сәнәткарларына миннәтдардыр.

Бу заман Сәмәд Вурғун ајаға галхараг натигин сөзүнү бөјүк бир гызғынлыгла кәсди вә деди:

— Сән дүз демирсән, өзизим, һеч дүз демирсән. Сән бизим бәстәкарын мүвәффәгијјәтинин сиррини халгын өзүндә ахтармалысан, о бизим ашыглардан, Үзејир бәјдән өјрәнмишдир.

Сәмәдин сөзләриндә бөјүк бир һәгигәт вар иди»[1].

Сәмәд Вурғун бу сөзләри һеч дә төсадүфән демәмишди. О һәмин бәстәкары да, Үзејир бәји дә чох јахшы таныјырды. Ејни заманда халг мусигисиндә, муғамларымызда дәриндән сәләд иди.

Бу чәһәтдән ССРИ халг артисти, халг мусигисинин көзәл биличиси Фикрәт Әмировун да е'тирафлары чох сәчијјәвидир: «Мән шаир олмасам да Сәмәд Вурғун ше'ринин ашиги олдум. Сонралар онунла сәнәт мәчлисләриндә тез-тез көрүшдүм, дост олдум. Бизи бир-биримизә јахынлашдыран, дост едән Сәмәд Вурғунун Азәрбајчан мусигисини гајнар мәһәббәтлә, вурғунчасына севмәси иди.

[1] Бах: Галачагдыр дүнјада, сәһ. 44.

...1954-чү илин јазы иди. Азәрбајчан Дөвләт Драм Театрында тамашалардан бириня ичтимаи бахыш кечирилирди. Сәмәд Вурғун Мәһдi Һүсејнлә фоједә кәзинирди. Мәни көрүб ајаг сахлады, јанына чағырды, өзүнәмәхсус сәмимијјәтлә деди:

— Ајә, сәнин симфоник сүитаны радиода ешитдим. Лап Кәнәзин башына чыхмышдын.

Шаир «Азәрбајчан» симфоник сүитама гулаг асмышды. Јәгин ки, о, сүитанын «Чобан бајаты» адланан икинчи һиссәсиндән алдығы тә'сири өзүнәмәхсус образлы дилдә «Көнәзин башы» адландырмышдыр. О вахт утандым, дејә билмәдим ки, сүитаны сизә һәср етмишәм, сизин «Азәрбајчан» ше'ринин тә'сирилә јазмышам».

Бундан сонра Ф. Әмиров башга бир јердә јазыр: «Сәмәд Вурғун мусигини чох севәрди, саз вә тар чалар, һәрдән зүмзүмә едәрди. Јени јаранан мусиги әсәрләринә бөјүк мараг көстәрирди. «Күрд овшары» вә «Нәур» симфоник муғамларымы Бүлбүлүн евиндә мән пианода чаларкән бу муғамларын илк динләјичиләри ев саһиби, Сәмәд Вурғун вә Мирзә Ибраһимов олмушлар».

Бүтүн бунлар өлмәз сәнәткарын халг јарадычылығына нечә гырылмаз телләрлә бағлылығыны көстәрир.

IV fəsil

ƏFSANƏ VƏ HƏGİGƏT

Səməd Vurğun bədii yaradıcılıqlarında Azərbaycan xalqının yaratdığı, öz arzularını, kələcək həyat ideallarını ifadə etdiyi məşhur nağıl və əfsanələrindən də bol-bol istifadə etmişdir. «Ağıl əfsanəsi», «Göz qajası», «Bulaq əfsanəsi», «Aslan qajası» və s. əsərləri misal göstərə bilərik. Bu əfsanələri şair sadcə nəsmə ləkməklə kifajətlənmir, eyni zamanda onlarda əs əksinin tapan xalqın istək və arzularını izləyir, mejlana çıxarır, mə'nalandırır, jaşadığı dövrün hadisələrilə bağlayır. M. Gorki «Rus ədəbijjatı tirixi»nə jazdığı oçerkdə A. S. Puşkin haqqında dejirdi: «O, xalq nəğmə və nağıllarını öz istedadının şüası ilə zinətləndirmişdir, buna baxmajaraq onların mə'na və güvəsinin saxlamışdır». Bu sözlər eyni dərəcədə Səməd Vurğuna da aiddir.

Əsasına əfsanənin gojulduğu poemalardan biri «Bulaq əfsanəsi»dir. Mə'lumdur ki, dirilik suyu — «abi-kövsər», «zəmzəm suyu» haqqında çoxlu əfsanələr var. Kuja bu suyu içən adam əbədi jaşajışına nail olur. Gədimdən bəri ölüm hadisəsi insanlığı düşündürmüşdür. Bu təbii hadisəni insanlar müxtəlif məkildə dərk edib mə'nalandırmış, neçə dejərlər ona çarə axtarmışlar:

Gızıl kül olmajajdı,
Saralıb solmajajdı,
Bir ajrılıq, bir ölüm
Heç birin olmajajdı.

Sonrakı dövrlərdə xalq belə bir nəticəyə kəlmişdir ki, ölüm elə bir körpüdür ki, ondan hamı keçəçəkdir:

Gızıl kül olmajajdı,
Saralıb solmajajdı,
Ölüm allah əmridi
Ajrılıq olmajajdı.

Poemanın əvvəlində şair ölüm haqqında fəlsəfi düşüncələrə dalır. Bu düşüncələrin son mənzili o olur ki, ölüm təbiətin qanunudur:

Sanma ki, qorxuncdur ölüm dajma,
Onda da kizlənir bir çaılıq mə'na
Onsuz da dünjanın olmazdı sonu,
Səadət və həjat jaratmışı onu
Onsuz açılmazdı sirr və xəjal
Donarды bir jerdə arzu, ideal...

Bütün bunlarla bərabər çox ağır anlarda, sonsuz kədər içərisində, şairin dedijı kimi, insanlıq «təsəllin bulmuşdur əfsanələrdən».

Poemada şairin oxuçularа çatdırmaq istədijı ikinci məsələ dirilik suyu əfsanəsinlə bağlıdır. Kuja insanlar ölümə dərman — çarə axtarmış, tana bilməmişlər. Beləliklə, dirilik suyu, əbədi həjat hagda düşünmüşı və buny afsanələrdə bəzəjib saxlamışlar. Şair isə bu mövzuja tamam jeni mə'na vermişdir. Bütün ömrү boju onu düşündürən məsələjə bir neçə əsərində, hətta çıxışlarında da dingət jetirmişdir. Məsələn, 1955-çi ildə Juxarı Qarabağ kanalının birinçi növbəsinin işə salınmасı münasibətilə səjləjdiji nitqində demişdir: «Əfsanəjə körə, kemiin zamanda Gədim Şirvanda «dirilik çeşməsi» var imiş. Lakin onun jerini jalnış nejrəmbərlərdən bири bilir və xalqdan kizlədərək xalqın ən ağır künlərində bu çeşmənin jerini köstərəvoçjini bə'd edirmiş. Nejrəmbər jalan demiş bə xalqın çox ehtijaç hiss etdiji bu çeşmənи ona köstərməmişdir. Lakin Azərbajcan xalqı əsrlər boju Şirvanın, Milin, Muğanın və Qarabağın susuz vəllərində gıznın vənüb künəşin altında jaşamış və jaratmışdır. Jalnış Sovet hakimijjəti səadət çeşməsinin xalqa kətirdi. Bu kəsəl çeşmələrdən biri də Juxarı Qarabağ kanalıdır. Goj Azərbajcanın inçisi, dahi şairlər, mütəfəkkirlər, xanəndə və kompozitorlar məskəni olan Qarabağ düzü bu künə şənlik etsin. Goj kanalın suları Qarabağın düzünü məhsuldar ölkəjə və həmişəbahar ölkəsinə çevirsin».

Burada şair susuz vəllərə həjat kətirən kanalları xalqın əfsanələrdə ujdurduğu «dirilik çeşməsi» ilə müqajisə etmişdir. Körünüdüjü kimi, əfsanədəki arzular indi, jeni dövrümüzdə insanların əsl əllərinlə həgiqətə çevrilir. «Fərhad və Şirin» nejesində Azər babanın dedijindən ejronijik kil, Şirvanın dirilik suju jalnış əbədi həjat, can bəxş etmir, eyni zamanda elini rəhrəmanlarına küç, güvvət verir, onlarы məglubedilməz edir. Şair sonra poemada təsvir edir ki, əfsanəjə körə kuja bu suju vaxtilə Xızır nejrəmbər içmiş və əbədi həjata çatmışdır.

Dejirlər bu sudan Xızır nejrəmbər,
Kəlib təsadüfən içmiş dojuncа,
O künden ölməmiş tarix bojuncа
Insan donunda o tanadlı tüş
Əsrlərdən bəri çuğ jox olmuş
Fəqət, dejirlər ki, o jenə sağdır...

Бу hадисə дүнjаjа чар олмуш, дилləрə дүшмүшдүр. Həhjəт, суjун сорағыны Искəндəри-Кəбир ешитмишдир. О да əбəди həjата говушмаг үчүн дирилик суjу сорағы илə гошун чəкиб Ширвана кəлмиш, лакин күнləрлə ону ахтарса да тапа билмəмиш, корпешман кери гаjытмышдыр. Искəндəрин Ширвана кəлмəси барəдə дикəр əфсанəлəр дə вардыр. Бу əфсанəлəрдəн бир нечəсини əсримизин əввəлləриндə вə Совет hакимиjjəтинин илк илləриндə В. М. Смосjев вə А. П. Фитуни топлаjыб чап етдирмишдир. А. П. Фитуни jазыр ки, «Искəндəр hаггында Ширванда чохлу əфсанəлəр долашыр. Бу əфсанəлəрдə Искəндəри — Искəндəри-Кəбир, Буjнузлу Искəндəр, Искəндəр Зүлгəрнејн, Дəрбənд галасының, Ширван дарвазасының инша едəн, Искəндəр галасыны тикдирəн вə с. адландырырлар»[1].

Көрүндүjү кими, Ширван əфсанəлəрининн бə'зисиндə Искəндəр həм дə «Искəндəри-Кəбир» адландырылыр. Сəməд Вурғунун истифадə етдиjи əфсанədə дə белədир.

Азəрбаjчан ғадим абидəлəрлə зəнкин бир өлкədир. Бу абидəлəри үзə чыхармаг, горуjуб сахламаг, онлар hаггында олан əфсанə вə рəваjəтлəри топлаjыб халғын малы етмək үчүн Совет hакимиjjəти илləриндə лазыми шəраит jаранмышдыр. Тəсадүфи дејил ки, «Гыз галасы» адлы илк Азəрбаjчан совет поемасы 1923-чү илдə мејдана чыхмышдыр. Сонракы илларə Ч. Чаббарлы ən'ənəлəрини давам етдирəн кəнч шаирлəримиз дə бир силсилə поемалар jазмышлар. С. Вурғунун «Аслан гаjасы», «Гыз гаjасы», М. Рahимин «Арзу гыз», «Гырх гыз», М. Мушфигин «Чобан», «Сындырылан саз» əсəрлəрини хүсусилə геjд етмək лазымдыр. Бу поемаларда мүhүм чəhəтлəрдən бири халғын кечмиш ачыначағлы həjатындан сөhбəтлəри галəмə алмаг олмушдур. Əфсанəлəрин бағлы олдуғу галалар, jерлəр ана торпағымызын гоjнунда jерləшир; онлар бизим тарихимиз, гүрурумуз, фəхримиздир. Бејүк Вətən мүhарибəсинин ағыр иллариндə Сəməд Вурғун чыхышларының бирində демишди:

«Азəрбаjчан торпағында дүнjанын дəhи шаири Низами Кəнчəвинин мəзары вардыр. Азəрбаjчан торпағында өз лирасы олан, инсан көзəллиjинин мисилсиз бир мəкиндə төрəнмүш етминн Вагифин мəзары вардыр. Бу торпагда Хəзəр дəнизинин сəhилиндə 800 илдəн бəри Гыз галасы адланан бөjүк бир абидə вар ки, бизим гочаман тарихимиздəн хəбəр верир. Азəрбаjчан халғы вə зиjалылар өз ана торпағының бу көзəл вə шəраитə абидəлəрини көз бəбəjи кими горуjачаг, онлары фашист топларының күллəлəриндə, jанғынларына гурбан вермəjəчəкдир»[2].

Демəли, бу əфсанəлəрə мүраciнət сəлəчə халғ əлəбиjjətындан гидаланмагла элагədар олмамышдыр. Həр бир сənətкар ондан өз мəгсəди үчүн истифадə етмиш, jанғадығы дəврүн, заманын hадисəлəри илə бағламышдыр. Бу чəhətдən Сəməд Вурғунун «Гыз гаjасы» поемасы сечиjjəвидир. ...Шаир Азəрбаjчанын ən дилбəр күшəлəриндən бириндə — Гарабағдадыр. О, гүрур hиссилə вətənимизи сеjр едир: Иса булағы, Чанаггала, чобанларын зил шикəстəси, Бүлбүлүн сəси ону илhама кətирир. Шадлыг, фəрəh, севинч hисслəри шаир рүбабының дилləндирир. Белə вахтда бир гоча «саггалындан jаш дама-дама» она гəмли бир hекаjət данышыр. Бу əфсанəjə шаир «Гыз гаjасы» ады верəрək ону поеманын мəркəзинə гоjур.

Гочанын дедиjинə көрə, Шуша галасының башы бəлалар чəкмишдир. Лап кечмиш заманларда бурада «сары jағ ичиндə үзəн», «сарајлар саhиби» олан бир хан jашаjырмыш. Онун əсирləри, гуллары, həрəмханалары вар имиш. Аналар həмишə онун ардынча гарғыш jагдырырлармыш. Бир күн о, ова чыхыр, булаг башында көзəл бир ел гызына раст кəлир вə зорла ону həрəмханасына анарыр. Анчаг гыз она мəhəл гоjмур, сачларыны jолур, тəслим олмур. Бир кечə кизлиничə сарајдан гачыр. Хан бундан хəбəр тутарат далынча чапар көндəрир. Тə'гиб олундуғуну көрən гыз өзүнү гаjадан атыр.

həjата сон дəфə jумуб көзүнү,
Гызғынгаз гаjадан атыр өзүнү.
Лакин дејирлəр ки, алтдан jухары,
Габартмыш донуну дағлар рүзкары.

Гызғынгаз өлмəjиб, сағ дүшмүш jерə,
Jəjламыш бу хəбəр бүтүн елləрə...
Бүгүр, «Гыз гаjасы» адланмыш гаjа,
Сирриин вермəмиш улдуза, аjа...
Ихтиjар сөзүнү битирən заман

Булудлар төкүлүр гаш-габағындан.
Ej ана торпағы! Ej əзиз вətən!
Билирəм дүнjада көзəлрини сən
Нə оллар көрмүсəн: Бу бир həгигəт...

Гочанын данышдығы ачы хатирəлəри ше'р дилилə нəгл етдикдən сонра шаир бу күнүмүзə гаjыдыр. Апарылан гуручулуг ишləриндən бəhс ачарат кечмиш həjатла бир нөв төзад jарадыр.

Халғын талеjи, həjат вə мəишəти, тарихи илə бағлы əфсанəлəр Сəməд Вурғунун диггətини даhа чох чəлб етмишдир. Белə əфсанəлəрдən бириниин мөвзусу «Өлəн мəhəббəт» поемасының мəркəзини гоjулмушдур. Поеманын əввəлиндə он дөрд jашлы көзəл бир гыз тəсвир едилир; шаир онун чанлы портретини jаратмагда өз боjаларыны əсиркəмир, ən тə'сирли бəдии ифадə васитəлəрини сечиб ишлəдир. Дағлар гоjнунда бөjүмүш бу гыз чох халғын, фикирли, кəдərлидир. О өз гардашыны ахшамчағы бир ағачын алтына чағырыб jалвармага башлаjыр. Аjдын олур ки, гардаш-бачы бир jердə бөjүмүшлəр; онлара бир ана лаjла чалмышдыр, гыз да өмрү боjу өз гаjғысыны гардашындан əсиркəмишдир. Анчаг инди онлар евлəнмəлидирлəр. Гыз hеч бир вəчһ-

[1] Бах: Известия Общестао обследования и изучения Азербайджана, Б., 1925.

[2] «Өдəбиjjат газетиэ», 20 август 1941-ни ил.

lə buna razı ola bilmir, özünü oda, közə atarar məhv edəvəjinin bildirir:

Elini qaldaşınca, tanıyınca biz,
Bir bağı, bir qardaşı evləmalıjıq,
Bunlara düşdüqca, düşündükcə mən
Bil ki, ajlarlarım yəqub jerdən
Tükərim yırtənıp, tütülur dilim
Başqadır, qardaşım, mənim sevkilim!
O dağlar başında bir kənc vobandır...

Gardaşı isə vababında dejir ki, atamız, anamız, el, xalq bizə neçə bəxar: biz elin adətini poza bilmərik.

Mə'jüc bəxşılarda qızıljaq dönyr
Bəjatın altında bir küşəş sönyr...
Aj düşür Araza, Araz jal axar
Ajın işıqında bir xəjal axar.

Həmin mövzuda əfsanələrə az-az da olsa rast kəlinir. Demək lazımdır ki, bu tipli əfsanələr öz-özünə, heç nədən jarana bilməzdi; xalqın kečdiji müəjjən tarixin inkişaf mərhələlərində belə adətlər ətərı, kečmiš də olsa həp halda mövvud olmuşdur. J. B. Čəmənzəminlinin «Gızlar bulağı»[1] romanında da belə bir əhvalat nəql olunur; Burada da qız həmin adətə nifrət edir, ona garšı ikrah hissi bəslejir, intihar yüyn jollar düşünyr. Səməd Burğun bu əfsanəni rələmə almagla bir sönətkar, vətəndaš mövgejindən tarixin hansı dövryndəsə mövvud olmuš belə adətlərə ələ nifrətinin bildirmiš.

Səməd Burğunun xalq jaradıcılıgından istifadə jolu ilə jazdıgı maraglı poemalarından biri də 1937-ci ildə rələmə alınmışdır «Jazla gışın dejišməsi»dir. Özü də əsər «bizim vətənimizin xoš bəxt bala larına» ithaf edilmišdir. Xalg arasında «Jerlə köyün bəhsi», «Aranla dagın dejišməsi», «Aranla jajlagın dejišməsi» adları mahnılar mövvuddur. «Jerlə köyün bəhsi» XIX əsrin sonlarında rus mətbuatında Azərbajcan dilində čap edilmišdir. «Aranla jajlagın dejišməsi»ni F. Köçərli «Balalara hədijjə» kitabında vermišdir. Əlbəttə, šair xalgın öz balalara jüyn jaratdıgı bu mahnılardan xəbərdar idi. Xalg inanısından mövvud olan variantlarda dagla aran bənd-bənd dejiširlər. Səməd Burğunda isə bašga vürdür: jaz əvvəlcə özünün bütün məzijjətlərini, kejfijjətlərini, xasijjətini söjləjir. Sonra gış sözə garışıyr, neçə dejərlər, özünü tə'rifləjir. Xalgın jaradıgı mahnılarda son bənd müəllifin, jaxud da söjləjənindir. Rus mətbuatında olan mahnıya Šikəstə Abbas öz adına bagladıgı bəndlə gurtarıyr. Demoli, bu, xalg ədəbijjatından kələn gədim bir ən'ənədir. Səməd Burğun da ona sadıg galıyr, nəticə son bəndinin öz adına bağlajarag dejir:

Bu gara gış gurda gardaš jaranalı,
Jemək istər istigbalı.
Čox sevirik canımızdan
Ətimizdən, canımızdan
Bizim böjük istigbalı.

Xalg jaradıcılıgını nümunələri arasında alleqorik folklor nümunələri də vardıyr. Onlarıyn bir qismi gədim dövrlərdə müxtəlif mərhələrlə təškil edilən mərasimlərlə bağlıdıyr. Bu saman čoxlu mahnılar ifa edilirdi. Məs., jeni il mərasimi ilə bağlı mahnılarda künəš, aj, ulduzlar, təbiət hadisələrindən külək, ildırım, jağıš, gar və s. čanlandırılıyr, insana məxsus bir sıra xasijjətlər onlara kečirilirdi. Xalg inčərisində yxsusilə jazla tüšmü, aranla dagın, küləklə küneşin dejišməsi əhvalatı jajılmışdıyr. Əsasən uušaglar üyn jaradılmıš bu mahnı və rəvajətlərdən istifadə edərək Abdulla Šaig 1910-cu ildə «Köəzəl bahar» adlı bir nagıl-pjes jazmışdıyr. Pjesdə əsas surətlər Köəzəl Bahar, Küneš və Gıšdıyr. Bunlardan bašga Boran, Külək, Gar, Bulud, Cy, Torpag və sairə kimi alleqorik surətlərə də əsərdə kenniš jer verilmišdir. Boran, Külək, Bulud, Gıšın kəməkčiləridir. Küneš köj üxyndə körünüb parladıgča onlara sıxıšdıgıryb aradan čıxarıyr. Gıš dağlara gačmag istəjir. Müharisə nətičəsində Küneš və tərəfdarları gələbə čalıyr. Köəzəl Bahap kəlir, bundan sonra agıš yrušmalar olur. Gıš burada gorxuluy düšmən kimi təsvir edilir. «Gıš mytləgijjəti, Bahap isə asadlıyla təmsil edir»[1]. Köəzəl Baharın gələbəsindən sonra tarangyš, bülbül, gırgovul turač, tovuz və s. toplašıyr, čalıš, mahnı sədalara köjə jüksəlir. Ušaglar da Köəzəl Bahapın həparətı altında jıgıšıyb müxtəlif ojunlar ifa edirlər:

Jaša-jaša Köəzəl Bahap
Jaša-jaša hej bəxtijap.
Əlkəmizin həp fəslində
Min fəpəh bap, min nəš'ə bap.

Bu tipli mahnıların bir qismində isə ev hejbanları: gojun, keči, inək, čamıš, at bir-birilə dejišir, həpəsi özünü tə'rif edir. Xalg ədəbijjatında jaz jaxšılıyr, közəllik, xejir, bərəkət, bollug rəmzi kimi təsvir olunıyr. Gıš isə əksinə — insanlara sojuy, boran, avlıš, zülmət və sairə kətirdijin üyn šər gүvvə kimi rələmə alınıyr. Bu vəhətdən mənz mərasimlərlə ələgədar jaranmıš ašagıdakı mahnı vox səčijjəvidir:

Üyy bizə jagıdır,
Üyy vəhnət bagıdır,
Üyy jıyrag kətirəp
Üyy burap dagıdap.

[1] *J. B. Čəmənzəminli* (romanları), B., Azərb. SSR EA nəšr., 1968.

[1] *Ə. Mirəhmədov.* Abdulla Šaig, B., 1956, səh. 81.

Бурада илин дөрд фәсли тәсвир едилмишдир. «Јағы» дедикдә, көрүндүју кими, ғыш нәзәрдә тутулур. Бело бир аталар сөзү дә машһурдур: «Јағы јалан, ғыш көрчәк». «Јазла Ғышын дејишмәси» поемасында шаир хәјалы сејрә чыхыр, «о дағ-бу дағ мәним» дејә-дејә һәр јери гарыш-гарыш көзүр. Көлдији нәтичә исә бу олур:

Дүнја дејир: мән икијәм
Сағымда јаз, солумда ғыш.

Јазла Ғыш дејишир, һәрә өзүнү тә'рифләјир. Онларын сөзүнү шаир ашағыдакы кими тамамлајыр:

Адым јаздыр, јаныламыш талејимә нә дөрд, нә гәм
Сәһәрләрим неј сесијәм
Көнүлмәдәдир сөзәфли саз.
Соран олса: — Нәдир бу јаз?
Дејин: — Совет өлкәсијәм.

Ғыш да өзүнүн сәртлијиндән данышыр. О бурада дүшмән, јағы вә сон нәтичәдә фашист кими төгдим олунур. Ғыш дејир: Мән фашистәм, јарамышдыр үзүм гара.

Зүлм едәрәм инсанлара,
Ган ичирәм, һәзз алырам,
Бу дүнјаны мән салырам
Бораиларә, туфанлара.

Сәмәд Вургунун әфсанә әсасында јаздығы ән јахшы поемаларындан бири дә «Аслан гајасы»дыр. Әсәрдә шаир фантазијанын күчү илә мүасир дөврүмүзүн ән актуал проблемләри дә өз әксини тапмышдыр. Шаир поемада «ана», «бала», «зәһмәт», «ишыг», «мәһәббәт», «өмәк», «торпаг» мәфһумларыны мә'наландырыр; инсанлыг вә көләчәк үчүн онларын нә гәдәр бөјүк әһәмијјәтә малик олдуғуну постик вә ширин диллә охучулара чатдырыр. Бурада шаирин мәгсәди, бир тәрәфдән кечмиш чәмијјәти, истисмар дүнјасыны, онун бүтүн сәрт вә гәддар ганунларыны охучунун көзләри гаршысында чанландырмаг, ејни заманда инсанлары азад вә хошбәхт јашајыша, хош күзәрана чатдырмагдыр. О бири тәрәфдән исә көнч нәсилдә вәтәнпәрвәрлик, милли ифтихар һиссләри тәрбијә етмәк, харичи ишғалчылара, дүшмәнләрә гаршы нифрәт дујгуларыны күчләндирмәкдән ибарәтдир.

Бизим Хәзәр саһилиндә бир гочаман гаја вар,
Синәсиндә парчаланыр аг көпүклү далғалар.
Елләр ону өзүзләјир, дејир «Аслан гајасы»,
Мәһәббәтдән гурулмушдур торпағынын мајасы.

Әсәрдә шаир, Маһнијар адлы көзәл бир Азәрбајчан гызынын сүрәтини јаратмышдыр. Маһнијар хан гызыдыр. Чох көзәл олдуғундан һәр јердән она елчиләр кәлир. Гоча атасы гызына јалварыр ки, мән артыг дүнјадан кетмәк үзрәјәм. Вәтән — Бакы, бу сарај сәнә галыр, көрәк јад әлинә кечмәсин. Кнјазлардан, ханлардан, бәјләрдән бир чаһанкирини өзүнә әр сеч, гүввәмиз чохалсын. Маһнијар тә'кид едир ки:

Әлимдә тикдијим бах бу аг чуха
Һансы бир ијндин әјнинә олса,
Бир дә аг атымы ким минә билсә,
О, шаһ да дејилсә, хан да дејилсә,
Олса да ади бир галы нөкәри
Онундур гәлбимин кизли телләри...

Гојдуғу бу шәртләр Маһнијарын шылтаглығы кими баша дүшүлмәсин. О һәр шеји анлајыр. Ачыг өз сафә, тәмиз мәһәббәтини дә бурузә верир. О вара, дөвләтә, шан-шөһрәтә алудә олан инсанлардан дејил... «Мәним дә гәлбим вар, арзуларым вар» — дејир.

Мән дәниз гызыјам, адым Маһнијар
Елләр арасында шан-шөһрәтим вар.
Бу торпаг, бу һава, бу сәнкин вәтән,
Бунлары дујдугча, дүшүндүкчә мән
Һәјата, варлыға мәфтун олурам.

...Фәгәт шөһрәт үчүн, ханиман үчүн,
Ганларла јоғрулан бир заман үчүн,
Гопарыб гәлбими ата билмәрәм
Чүт кими дөшәниб јата билмәрәм.

Азәрбајчан халг дастанлары вә нағыллыларында чох заман көзәл гызлар севкилинин адына, санына, дөвләтинә көрә дејил, мәһз икидлијинә, гәһрәманлығына көрә сечирдир. Шаир поемада халг јарадычылығынын бу хүсусијјәтиндән бачарыгла истифадә едир. Бу чәһәтә биз Низами әсәрләриндә дә раст кәлирик. С. Вургун ејни заманда һадисәләрин кедишдаты илә әлагәдар поеманын дилини, формасыны, тәсвир үсулларыны дәјишдирир:

Бу хәбәри аланлар
Шамахыдан, Шәкидән,
Ләнкәрандан, Ләкидән
Гарабағдан, Ширвандан,
Шаһлар јурду Ирандан
Бығы бурма чаванлар,
Икидләр, пәһләванлар
Бакыја үз тутдулар
Һеј атдылар, тутдулар.
Туфәнк тутан, ох атан,
Атын гарынды јатан,
Башы үстә мил дуран,
Гушу димдикдән вуран
Сүјү балыг кими тән
Јарыб, ичиндән кечән
Јығышыб дәстә-дәстә
Кәлди Бакынын үстә.

Бурада «дәрәләрдән сел кими, тәпәләрдән јел кими, бадәји сәр-сәр кими» вә с. ифадәләрлә долу халг нағыллларындакы кими ширинлик, сәмимијјәт вардыр.

Бүтүн јерләрдән, һәтта Ирандан, Дағыстандан кәлән бәјләр, ханлар мәғлуб олур, имтаһандан чыха билмирләр. Лакин ағ атын үстүндә јалныз Азәрбајчан халғының гәһрәман оғлу Аслан даjана билир. Маһнијар чох севинчлә ону нишанлы кими ғәбул едир. Гызын атасы исә «чөлүн бу кәдәсини» көрмәк белә истәмир.

Кәл, еј гачаг Асланым,
Кәл, еј гочаг Асланым,
Кәл ки, мејдан сәниндир
Түләк тәрлан сәниндир
Баш әјмәдин ханлара
Сығындын орманлара.

...Аслан кәлир чапараг,
Ағ ат гулаг чырпараг
Тапшыр гәһрәманы,
Дејир о күнләр һаны.
Ашыб дағдан, дәрәдән,
Учардым үстүмдә сән
Бир күн тора салдылар
Мәни сәндән алдылар.

Беләликлә, ики севкили бир-бириня говушур... Илләр кечир, ханлар, һөкмдарлар өз һакимијјәтини сүрүр, халғы чапыб талајыр, ган ахыдырлар... Бир күн хәбәр кәлир ки, чар ордулары кәлиб Бакыны дарвазасы өнүндә дајанмышдыр. Бакы ханы Һүсејнгулу хан шәһәр галасының ачарыны кијаз Сисјанова вермәлиди. Һүсејнгулу хан әлиндә ачар дајаныр. Ачары вермәји Аслан өз бојуна көтүрүр. Бу заман о, хәнчәри кијасын үрәјинә санчыр:

Дөшү медаллы кијаз,
Чәнкли-чидалы кијаз,
Бојанмышдыр ал ганa
Салам Азәрбајчана!
...Бизим ағ ат, ағ чуха,
Һалал олсун Аслана
Ону бөјүдән ана,
Дағларын маралыдыр;
Сорсаныз һаралыдыр
Салам Азәрбајчана!

Јенә «сәнәләр кечир». Чар ордулары икинчи дәфә Бакыја һүчум едир. Бу заман Аслан Ағ ат үстүндә, ағ чуха әјниндә тәркиндә дә Маһнијар сарајы төрк етмәјә мәчбур олур.

Аман Ағ ат, чан Ағ ат,
Дәнизин гојнуна јат
Бизи вермә дүшмәнә.

Онлар дәнизин лап кәнарына кәлирләр, гајанын үстүндән Ағ ат өзүнү дәнизә атыр.

Онлар чәкилди јохә,
Бир дә Ағ ат, ағ чуха.

Поемада Аслан Азәрбајчан халғының јетирдији јүзләрлә мәшһур гәһрәмандан бири кими тәсвир едилир. Онун гәлби вәтән, халг ешгилә дөјүнүр. Аслан чәсур, алиҹәнаб бир пәһләвандыр. Поемада онун гәһрәманлығы Ағ ат вә ағ чуха илә бағлы тәсвир олунур. Халг әдәбијјаты гајнагларындан кәлән бу мәфһумлар әсәрә јени тәравәт, јени руһ кәтирир.

Инди дә нағыллара нәзәр салаг. «Мәликмәммәд» нағылында ағ гоч, гара гоч тәсвир олунур. Ағ гоча минән ишыглы дүнјаја, гара гоча минән исә гаранлыг дүнјаја дүшүр. Јахуд «Ағ атлы оғлан» нағылыны көтүрәк. Орада белә чүмләләрә раст кәлирик: «О күлләри ағ атлы, ағ чухалы, ағ папаглы бир оғлан базара апарырды, мән ондан алдым». Башга бир јердә: «Мән јалан демәмишәм, мән демишәм ки, о күлү ағ атлы, ағ чухалы, ағ папаглы бир оғлан кәтириб» вә саирә... Көрүндүјү кими, нағылда ағ ата, ағ чухаја бир ағ папаг да әлавә олунмушдур. Бунун өзү елә «ағ» мәфһумунун нә гәдәр мүгәддәс, үғурлу олдуғуну сүбут етмәк үчүндүр. Ағ атлы, ағ чухалы вә ағ папаглы оғлан падшаһын дәвәчи гызы олан арвадының ушағыдыр, она көрә дә онун адыны Нәрбала — «дәвә бала» гојмушлар. Нәрбала јалныз вә јалныз һәмин гијафәдә гәләбә чалыр. Падшаһа, онун пәһләванларына вә гошунларына бу палтары кејдикдән сонра үстүн кәлир. Гара күнә мәһкум едилмиш анасыны да ағ палтарлары кејдикдән сонра ағ күнә чыхарыр. Бурада халг ағ ата, ағ чухаја мәрдлик, кишилик, гејрәт рәмзи олан папаг да әлавә едәрәк һәмин мәфһумларын тә'сир күчүнү даһа да артырмышдыр. «Ашыг Гәриб» дастанында да ағ ат тәсвир едилмишдир. Узаг сәфәрдә, гүрбәтдә Гәрибә хәбәр чатыр ки, тој башланмышдыр, онун севкилиси Шаһсәнәмин зорла әрә верирләр. Гәриб бу узаг јолу ачыг гырх күнә кәлиб вәтәнә чата биләрди; онда да артыг кеч олар, Шаһсәнәмсиз галарды. Ачыг ағ атлы бир шәхс, — дастанда ону Хызыр адландырырлар, — бу узаг јолдан Гәриби үч күнә вәтәнинә кәтирир вә демәли, һәм дә ағ күнә чатдырыр.

...О әгалар, бәјләр мәнә күлүшдү,
Дијари-гүрбәтдә чијәрим бишди!
Мәним имдадыма Хызыр иришди
Онун ағ атында үчдум да кәлдим.

Профессор Бәхтијар Ваһабзадә јазыр ки, «Аслан гајасы» илә әлагәдар олан рәвајәтдә ағ ат, ағ чуха епизоду јохдур. Биз дејә билмәрик ки, профессор һансы мәнбәләрә әсасән бу гәнаәтә кәлмишдир. Ачыг бизә белә кәлир ки, јахын кечмишимиздә, Асланла бағлы олан бу рәвајәтә ағ ат, ағ чуха илә әлагәдар әфсанәви мотивләри халг өзү артырмышдыр. Сәмәд Вурғун да мәһз халг-

дан көтүрдүју үчүн һәмин әфсанәдә бу мәсәләјә хүсуси диггәт вермишдир. Чох мараглыдыр ки, сон дәфә Аға атын үстүндә кедәркән Асланын башында аға папаг олдуғу кими, Маһмуҹарын башында да аға кәлағаји тәсвир едилир.

Шаир атын тәсвириндә дә халг әдәбиҹјаты ән'әнәләриндә әсасланмышдыр. Аҹдын олур ки, Аға аты чобан-илхычы Аслан бөјүтмүшдүр. Анчаг хан зорла аты онун әлиндән алмышдыр. Аға ат сон нәтиҹәдә Аслана гисмәт олур. Дүнјанын мүхтәлиф јерләриндән кәлән ханлар, бәјләр, икидләр, сәркәрдәләр — һеч кәс Аға аты рам едә билмир. О, ҹиҹәси Асланы таныјыр вә өз јанына бурахыр. Бурада Сәмәд Вурғун халг әдәбиҹјатында ат вә гәһрәман һаггында олан ән'әнәви тәсвирләрә әсасланмышдыр. Асланын аты бәсләмәси епизодуну афсанәдә артырмыш, ону даһа инандырычы етмишдир. Боз ат Бејрәји, Гырат да Короғлуну белә танымышдыр. Ат гәһрәманын досту вә сағ әлидир. Буну бир халг дастанларында, нағылларында чох ајдын көрүрүк. Бу чәһәтдән Сәмәд Вурғунун «А көһлән атым» ше'ри дә сәчиҹәвидир. Аға аты Аслан өзү бәсләмишди, аг чуханы исә Асланын әјинә Маһмуҹар тикиб һазырламышды. Бүтүн бунлар халг гәһрәманы Асланын гәләбәсини шәртләндирир.

Аслан һәм дә Ч. Чаббарлынын «Инчә» пјесинин гәһрәманы Ајдәмири хатырладыр. Јухарыда онун «Гыз галасы» поемасынын бу типли сонракы поемалара тә'сири һаггында данышмышдыг. Ч. Чаббарлы поемада афсанәни нәгл етмәздән әввәл Гыз галасынын өзүнү тәсвир едир, онун башына кәлән бәлалары хатырладыр. Елә бурадача поеманын јарандығы дөврдәки һајат, јашајышы һаггында фикирләрини верир. ...Гыз галасынын дөврәсиндә һәјат гајнајыр, көјләрә баш чәкән нефт фонтан верир.

Һәр тәрәф башга дүрлү бир јенилик
Һәр тәрәф сеһр, һәр тәрәф шәнлик.
Дириликдә там күрүтүсүнә өвгү.
Көстәрир сәһнәдә бир дөнүшүн.

Бундан сонра Ч. Чаббарлы бир пирин—гоҹанын данышдығы афсанәнин мөвзусуну поеманын мәркәзиндә чәкир. Сәмәд Вурғун исә белә бир епизоду поеманын сонуна кечирмишдир. Шанрә көрә, инди Аслан кими миләрләрә гәһрәманын һәјаты бәһаһына хошбәхт, азад бир һәјат гурулмушдур:

Одур бах: јаздығын «Аслан гајасы»
Силинмиш алнындан елләрин јасы...
Онун синәсиндә охујур бир гуш
Гуш дејил, бир гыздыр, ады «гуртулуш».
Дилиндә Вагифин көзәлләмәси:

Јајылмыш әтрафа онун зил сәси.
Бир көнч дә баш гојмуш онун чијнинә
Бурда севкилиләр зевг алыр јенә,
Вәтән торпағынын азадлығындан
Инсан — азадлыгдыр, азадлыг — инсан.

Јазычы Сејид Һүсејн вахтилә «Аг ат, аг чуха» адлы бир һекајә чап етдирмишдир. Сәмәд Вурғунун поемасынын әсасында дуран әфсанә илә бу һекајә арасында охшарлыг чохдур. Бизә белә кәлир ки, јазычы афсанәни Бакыәтрафы кәндләрдә ешитмишдир. Анчаг ону һекајә кими ишләмиш, һәгиги тарихи һадисәләри нәгл етмишдир. Сејид Һүсејн халгымызын зәнкин шифаһи әдәбиҹјатыны, етнографиҹасыны чох јахшы биларди. Бу бәрәдә онун бир сыра мәгаләләри вардыр. Хүсусилә «Игбал» гәзетиндә редактор ишләдији заман «Кәзим оғлу» адлы ејни адлы чохлу мәгаләләр чап етдирмишдир. Мәгаләләринин бириндә (1915) јазыды: «Мә'лум олдуғу үзрә, бизим олдугча зәнкин бир ел әдәбиҹјатымыз вар. «Ашыг Кәрәм», «Короғлу», «Гәриб», «Таһир вә Зөһрә», «Әрзу илә Гәнбәр» кими һекајәләр ел әдәбиҹјатынын мәһсулу олдуғундан тарихи-әдәбиҹјатымызын илк сөһифәләрини онлардан башламалыдыр». Јахуд јенә 1915-чи илдә «Сон хәбәр» гәзетиндә јазырды: «Јадымда вар ки, бир дәфә Бакы кәндләринин бирисиндә бир тој мәчлисинә дә'вәт едилмишдим. Орада бир саз ашыры да вар иди. Һаман саз ашыры «Зөһрә вә Таһир» һекајәсини нағыл етди. Лазым олан јерләриндә саз чалыб охујурду. Мәнә о вахт бу һекајә чох хош көлмишди. Даһа о вахт бу кими мәнзум вә мәнсур һекајәләрин јазылыб сахланмамасына һејфсиләнмишдим».

С. Һүсејн Ф. Көчәрлинин «Балалара һәдијјә» адлы фолклор материалларындан ибарәт китабына рә'јләр чап етдирәрәк ону «Гафгазда биринчи китаб» адландырмышды. Демәли, Сејид Һүсејн халг әдәбиҹјатыны биләндән, һәм дә тәдгиг едән бир шәхс олмушдур. Тәсадүфи дејилдир ки, о, Аслан гајасы илә бағлы әфсанә илә дә марагланмыш вә бу мөвзуда һекајә јазыб чап етдирмишдир. Мадам ки, С. Һүсејн өзү дә һекајәсинин «Аг ат, аг чуха» адландырмышдыр, демәли әфсанәнин өзүндә бу епизод олмуш, башга сөзлә, һәмин тарихи һадисә вә әһвалатлара бу әфсанәнин дону халг өзү кејдирмишдир.

Шифаһи халг әдәбиҹјаты ән'әнәләриндән истифадә илә јазылан поемалар ичәрисиндә «Ајын әфсанәси» хүсуси јер тутур. Поема ибрәтамиз бир киришлә башлајыр. Шаир Ајла мүкалмәјә кирир. Елә бурада сәнәткарын һәјат һаггында мөвгеји өзүнү көстәрир. Шаир Ајы мә'јус, фикирли, солғун, кәдәрли көрүр вә бунун сәбәбини сорушур. Ај исә әксинә, өзүнүн һәмишә белә олдуғуну дејир. Мә'лум олур ки, Ајын гајғылары чохдур. Сонра шаир әсас мәтләбин үстүнә көлиб чыхыр. Ја'ни бүтүн әфсанәләри доғуран бир чәһәти ачыб көстәрир:

Көл мәнә бир даныш, еј назлы ниқар,
Сән ки јараныбдан көзәлсән белә.
Бир дастан олмусан ағыза, дилә,
Аләмә сәс салыр һүснүн, чамалын,
Инди дә бидим ки, чохдур камалын
Надир үзүндәки гара ләкәләр
Анлада билсәјдин буну биртәһәр.

Сонра шаир поемада Аjын дилилэ эсас эфсанэни нэгл едир. Бурада көзэллик, исмэт, чамал, камал мүчэссэмэси олан Аjла шаир арасында чох мэ'налы бир сөhбэт кедир. Аj нэгл едир ки, чох-чох гэдимлэрдэ мэн анам Күнэшлэ хошбэхт jашаjырдым. Биз бир-биримизи түкэнмэз вэ бөjүк мэhэббэтлэ севирдик. Бу мэhэббэт hэjатымызын мэ'насыны тошкил едирди. Бир күн ахшамчагы бир hадисэ баш верди. Мэн ач олдуғуму анама билдирдим. О, jохсуллугдан, эрсизликдэн шикаjэтлэнди, көзүнүн jашы ны төкдү вэ деди ки, бүтүн азуғмыз гуртарыб, бир төhнэ унумуз галыб, сэнэ индичэ jемэк hазырлаjарам. Елэ бу заман мэн анама дедим ки, нчаэ вер көjлэри сеjрэ чыхым, бир рузу тапсам кэтиrим кэлим:

Мэн өртдүм башыма бир аг кэлагаj,
Булудлар гаршымда ачылды лаj-лаj,
Мэн кетдим, архамча су сэпди ана,
Бүтүн каинаты чыхдым сеjрана
...Аз кетдим, уз кетдим, доланды jенэ
Jохлуғын jахшылашдым jер күрэсинэ.

Аj давам едир ки, jер күрэсини көзэркэн бир дағын этэjиндэ чүтчүjэ раст кэлдим; о, jер өкирди. Ачлығымы билэндэ мэнэ пендир-чөрэк, hэм дэ бир овуч дэн верди ки, көj үзүндэ бу дэни сэпиб-бечөрэк. ...Анамла бирликдэ дэни сэпдик. Бahар кэлди, тохумлар чүчэрди, сүнбүллэрэ — улдузлара көj бэзэнди. Мэн дэ тез-тез улдузлар арасында сеjрэ чыхырдым. Бүтүн каинат көзэллиjимдэн данышырды. Мэн дэ шылтаглыг едирдим. Елэ бу заман бир hадисэ баш верди: анам хэмир jоғурурду, мэн дэ онун дөврэсиндэ фырланыр, атылыб-дүшүрдүм. Бирдэн сүрүшдүм, анамын сағ голуна дэjдим; о, hирсини сахлаjа билмэди, jериндэн дурду, хэмирини элиjлэ мэнэ бир шилэ вурду. Мэн күнаhкар идим, узагланыб булудлар арасында көздэн итдим. Ана илэ өвладын күсмэjи узун чэкмэз; тезликлэ барышдыг, анчаг бирдэн анам «чыраг кими гаралды», «өзүндэн кетди». Демэ үзүмдэ гара лэкэлэр галмышды. Анам ағлады, ағлады, көз jашлары илэ бу лэкэлэри jумаг истэди, анчаг лэкэлэр кетмэди.

Аj үрэк ағрысы илэ нагылыны jекунлашдырыр:

Дөндү ана гэлби о күндэн гана...
Бахыб баласына hеj jана-jана.
Аjлар, иллэр, бөjү ағлады бела,
Дизинэ чох дejду өз өлэриjлэ,
Jазыг ки, сонуну пешиманчылыг
Бизэ фajда вермэjиб апачыг.
Инди дөгрусуну сөjлэсэм экэр
Үзүмдэ көрдүjүн гара лэкэлэр
Бил ки, өз анамдан бир jадикардыр,
Көрүрсэн нэ бөjүк фачиэм вардыр.

Сэма чисимлэринин сирри инсанлары эсрлэр бөjу дүшүндүрмүшдүр. Заман кечдикчэ онларын бир гисми инсанлара мэ'лум

олмуш, бир гисми исэ кизли галмышдыр. Бу сирли hэjат халгын фолклорунда бу вэ jа дикэр дэрэчэдэ өз бэдии эксини тапмышдыр. Тапмачалардан тутмуш дастанлара гэдэр бу мөвзуда мүхтэлиф нүмунэлэрэ раст кэлирик. «Таhир вэ Зөhрэ» дастаны, «Шэмс вэ Гэмэр» нагылының бүтүн иштиракчылары көj чисимлариндэн ибарэтдир. Hэмин чисимларин гаршысында эсрлэрлэ дүшүнэн халг бу сирларин мүхтэлиф эфсанэ вэ рэвajэтлэрдэ өзүнэмэхсус шэкилдэ изаh етмишдир. Бу сирлэрдэн бири, эльбэттэ, Аjын үзүндэ ачыг көрүнэн гара лэкэлэрин олмасыдыр. Аj вэ Күнэш наггындакы эфсанэлэрин бир гисми бу мөвзудадыр. Диггэт едиларсэ көрүнэр ки, бүтүн эсэрлэрин мэзмуну лэкэлэри мүхтэлиф сэбэблэрлэ изаh етмэкдэн ибарэтдир. Бир эфсанэдэ дejилир ки, Күнэш — гыз, Аj исэ оғландыр. Күнэш гэнирсиз көзэллиjэ маликдир. Hэтта о бэзэниб чыханда ишыгындан улдузлар көрүнмэз олур. Анчаг улдузлар күнэшни севирдилэр. Бу мэhэббэт онлары jашадырды. Аj да Күнэшин hэсрэтилэ jашаjырды. Анчаг бир-бирини көрэ билмирдилэр. Бир күн Аj Күнэшлэ растлашыр. Күнэш онун көзэллиjи гаршысында сарсылыр. Бу сарсынты hэсрэтэ чеврилир. Аjын үзүндэ она хүсуси көзэллик верэн гара бир хал вар имиш. Күнэш дejир ки, өкэр мэни севирсэнсэ о халы мэнэ вер. Аj халы гопарыр, онун үзүнү ган бүрүjүр. Күнэш шад олур, күлэрэк дejир ки, сэнин көзэллиjин о халда иди, ону да гопартдын, инди дүнjанын эн көзэли мэнэм. Аj тээччүб едир, үзүндэки ганы силмир; ган гурујуб hэмишэлик онун үзүндэ галыр, демэли гара лэкэ дэ галыр. Күнэш аjылыр, көрдүjү ишдэн пешман олур. Hэ гэдэр чағырырса, Аj кэлмир. Одур ки, Күнэш чыхаркэн Аj үзүнэ пэрдэ чэкир, истэjир ки, Күнэш онун үзүндэ олан лэкэни көрмэсин»[1].

«Тапдыг» адлы бир нағыл вар. Онун да гэhрэманлары сэма чисимлэридир. Нағыл мараглы эhвалат вэ hадисэлэрлэ зэнкиндир. Бурада Гэмэр, Күн, Аj, Шэмс аjры-аjры сүрэтлэрдир. Аj Күнэ ашигдир. Күн исэ она мэhэл гоjмур.

Нағылын бир jериндэ дejилир:

«Күн ханым деди: — Көнүл севэн көjчэк олар. Гара дев мэнэ сэндэн көзэл көрүнүр.

Аj онун этэjиндэн јапышыб деди:

— Инад елэмэ, сэндэн эл чэкэн дejилэм.

Күн ханым дартыныб деди:

— Этэjими бурах, кедирэм.

Аj бурахмаг истэмэди. О гучаглајыб Күн ханымы өпмэк истэjэндэ Күн ханым дартыныб онун элиндэн чыхды, башлады гачмаға. Аj говду, Күн гачды. Ахырда Күн ханым эjилиб бир овуч палчыг көтүрдү, Аjын үзүнэ чырпды. Онун үзүнү лэкэли елэди. Аjын башы гарышды. Су башына енди үзүнү jусун...»[2].

[1] Бах: Азэрбajчан классик эдэбиjjаты китабханасы, 20 чилддэ, I чилд, Б., 1982, сэh. 29.

[2] Азэрбajчан нағыллары, 5 чилддэ, III чилд, Б., Азэрб. Респ. ЕА нэшриjjаты, 1962, сэh. 62—63.

Аj вə Күнəш hаггында əфсанəлəр чох вə мүхтəлиф вариантлыдыр. Бə'зən онларын ана вə өвлад, бə'зən бачы вə гардаш, бə'зən исə севкилиləр олдуғу hаггында əфсанəлəр долашмагдадыр. Мəс., мəшhур јазычы вə фолклоршүнас алим Ј. В. Чəмənзəминли «Халг ədəбиjjатынын тəhлили» адлы мəгаləсиндə јазыр:

Аj кетди батан jерə
Мəлəкləр jатан jерə
Синəми ништан гојдум
Јар охуи атан jерə...

Бирinчи мисраны изаh edəлим. Халг е'тигадынча Аj оғландыр, Күнəш — гыз. Аj мүтəмадиjən Күнəшин пешинчə доланыр.

Јухарыда көстəрдиjимиз бајатыда Аj мəлəкləр jатан jерə кедир. Бурада Аj həссас бир ашиг кими көстəрилир. Бајатыны сөjləjən өз ешгини вə ешг jолундакы фədакарлығыны Аjын ешгилə бəрабəр тутмушдур».[1]

Көрүндүjү кими, Ј. В. Чəмənзəминли тамамилə башга бир əфсанədən сөhбəт ачыр. Аj — оғлан, Күн исə гыздыр. Аj Күнү севир, өмрү боjу онун далынча кедир, анчаг hеч бир заман она чата билмир.

Аj вə Күнəш hаггында күлли миғдарда бајаты вə маhныларын jаранмасы да мəhз онларын халг е'тигадында ешг, мəhəббəт, севда илə əлагəдар олдуғуну көстəрмəкдədир. Онлар халг поезиjасында кəзəллик, ешг, чамал рəмзи кими вəсф олунур. Бир нечə халг бајатысына, јахуд бајатылардан көтүрүлмүш мисралара диггəт jетирək.

Аj доланыр батмаға,
Јухум кəлир jатмаға
Бағчада күл өjрəниб
Бүлбүлү ојнатмаға.

Аj догду гəлбиləнди,
Догдуғча гəлбиləнди,
Нəjə десəн анд ичим
Бу гəлб о гəлбиləнди.

Күн догмаса аj батмаз
Дəрдлиләр кечə jатмаз...
Аj догду пəрли-пəрли
Јара јарашыг верди...

Аj догду пəрли'пəрли
Јаjлығын учу зəрли...
Аj чыхды јаны-јаны
Јаны бас бирчə јаны...
Аj чыхыб бирчə бармаг
Кəл синəмə чəкмə даг...

Аj кедəр батар инди
Назлы јар jатар инди...

Бизə белə кəлир ки, Аj вə Күн hаггында олан əфсанəлəрин мүəjjəн гисми шаирə бəлли олмушдур. Анчаг о, Күнлə Аjын ана бала ким тəсвир олундуғу əфсанəнин сечмишдир. Сонра көрəчəjимиз ким, бу вариант шаирə дөвр, заман, инсанлар, həjат, јашајыш hаггында бир чох фикир вə мүлаhизəляриии сөjləмəк үчүн васитə ролуну ојнамышдыр.

Диггəт едиләрсə көрүнəр ки, Сəмəд Вурғун халг əфсанəсини дəмək олар ки, олдуғу кими сахламышдыр. Бурада бир əлавə вардыр: о да Аjын сəjрə чыхмасы, көзə-көзə jер үзүнə кəлмəси вə чүтчү баба илə көрүшмəсидир. Əлавə едək ки, шаир поемаларына хас олан рич'ətлəрдən бурада да боллуча истифадə етмишдир. Аj башына кəлəн əhвалатлары сөjладикчə əhвалатларын мүəjjəн jериндə шаир хəjалы пəрвазланыр. Бəлəликлə, халг əфсаноси бир сыра вачиб мəсəлəлəр hаггында сəнəткарын дүшүнчələрини зинəтлəнdирир. Аj «ачам» дејəндə, Күнəш она белə чаваб верир:

Анам бир аh чəкəрəк
Деди: — Бала! Гулаг ас.
Аналар дəрдсиз олмаз
Сəн дејирсəн ачам мəн,
Сүд кəлмəjир дөшүмдəн.
Јалнызам... јохдур әрим
Гүрүмүшдур дөшləрим...

Аjын анасы hаггында бу сөзləриндən тə'сирлəнən шаирин өз көрпəлиjи јадына дүшүр. О, ана мүгəддəслиjи, ана нəвазиши, ана мəhəббəти, дүнjада ананын jери вə мөвгеји hаггында мүлаhизəляриии охучулары илə бөлүшдүрүр:

Мин китаб јазсан да о күл чамала,
Јенə də ондакы бөjүк камала,
Јол тапа билмəмиш шаир гələми
Мəн шаhид тутарам бүтүн аləми.
Дүнjа бинасыны гојандан бəри,
Дe, hансы даhинин хəjал шаhпəри
Учала билмишдир бары бир көрə
Ана гəлбиндəки сонсуз көjləрə.

Рич'ətлəр поема боjу давам едир. Шаир jер үзү, инсанлар, јашајыш, јараныш, тəбиəт вə с. hаггында фикирлəрини сөjləjир. Бөjүк həрфлə јазылан ИНСАН — jер күрəсини, бүтүн аləми бəзəjən бу е'чазкар мəхлуг тə'риф олунур. Бу дəфə шаир мүлаhизəларини jер үзүнə дүшən вə бөjүк мə'нүзəлəрин шаhиди олан Аjын дили илə вермишдир. Аj илк дəфə «јашајышын хош нəфəсини», «инсан сəсини» ешидир, «бу сəсдə нə бөjүк ləззəт вармыш» — дејир.

Бил ки, илиjимə ишləди бу сəс,
Јуз мин ил јашасам чанымдан кетмəз
Мəн онда билдим ки, јаранмаг нəдир?
Бəшəрсиз каинат бир виранəдир,
Билдим инсан ким бөjүк бир күдрəт,
Һəлə јаратмамыш бизим тəбиəт,

[1] *Ј. В. Чəмənзəминли.* Əсəрləри, 3-чү чилд, Б., «Елм», 1977, сəh. 63.

Чатды гулагымэ онун нэ'рэси.
Ћэлэ даг дөшүндэ о чобан сэси,
Бирчэ күн көрмэсэм инсан оғлуну
Илан вурмуш кими рэнким гаралар
Башымын үстүнү думанлар алар.

Бу сөзлэр елэ бил бу күн јер күрэсини ода, алова атмаг истэјэн, мүһарибэ алову илэ бүтүн јараныны јандырмаг истэјэн азғын империалистлэрэ гаршы дејилмишдир. «Ајын эфсанэси» поемасы инсан, тэбиэт, кэзэллик, бэрли-бэзэкли каинат, ал-элван јер күрэси, тэбиэт этирли чэрэк, ачыг сэма, Күн ана, Ај гызын шэ'ниндэ охунмуш Нимндэн ибарэтдир.

Шаир поемада өз рич'этини чүтүү бабанын дили илэ верир. Ајла чүтүүнүн мүкалимэси поеманын эн көзэл јерләриндәндир. Ај тээчүб едир ки, «бэс нэ үчүн көдэ чэрэк тапылмыр? Анам јердэн даһа чох көјләри гыздырыр». Бунун сөбэбини чүтүү баба белэ изаһ едир:

Чэрэк бир истијлэ, ишыгла олмаз
Будур бах, көрдүјүн бу гара торпаг,
Нэ гэдэр вардырса чэрэк олачаг.
Бир дэ өзбашына јаранмыр онлар,
Торпаг үстүндэ дэ инсан көзү вар.
Будур, бах алнымдан төкүлэн бу тэр,
Дүнјада ач галар тэр төкмэјэнлэр.

Мүһарибэ дөврү чыхышларынын бириндэ шаир дејирди: «Гэдим Азэрбајчан торпағы дүнјада јалныз өзүнүн мадди нэ'мэтлэри илэ танынмыр, о ејни заманда бүтүн Шэрг аләминдэ сәнкин ичтимаи фикир вэ мэ'нэви инкишаф тарихи илэ мэшһурдур. Олар өлкэси адланан Азэрбајчан торпағында дүнјада илк дэфэ оларағ атэшпәрәстлик кими өз вахтына көрэ чох мүтәрәгги бир фәлсәфэ јаранмышдыр. Бу торпаг бүтүн дүнја фәлсәфи тарихинә Зәрдүшт кими чаһаншүмул бир философ вермишдир ки, бу күн белэ дүнјанын бир чох өлкәсиндэ Зәрдүшт мәсһәбинин вэ фәлсәфәсинин пәрәстишкарлары вардыр. Бизим гадим әфсаналәримиз вэ өлмэз нағыллларымыз халгымызын бөјүк мэ'нэви дүнјасыны, онун јүксәк әмәл вэ арзуларыны, һәјат вэ мүбаризәсинин парлаг тәкилдэ әкс етдирэн әсәрләрдир».

«Һүрмүз вэ Әһриман» поемасы да Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндэ јазылмышдыр. Сэмэд Вурғун мүһарибәнин гызғын чағларында бу мөвзуја тәсадүфән мүрачиәт етмәмишди. Әсәрдэ ики гүввэ арасында кедэн мүбаризэдэн бәһс олунур. Сэмэд Вурғун үмумијјәтлэ, халгымызын кечмиш тарихини, адәт вэ ән'әнәләрини, е'тигадларыны, гадым мадди вэ мэ'нэви абидәләри диггәтлэ өјрәнмиш вэ өз јарадычылығында јери кәлдикчә бунлардан истифадә етмишдир. Һүрмүз вэ Әһриман гәдим јазылы абидә олан «Авеста»да тәсвир олунмушдур. «Авеста»да шәһ едилән дини е'тигадларын бәниси Зәрдүшт сајылыр. Зәрдүшт динини, е'тигадына көрә, дүнја ики гүввәнин мүбаризәсиндән ибарәтдир.

Хејир вә шәр гүввәләрин. Хејир гүввәләри Һүрмүз, шәр гүввәләри исә Әһриман төмсил едир. Бунлар арасында арамсыз кедэн мүбаризәдә сон нәтичә Һүрмүзүндүр. «Јарадылданда икилик вар; бир гүввә әдаләтә чалышан кими, о бири гүввә дә әдаләти позур. Һүрмүзүн ишығы илә бәрабәр, Әһримәнин дә гаранлығы вар. Јашајыш бу ики гүввәнин мүбаризәсиндән ибарәтдир. Нәтичәдә Һүрмүз гәләбә чалачаг, инсан әбади сәадәтә наил олачаг, һәгигәт бүдүр»[1].

Јухарыда көрдүјүмүз кими, Сәмәд Вурғун мүһарибә дөврү јаздығы «Јазла гышын дејишмәси» поемасында ики гүввә арасында кедэн мүбаризәни тәсвир етмишдир. Јаз — көзәллик, һәјат, сон нәтичәдә јени гурулуш, хошбәхт кәләчәк кими тәрәннүм едилирдисә, бурада хејир гүввәләрин тәрчүманы олан Һүрмүз, онун е'тигадлары тәсдиг олунур. Зәрдүшт ән ширин нә'мәт олан һәјаты вәсф едир. Шаир онун дилиндән чох ибрәтамиз афоризмләр сөјләјир. Зәрдүшт билик, зәка, мүдриклик, зәһмәт, азадлыг мүчәссәмәсидир:

Кәләр Зәрдүшт дејәр бә'зән: — Мәним өз еһтишамым вар,
Бәшәр гәлби мүгәддәсдир, бу гүдсијәтдә кәмим вар.
Өлүм иблисә лајигдир, һәјатдыр ән ширин нә'мәт.
Гараһлардан узагдыр ки, ишыгдыр ән бөјүк зијәт.
Чалыш гәлбин саф олсун ки, тәмизликдир сәнин һүснүн
Бүтүн өмрүндә зәһмәтсиз, һүнәрсиз кечмәсин бир күн...

Поемада бир сыра мараглы сүрәтләр вардыр. Дағлар султаны, Сирдаш әми, Тале пәриси, Күскүн, Әһриман, Зүлмәт вә башгалары. Шаир поеманы јаздығы вахт фашизм кабусу дүнјаны өлүмә апарырды. Бәшәријјәти әсарәтә дүчар етмәк мәрамы илә фашизм гылынч ојнадырды. Шаир поемада буна тез-тез ишарә едир. Сәмәд Вурғун көстәрир ки, фашизм өлүм, фәлакәт, сәфаләт, ачлыг кәтирир. Поемада бунлары мүдафиә етмәк истәјән исә Әһримәндир. Дүнја халглары фашизм әсарәтинә гаршы ајаға галхдығы кими, Әһримәнин шәр гүввәләринә гаршы да Һүрмүзүн башчылыг етдији хејир гүввәләри мүбаризә апарыр.

Поеманын әввәлиндә Гаф дағында мә'бәдкаһ тәсвир едилир. Ода ситајиш дөврүдүр. Дағлар султаны кәлир, ибадәтлә мәшғул олур. Онун ибадәтини шаир бир гәзәллә ашағыдакы кими ифадә едир:

Өлүм мәл'ун бир иблисдир, о варлыгдан көнар олмаз,
Өлүмсүз, фитнәсиз, шәрсиз — дејирәм бир дијар олмаз.
Онун туфәнү гопдугча, учар еләләр вә еһрамлар
Онун рузкары әсдикчә тыш ағлар... Илк бәһар олмаз.
Онун рузкары әсдикчә тыш ағлар... Илк бәһар олмаз.
Ој зәрәјыл јаранмышдыр, гылынч гуршар, гијам еләр
Дејәр: Мән һөкм сүрдүкчә бир инсан бәхтијар олмаз...
Бөјүк Һүрмүз! Бөјүк Һүрмүз! Өлүмдән интигам ал ки,
Бу иблис гатил олдугча һәјат севдасы бар олмаз!

[1] *Ј. В. Чәмәнзәминли.* Гызлар булағы, Б., Азәрнәшр, 1964, сәһ. 36.

Елә бу илк сөзләрдә өлүмлә һәјат үз-үзә кәтирилир. Сонра Сирдаш әми, Тале пәриси кәлирләр. Онлар да бањардан, мәһәббәтдән, үлфәтдән, шәликдән сөһбәт ачырлар. Сирдаш әмиинин ашағыдакы сөзләри дә характеркидир.

Јашасын буғда бичән әлләримиз
Сују бол, торпағы бол елләримиз.

Сирдаш әми, Дағлар султаны, Тале пәриси шәнләнир, әјләнирләр. Күскүн исә кәнарда онлара гаршы суи-гәсд һазырлајырлар. Тале пәриси өз мањныларыны бајаты үстүндә охујур:

Һәр чичәјин бир ады
Һәр көнүлүн мурады,
Говушсун диләјинә
Бүтүн инсан өвлады!

Көнүллөр сирдаш олсун,
Инсанлар гардаш олсун,
Бир мәһәббәт, бир хејир
Һәр мөчлисдә баш олсун.

Елә бу заман узагдан «сүр'әтлә», һикмәтлә, боју сәрв ағачындан уча «танры сималы» көзәл бир гоча кәлир. О — Һүрмүздүр. Поеманын бу јериндә шаир јазыр:

Кәлир даг көвдәли бир пир, онун алнында һикмәт вар,
Онун гәлбиндә, рүһунда түкәнмәз бир мәһәббәт вар.
Кәлир гартал вүгарила... Өнүр көјләр ајағындан
Кимин гануну дүздүрсә, онун һөкмүндә күдрәт вар
О инсанлыгла фәхр ејләр, көзәлдир фе'ли, рәфтары
Күнәшдир гәлби, вичданы, көнүл мүлкүндә үлфәт вар,
Азадлыгдыр онун ешги, һәјатдыр ән бөјүк анды вар,
Онун күдси китабында ив истибдад, нә мөһнәт вар.

Поеманын һәр бир сәһифәсиндә вәтән, халг, ел, азадлыг, инсанлыг, һәјат, тәһрәманлыг, од, очаг, вәсф олунур. «Инсан вәтән өвладыдыр», о бунларсыз јашаја билмәз. Һүрмүзүн е'тигадлары чох узаг бир кечмишдә јаранмышдыр. Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә оғлун бунлары өз доғма халғына чатдырмаг үчүн шаир белә бир үсулдан истифадә етмишдир.

...Бајрам шәнлијинин ширин јериндә өлүм, ачлыг, фәлакәт мүчәссәмәси олан Әһримән кәлир. О, һәјатын, азадлығын, инсанлығын дүшмәнидир. Һүрмүзүн, «шәр көпәји» адландырдығы Әһримән — «күлә дөндәрмәјә кәлдим бу көзәл ханыманы» дејир. О, Һүрмүзү көрән кими көһнә јараларын үстү ачылыр; дејир ки, бир заманлар сән мәним синәмә јаралар вурмушдун, елә билдин ки, өлмүшәм, јох, өлмәмишәм; гылынча гуршаныб кәлмишәм ки, туфан гопарым. Сән билирсән ки, «мән гаранлыг мәләји, бир дә шәрин танрысыјам». Һүрмүз она чаваб верир:

Јенә өвләр јыхачагдыр о сәнин мурдар әлин,
Јенә ганлар төкәчәкдир о шәрәфсиз әмәлин!

Јенә јурдлар, јувалар тапдаланыб хар олачаг,
Јенә күллөр төкүлүб, назлы чичәкләр солачаг.

Хејр, азадлыг мүчәссәмәси олан Һүрмүз шәрә биканә гала билмәзди, мүбаризәсини апармалы иди. Одур ки, Әһримәнә дејир: «Ики аллаһ јашадыгча гурумаз ган дәнизи». Доғрудан да, бу заман ики гүввә, ики аллаһ арасында мүбаризә башлајыр. Әһримән кәтирдији ган, фәлакәт гылынчыны «атасы матәм, анасы һичран олан» Зүлмәтә вериб мејдана бурахыр вә дејир ки, бу көһнә гылынчы көтүр, өзүнлә зүлмәтә апар; бүтүн ган ашиглəрини башына јыг, чүнки бизә шөһрәт газандыран өзәлдән ган олмушдур. Һүрмүзүн гылынчы исә Дағлар султанынын әлиндә иди. Поема хејирлә шәр арасында өлүм-дирим вурушунун тәсвири илә тамамланыр. Биз билирик ки, бу вурушмада хејир гүввәләр гәләбә чалачаг: она көрә ки, шаирин дә дедији кими, Дағлар султаны хејирин, күнәшин, бәшәрин танрысы олан Һүрмүздән илһам алыр. Илһам пәрисинин шән мањныларындан Дағлар султаны дөјүшә кедир. Биз әввәлчәдән инанырыг ки, бу дөјүш әдаләтин, зәканын, нурун, күнәшин, азадлығын — хејирин гәләбәси илә гуртарачагдыр...

V fəsil

XALQIN HİKMƏT XƏZİNƏSİ

Səməd Vurğunun xalq hikmətи xəzinəsindən gidalanmasının özyнəməxsus jollarы və yсullarы vardыr. Atalar sözү, məsəl, aforizm, mydrik ifadələr шairin jaradыcыlығыna xүsusi bir rəvnəг vermiшdir.

Mə'lumdur ki, atalar sözlərində xalq өz fikir və dүjүlarыny az sözlə lakoniк шəkildə ifadə etmiшdir. Vaxtilə V. И. Lenin Sibir sүrgүnүndə olarkən ona bir neчə tə'sirli ataлar sözү seçiləmiшdilər. O, bunlara gulag acdыgdan sonra heçirətlənərək demiшdi: «Чox kөsəl, чox kөsəl! Bax, bizim jazычыlarymыz burадan өjrənməlidirlər. Birчə чүmlə ilə ballтəny kөkүndən vurur. Mүtləг bir məчmyə dүsəltmək lazымdыr. Onda nasirlər və natigləг yчүn bir xəzinə olaчagdыr!» M. Gorki isə bu barədə belə dejir: «Ən bөjүk hikmət sözүn sadəlikjindədir. Ataлar sözү və məsəlləг həmiшə tыsa olur. Lakin onlarda tam kitablar dolusu aғыl və hisslər vardыr. Jazычы yчүn bu material ilə tanыш olmag tamamilə zəruridir. Bu ona barmaglarы jymrүг шəkliндə dүjmək kimi sözlərin dүjməji, baшgalarы tərəfindən dejilmiш sözlərin aчmaғы, bu sözlərdə kizlənmiш mə'nanы aчыb mejdana чыxarmaғы өjrədir». A. S. Puшkin ataлar sözү haggында jүksək пafoslа demiшdir: «Bu nə zinət, bu nə mə'na, bu nə hikmətdir ki, bizim hər bir ataлar sözүndə ifadə olunmuшdur». Səməd Vurğun, poezijasыny ataлar sözү ilə bəzəməjin чox sevirdin. O dejirdi ki, «bizim ataлar sözlərinin hərəsi bir poemadыr».

Azərbajчan SSR EA-nын mүxbir үzvү, professor B. Bahabzadə jazыr: «Səməd Vurğun jaradыcыlығы kүll halында dүnjakөrmүш, sinəsi xəzinə, aғ saчlы mydrik bir гoчaja bənzəjir. Bu гoчanын sinəsindən xalgын naғыl bə dastanlarы, ataлar sözləri, məsəlləri, mүғamы, aшыg mahnыlarы, үzəriндə istirablы kүnlərin kədəri, xoшbəxt kүnlərin sevinчi, fərəh nахыш bagламышdыr. Bu гoчa — Azərbajчan xalgынын simvoludur». Шair doғrudan da el arsaggalы, sinəsi el sözү ilə dolu mydrik гoчa, bүtүn fəaliжjəti ilə doғma xalgыna bagлы olan mүғtədir bir sənətkardыr.

Səməd Vurğun əsərlərində jeri kəldikчə ataлar sözү bə məsəlləгə mүraчiət edir. Məs., «Vagif» pjesində Vagifin dili ilə dejir:

Ataлar sözүdүr, jaxшы gulag ac
Asланын erkəji, dишisi olmaz.

Həmin ataлar sözүnү o baшga bir əsəriндə də iшlətmiшdir. Bүnunla əlagədar jazычы Nүrəddin Babajevin aшaғыdaky xatirə-gejdi чox maraglыdыr:

«Bөjүk Bətən mүharibəsinin aғыr kүnlərи idi. Azərbajчanын fədakar gызы Ziba Gənijeva haggында «Gəhrəman snajper» adlы kiчik bir oчerk jazmышdыm. Xalg jazычыsы Əli Vəlijev o zaman «Kommunist» gəzetinin redaktor mүavini idi və bədini jazыlarын əksəriжjəti onyn əlindən kəlib keчirdi. Oчerki oxymag yчүn Əli Vəlijevin otaғына kirəndə Səməd Vurğuny burada өjləшmiш kөrdүm. Bilirdim ki, Səməd Vurğun Azərbajчan nүmajəndələrilə чəbhədə olyb, dejүшчүlərlə kөrүшүb və bu səfərdən jeniчə gajыdыb. Salamlaшыb keri dənmək istədim. Əli Vəlijev gojmadы: «Əjləш, oxy, Səməd də чəbhədən jeniчə kəlib, jəgin, onyn yчүn də maraglы olar» — deди. Mən sыxыla-sыxыla oxymaга baшladыm. Gurtaranda ehmalча Səməd Vurğuna baxdыm. Xəjala dalmышdы. Fikri yзaгlarda idi. Handan-hana iki əli ilə kүr чal saчlarыny xышmalajыb dala verdi bə dedi: «Əli, kөr dүшmənin dүшmənчiliji nə jerə чatыb ki, sevib-sevilmək; həjata həjat kətirmək yчүn jaranan kəsəl bə mehriban gызlarымыz da əlinə silah kөtүrүblər. Mən чəbhədə belə azərbajчanlы gызlarын чoxy ilə kөrүшүb sehbət etmiшəm. Onlardan birinin—шəfigət baчыsы Səhra Səlimovanын gardaшынын yчү də чəbhədə вurушur. Өzү də gardaшlarыndan keri galmыr. «Ikidlijə kөrə» medalы ilə təltif olunyr. Kəpək bunlarын həmysы jəsыlсыn. Bizim gызlarымыzын шyчəətindən dastanlar baglansыn, hər evin, hər ailənin kөsəli, əsizi olan, чəbhədə isə əskər шinelи kejiniб həmli sənkərlərdə keчələjən gызlarымыzын həmysы gəhrəmandыr. Onlarын hər birinin həjatы həsilləгə nүmynədir». Sonra Səməd Vurğun yзyng mənə tərəf чevirib mehriban bir səslə əlavə etdi: «O ki galdы sənin oчerkinə, jaxшы eləjib Zibadan jazmысan, əminəm ki, Əli onu burахaчagdыr. Amma «Gəhrəman snajper» adы bura bir az ujгun kəlmыr. Bəlkə, adыny dəjiшdiriб «Asланын erkəji, dишisi olmaz» gojacan?»

Mən təшəkkүr etdim. Oчerk bү adla da «Kommunist» gəzetində dərч olundy».

Jaxyd шair belə bir ataлar sözү iшlədir: «Gurddan olan gurd olar». Bu, чox gədim dəvrlərdə səsləшən məшhүr ataлar sözүdүr, hətta «Koroғlu» dastanында da iшlənmiшdir:

Sarp gajaларda jurd olmaz
Mүxənnətə səs dərd olmaz
Чaggal ənjji gurd olmaz
Jena gurd oғlu, gurd olu.

Шаир халғын мұдрик сөз чешмәсиндән көтүрдүју нұмунәләри јерли-јериндә ишләдир. О, аталар сөзүнү ја ејнилә әсәрләринә дахил едир, јахуд да ше'рин үмуми аһәнкинә вә вәзнинә ујғунлашдырыр. Мәсәлән: «Вағиф» пјесиндә Түкәзбанын дили илә:

Видади дарыхма биздә мәсәл вар,
Бир јандан бағлајан, бир јандан ачар;
Аталар сөзүдүр, јахшы гулаг ас
Ағланын еркәји, дишиси олмаз

— дејир.

Јахуд: «Мәсәлдир: «Гачағы ел өзү сахлар». Бурада јалныз «өзү» сөзү артырылмышдыр. «Ханлар» пјесиндә мүәллиф Гызјетәрин дили илә: «Оғул, јаман күнүн өмрү чох олмаз» — дејир; һалбуки әслиндә «јаман күнүн өмрү аз олар» — дејилир. Јахуд јенә орада Ханлар:

Ана, ел ичиндә бир мәсәл дә вар:
«Јахшы дост гардашдан ирәли олар» —

аталар сөзүнү ишләдир. Әсәрин бир јериндә Мәшәди бәј, Ханлар вә башгалары нефт мә'дәнләриндә кетмәк, гувваларын чәмләшдирмәк, изаһат ишләри апармаг, меншевикләрин фитнә-фәсадларына лазыми чаваб вермәк барәдә мәсләһәт едирләр.

Ханлар:

Дәмири гызғынтәк дөјәрләр, бәли!

Көрүрсән? Ханларын һәр бир мәсәли
Лап јеринә дүшүр, һәр ағыллы сөз —
Бөјүк бир ордудан чох гүввәтлидир,
Сөз дә инсанлығын вуран әлидир.
Одур ки, лап мәһкәм һазырладыын сиз
Кәрәк дашдан кечсин һәр бир кәлмәниз.

Јахуд ингилабчылара мүрачиәтлә Гызјетәр белә бир ел мәсәлини хатырлајыр: «Еһтијат икидин јарашығыдыр». Буну ешидән Қоба һејрәтлә тәкрар едир:

Еһтијат икидин јарашығыдыр,
Ел сәси ән бөјүк мәктәбдир, достлар!

Пјесин башга бир јериндә халғын бу мұдрик кәламыны јери дүшдүјүнә көрә јенә ишләдирләр.

Бундан башга Сәмәд Вурғун драм әсәрләриндә «Елә кәһнә һамам кәһнә тасдыр», «Дәлидән доғру хәбәр», «Донгары гәбир дүзәлдәр» вә с. аталар сөзләрини ишләтмишдир. Мәс., «Фәрһад вә Ширин» драмында:

Ағзының дадыны нә билир киши,
Чибә төкәрләр ки, гара кишмиши.

«Вағиф» пјесиндәки Қүрд Муса чох мараглы сурәтдир. О, лә-тифәләрдән, аталар сөзү вә мәсәлләриндән истифадә едәрәк дилини зәнкинләшдирир. Ејни заманда чохлу бајаты билир. Шаир бир сыра аталар сөзү вә мәсәлләрини ше'рин аһәнкинә ујғунлашдырараг онун дили илә вермишдир:

Бәс сән аға, мән аға
Инәјимизи ким сага.

Бир дә Илјас, мәсәл вар:
Ел јығылса бир јерә
Валлаһ кәрән сындырар.

Бир көзүмә доғру бах,
Билирсәнми, ај ахмаг
Көнлү балыг истәјән
Кәрәк кирсин дәнизә.
Ашна! Дејән јенә сән
Јумуртасы тәрс кәлән
Тојуг кими өтүрсән.

Белә бир ел сөзү мә'лумдур: «Дәрјалар мүрәккәб, мешәләр гәләм олса мәним дәрдими јазыб гуртармаг олмаз». Халг сәнәткарлары бу сөздән истифадә едәрәк дөрд, гәм мүчәссәмәси олан Кәрәмлә әлагәдар белә бир бәнд гошмушлар:

Башына дөндүјүм ај дәдә Кәрәм,
Көзләрим тор көрүр, үрәјим вәрәм.
Дәрјалар мүрәккәб, мешәләр гәләм
Молланлар јаздыгча дәрдим вар мәним.

Бөјүк драматургумуз Үәфәр Чаббарлы «Алмаз» пјесиндә Јахшынын дили илә бу бәнди ашағыдакы шәкилдә вермишдир:

Сәнә гурбан олум, ај дәдә Кәрәм,
Көзләрим тор көтирир, үрәјим вәрәм.
Дәрјалар мүрәккәб олса, мешәләр гәләм
Молланлар јаздыгча дәрдим вар мәним.

Бу бәнд Ч. Чаббарлы үчүн Јахшынын әһвали-рүһијјәсини, изтирабларыны, дүшдүју чыхылмаз вәзијјәти, дәрдини, кәдәрини ифадә үчүн көзәл бир васитә олмушдур. Сәмәд Вурғун һәмин бәндин ахырынчы ики мисрасындан истифадә етмишдир. Характерик чәһәт одур ки, бурада шаир, «дәрјалар мүрәккәб, мешәләр гәләм» ифадәсини башга мәгсәдлә ишләтмишдир:

Азаддыр гушларын хош нәшидәси,
Азаддыр јашамаг, қулмәк һәвәси
Дәнизләр мүрәккәб, мешәләр гәләм
Олса да көнлүмүн битмәз нәғмәси.

Көрүндүју кими, шаир өз севинчини, нәғмәсини хошбәхт совет адамларынын сәсинә гошур.

Классик ашыглар тез-тез «мүхәннәт» сөзүнү ишләдирләр. Әләскәр е'тибарсыз, залым, гәддар зәманәни «мүхәннәт» адландырмышдыр. «Заманын мүхәннәт олмасы» халг дилиндән көлән

ифадәдир. Сәməд Вурғун ону аталарын мүдрик кəламы кими шə'рə салыр:

Јахшы сөјləмишдир бизим аталар:
Мүхənnət адамда дүз илгар олмаз.

Сəməд Вурғун афоризм јаратмагда олдугча маһирдир. Мə'лумдур ки, бу, Низами Кəнчəвидən башлајыб кəлən бир ən'ənəдир. Нəсими, Füзули, Вагиф, М. Ф. Ахундов, М. Ə. Сабир, Ч. Чаббарлы вə башга сənətkарларымыз күллү миггарда афоризм јарадыб əсərlərində сүрətlərin дили илə вермишləр. Сонралар бунларын һамысы халг дилинə кечəрək аталар сөзү, мəсəл кими јашамаға башламышдыр. Мараглыдыр ки, С. Вурғун афоризмləри əсərlərində дүнјакөрмүш, мүдрик гочаларын дили илə верир. «Fəрһад вə Ширин» драмында Азəр баба елин икид оғлу Fəрһадла сөһбətində бөјүк Низаминин афоризмlərindən истифадə едир. О, Fəрһадын учалтдыгы hасара бахыб дејир:

Көзəлдир, чанлыдыр гурдуғун hасар
Лакин диггəт јетир, бир нөгсаны вар.
«Һəр елми өјрənмək истədикдə сən,
Чалыш ки, һəр шеји камил биләсən.
Камил бир паланчы олса да инсан
Јахшыдыр јарымчыг папагчылыгдан».

«Вагиф» драмында бу чүр афоризмləри тез-тез ешидирик. Мəс.:

Түкəзбан: Јурдуну атана дүнја дар олсун.
Видади: Јахшылыг инсана бир сənət олсун,
Дүнја башдан-баша бир чənnət олсун!
Вагиф: Сиздən ајрылмајыр, көнлүмүн гушу
Еlləрдə көрүрəм һəр гүртүлүшү.
Дүнја јаранмамыш өтəрки бир сəс
Күнəш гаранлыгла јашаја билмəз.

Бу ел нүмајəндəсинин Гачара мəктубу да чох характеркидир. О, Вагиф тəрəфиндən чох јахшы дүшүнүлмүш вə һикмətlə јазылмышдыр. С. Вурғун бурада јенə халг мүдриклијини ифадə едən аталар сөзү вə мəсəлlərини каһ олдуғу кими, каһ да дəјишдириб мəктуба дахил едир:

«Алдыг мəктубуну, Мəһəммəд Гачар,
Тəрлан ојлағында сар ола билмəз!
Бу дүнја галмамыш улу шаһlара
Зүлүм дə, залым да јалан да билмəз.
Көјдən башымыза одлар јағса да
Бу еlləр баш əјиб хар ола билмəз,
Мəјан турш ајрандыр, затын гырығдыр
Сөјуд ағачында бар ола билмəз.
Басма ајағыны бизим торпаға
Иландан, əгрəбдən јар ола билмəз».

Вагифлə Гачарын көрүш сəһнəси дə шаирин дилиндən дејилəн афоризмlərlə зənкиндир. Бурада Вагиф јенə халгын никмət хəзинəсиндən истифадə едəрəк Гачары бағлајыр. Бу афоризмlər көстəрир ки, Вагиф елми, билији, габилијјəти, мə'нəвијјаты илə Гачар кими ганичən гəсбкар һөкмдарлардан гат-гат јүксəкдə дурур. Сəməд Вурғун һəмин сəһнəни гəдəн белə тəсвир етмишдир: Вагифин силаһы, гылынчы — сөздүр; бу сөзүн күчү исə онун кəсəриндə, мүдриклијиндəдир. Вагиф јалныз ағлы, камалы илə бөјүк һөкмдарлары јеринdə отурда биләрди. Сəməд Вурғун бу сəһнəдə мəһз афоризмlərин күчү илə Вагифə мə'нəви гələбə газандырыр. Һəмин афоризмlər инди дилlər əзбəри олмуш, аталар сөзү вə мəсəлlərилə гаjнајыб-гарышмышдыр.

Күнəши өртсə дə гара булудлар
Јенə күнəш адлы бир үдрəти вар.
Нејləсин, јазығын нə тəсири вар?

Ишыг күчлəнəндə чашар гаровлар.
Гызылы удса да гара торпаглар
Јенə гијмəтини өзүндə сахлар.

Бундан сонра да Вагиф данышығында' афоризмlərə мүраҹиət едир. Мəсəлən, Əли бəјlə сөһбətиндə дејир:

Бөјүк табиәтləр јараныр аз-аз
Һəр јердə һəр заман инчи тапылмаз...

Бу чүр афоризмlərə башга əсərlərдə дə раст кəлирик. Мəсəлən:

Еlləрə күвəнib јазса сənətkар,
Илһам хəзинəси түкənməз олар
Ингилаб — машинист, тарихсə — гатар
Тарихи ингилаб чəкиб апарар.
(«Ханлар».)

Чəрəксиз бир өлкə һəр вахт ач олар
Дүшмəнə дайма о мөһтач олар.
(«Fəрһад вə Ширин».)

Азəрбајчан шифаһи халг јарадычылығында, хүсусилə нағыllарымызда биз тез-тез гары сүрətинə раст кəлирик. Нағылларда онлар ики чүр тəсвир едилир; күпəкирəн, имансыз гарылар вə хејирхаһ гарылар. Күпəкирəн гарылар хəјанət, јалан, рија символудурлар. Халг, нағылларда онлара сонсуз нифрət бəсləјир. Бу гарылар нечə хəјанət истəсəлəр едə биләрləр. Ən чох исə гəһрəманын севкилисини өлиндən алыр, ону чыхылмаз вəзијјətə салырлар. Белə олдугда гəһрəман ја һəлак олур, ја да мүхтəлиф васитələrlə чох чətинликlə гələбə чала билир. «Fəрһад вə Ширин» дастанында да белə гары сүрəти вардыр. С. Вурғун «Вагиф» пјесиндə сарај һəјатыны, орадакы хəјанəти, һијlə вə сатғынлы-

ғы тәсвир едир. Бу фитнәләр јувасынын мәнзәрәсини чанландырмаг үчүн шаир күпәкирәи ғары сүрәти јаратмыш вә онун әмәлләрини ачыб көстәрмишдир. Ғары иланы јувасындан чыхаран бир диллә Хураманы алдадыр, јолундан аздырыр вә хәјанәтә бир-јувараладыр. Бу исә ахырда Хураманын фачиәви мәһви илә нәтичәләнир. Шаир ғарынын чиркин, хәбис, рија вә хәјанәтлә долу ғәлбини ачмаг үчүн ону характеринә ујғун сөзләрлә данышдырыр:

Нә ширинсән, нә көјчәксән,
Дәрилмәјиш бир чичәксән
Көзләр ғалыб јанағында,

Сәнин бу күл додағында...
Нә ширидир сујун сәнин,
Лап сәрвидир бојун сәнин.

Шаир тәсвириндә халг дилиндән кәлән сөзләрдән кен-бол истифадә едир. Белӛликлә ғары там, битким бир сүрәт кими көзләримиз ғаршысында чанланыр:

Ғәләм кими ғашларын вар,
Гулач-гулач сачларын вар.
Агзын кичик бир пүстәдир
Нә бујурсан көз үстәдир.

Чәнәндәчә халын да вар,
Хош јарадыб пәрвәрдикар,
Од кимидир јанағларын
Бал кимидир додағларын
Нә ханларын хөрәјисән...

Сәмәд Вурғун «Сәнәм ғарынын пычылтылары» адлы бир ше'рдә јазмышдыр. Бурада бәдниҹјәт, һәр шејдә нөгсан ахтаран, кәзәјән, ара вуран, хәбәрчи ғарылар тәнгид олунур.

«Вагиф» драмында шаир күлүшдән, јумор вә сатирадан да истифадә етмишдир. Бурадакы Тәлхәк сүрәти зарафатчыл, күлүнч, бә'зән өзү тәнгид һәдәфи олан, ејни заманда һазырчаваб, ағыллы, мәһз тәлхәклијинә көрә һәр бир нөгсаны үзә дејән, һеч кәсдән чәкинмәјән бир сүрәтдир. О, јери кәлдикчә сарај нәјатыны, Гачары, Ибраһим ханы тәнгид едир. Бу сүрәти ишләјәркән С. Вурғун халг јуморундан, ләтифәләрдән, ел сөзләриндән, идиом вә тә'бирләрдән истифадә етмишдир.

Чох алышыб, чох јанмајын,
Ушаг кими инанмајын
Бу дүнјанын сәфасына,
Сарајларын вәфасына.

Ибраһим ханын ејш-ишрәтлә мәшғул олмасыны, вәтәни, халғы дејил, јалныз өз мәнафејини, өз чаныны горумасыны С. Вурғун Тәлхәјин дилилә тәнгид етмишдир. Мә'лумдур ки, 1905—07-

чи илләр ингилабындан бәһс едән чохлу халг әдәбиҹјаты нүмунәләри јаранмышдыр. Хүсусилә ингилабын башчысы Сәттәрхан, онун силаһдашларынын төһрәманлығы һаггындакы маһнылары көстәрә биләрик. Ејни заманда халг Мәммәдәли шаһы (халг дилиндә Мәмдәли шаһ) өз көксын үмору илә гамчыламышдыр. Бүтүн бунлар «Молла Нәсрәддин» журналынын сәһифәләриндә, М. Ә. Сабирин ше'рләриндә әкс-сәда тапырды:

Тәбриздә вар ингилаб,
Мәмдәли динмә кет, јат
Кет өзүнә көмәк тап
Јоғраны сазла, өрт, јат
Ал көмәк инкилисдән.

Сәмәд Вурғунун Ибраһим хан һаггында олан тәсвирләриндә халг маһнысынын, М. Ә. Сабир ше'ринин тә'сири ачыг-ајдын көрүнмәкдәдир:

Әзизим Ибраһим хан
Бит јерисин јахандан,
Ајағыны бәрк узат,
Хорул-хорул јахшы јат:
Өрдү чәкибдир Гачар,
Шејпур чәлмәр гошунлар,
Сән јухуна шәкәр гат,
Јахшы узан, јахшы јат!...
Гој ахсын милләт ганы,
Чәк башына јорганы,
Шаһлар бизи бөлсә да,
Инәк кими сәрсә да,
Сән јухуна шәкәр гат,
Јахшы узан, јахшы јат!...

Јаһуд драмдан ашағыдакы һиссәјә нәзәр салаг:

Гачар:

Тәлхәк, сөјлә мәни чохму севирсән?

Тәлхәк:

Шаһым, јаранмадан гулунузам мән...

Гачар:

Бир де көрүм, мәни әсир алсалар,
Гараһлыг зиндана тутуб салсалар,
Нејләрсән?

Тәлхәк:

Нејләрәм? Нејләрәм? Аман!
Кечәрәм јолунда баш илә чандан...
Сизи зиндаилара салсалар әкәр,
Инсан боғазларам дүз отуз нәфәр...

Гачар:

(аjага галхыб гызыл кәмәрини көстәрәрәк)
Тәлхәк, кәмәримин гиjмәтидир бу.

Тәлхәк:

Шаһим! Елә мән дә билирәм буну.
Кәмәрдән гиjмәтли сиздә нә вар ки?

Бу сәһнәнин әсасына мәшһур бир халг лətифәси гоjулмушдур: «Теjмурлəнк бир күн Молла Нəсрəддини өзү илə бəрабəр һамама апарыр. Теjмурун белиндə чох гиjмəтли бир фитə вар имиш. Jолундуглары вахт орадан-бурадан сеһбəт елəjирлəр, ахыр-да Теjмур Молладан сорушур:

— Молла, мən нечə адамам? Гиjмəтли адамам, jох?

Молла бир аз фикирлəшиб чаваб верир:

— Ниjə, бир он түмənə дəjəрсəн.

Теjмур дejир:

— Аj евин тикилсин, он түмən елə мəним белимдəки фитəнин гиjмəтидир.

Молла дejир:

— Елə мən дə фитəjə гиjмəт верирəм дə...»[1]

Халг бу лətифəни башыбош, ағылсыз, гəддар, jелбejин, зүлм-кар һөкмдарлар һаггында јаратмышдыр. Шаир дə ону усталыгла əсəрə дахил етмиш, бунунла халгын Гачарлара олан мүнасибəтни — нифрəт вə гəзəбини халг үмору, сатирасы васитəсилə ифа-дə етмишдир. Тəлхəjин: «Шаһ сағ олсун бу сүрүjə, Бəс бир көпək дejил көрək» — сөзləри халг дилиндən көлən ифадəлəр дejилми?

Шифаһи одəбиjjат нүмунəлəриндə бə'зən гəһрəманын jухусу тəсвир едилир. Чох заман күндүз олачаг ишлəр куjа кечəлəр онун jухусуна кирир. Өзү дə əксəрən бəд хəбəрлəр кечəлəр əjан олур. «Астиаг» эфсанəсини jада салаг. О, бөjүк һөкмдар иди. Өлкəнин, өзүнүн башына көлəчəк һадисələри, хүсусилə фəлакəти jухуда ики дəфə көрмүш вə һəр дəфə дə рəммаллары чағырыб jозмағы тапшырмышды. Jахуд «Китаби-Дədə Горгуд» дастанын-да охуjурус: «Кечə jатаркən Гарачуг чобан гара гаjғулу вагнə көрдү»; «Өл кечə Салур Газан гара гаjғулу вагнə көрдү» вə с. Сəһəриси һəр ики гəһрəманын башына һəмин əjвалатлар көлир. «...Көроғлу кечənин бир вахтында бир дə jухуда көрдү ки, бир динн лахлаjыб, ағзы ган илə долду. Сəксəниб jухудан аjылды». Бу jуху Дəмирчиоғлунун һəбс олунуб ағыр чəзалара мəһкум едилдиjи вахта дүшүр.

Шифаһи халг одəбиjjатымызын бу ән'əнəлəриндən Сəмəд Вур-ғун да јарадычылығында истифадə етмишдир. Мəсəлən, «Комсо-мол поемасы»ны jада салаг: Чəлал jухуда оларкən Көрəj бəj ону күллə илə вурур. Елə һəмин кечə, һəмин саат Чəлалын сев-килиси Һумаj jуху көрүр:

[1] Молла Нəсрəддин лətифələри, Б., 1956, сəһ. 44.

Jуху өлүм кими... Гыз ағыр jатмыш
Вичуду истидəн ган-тəрə батмыш,
Ондан хəбəрсиздир бу гоча дүнjа,
Богур гызчығазы көрдүjү рə'jа
Пəнчəли, чəjнагты, анаш гарагуш
Кəтүрүб Һумаjы көjлəрə учмуш
Сонра да гонмушдур гаjа башына
Овуну салмышдыр о, даг дашына
Гоjуб пəнчəсини синəсинə, бах,
Гызын дəшлəрини парчалəjараг
Истəр дəнлиjини долдурсун о гуш..

Бирдəн Һумаj сəксəнир, бəдəни əсир вə дүшүнүр ки, ону бир хата көзлəjир; бəлкə дə Чəлалын башында бир иш вар. Шаир бурада чох көркин психоложи ситуасиjа jарадыр. Охучу үрəjи онсуз да Чəлалын фачиəсинə ачыjыр. Елə бу ан Һумаj да jада дүшүр. Бир-бирини севən ики кəнчин фачиəси охучуну даһа чох истираб чəкмəjə вадар едир. Демəли, шаир ифадə етмək истəди-jи поетик фикрinin тə'сирини икигат артырмаға мүвəффəг ола билир. Jахуд «Вагиф» пjесиндə Ибраһим ханын jухусуну хатыр-лаjаг:

Көрдүм дəниз олуб бу чыдыр дүзү,
Елə бир дəниз ки, бүсбүтүн гандыр,
Онун дəрд тəрəфи гара думандыр.

Сонра Ибраһим хан сөзүнə давам едир ки, бу дəниздə гаjыг-лар үзүрдү; онлардан бири jахынлашыр, кəмənд атыб мəни ту-турлар. Елдар да гаjыгда иди.

О мəни дəнизə басыб деди: — Хан
Бүjүр, доjунча ич төкдүjүн гандан!

Ибраһим хан вəзирдən һəмин jухуну jозмағы хаһиш едир. О да jухуну өзү билдиjи кими jозур вə ахырда дejир:

Jуху дəһшəтлидир, горхусу jохдур,
Дəниз аjдынлыгдыр, ган говушгудур.

Бурада шаир көləчəк фəлакəт һаггында көрдүjү jуху васитə-силə əввəлчəдən гəһрəманын кечиридиjи һəjəчанлары тəсвир едир. Ибраһим ханын əjвалыны jуху тамамилə дəjишдирир, о, көркин психоложи анлар кечирир.

Сəмəд Вурғунун јарадычылыгында тез-тез чобан сүрəтləринə раст көлирик. Бу сүрəтləрин тəсвириндə шаир халг јарадычы-лығы ən'əнəлəриндən бачарыгла гидаланмышдыр. Мə'лумдур ки, нагыллларда, дастанларда, сајачы сөзləриндə чобан ели тəмсил едир. О өз ағлы, бачарығы, тəдбири, сөхавəти, əлиачыглығы илə мəшһурдур. Дастан вə нагыллларымызда чобан ач вə јорғун гəһ-рəманлары һимајə едир, једирир, онлара мəсləһəт верир, јол көс-тəрир. Халг јарадычылығында мəвчуд олан белə чобан сүрəтлə-риндən вахтилə Низами Кəнчəви өз əсəрləриндə истифадə ет-

мишдир. «Ледди көзəл»дə чобан агыл, мүдриклик рəмзи кими тəсвир едилмишдир. «Китаби-Дədо Горгуд» дастанындакы Гарача чобан өз гəһрəманлығы, сədагəти, күчү, гüввəти илə сечилир. Јахуд сајачы сөзләриндə чобанлар боллуг, бəрəкəт рəмзи кими тəсвир олунмушдур. Шаир чобан сүрətинə өз јарадычылығында тез-тез мüраҹиəт етмишдир. Мəс., «Аслан гајасы» поемасының гəһрəманы Аслан чобандыр; о ел ичорисиндəн чыхмыш мəрд, ирадəли, горхмаз бир икиддир. Бətən јолунда чаныны əсиркəмир. Мəһз бу чəһətləринə көрə Маһнијар һеч бир хана, бəјə мəһəл гојмајыб гəлбини она верир. Јахуд «Өлən мəһəббəт» поемасының көтүрəк. Əсəрин гəһрəманы — ел көзəли өз гардашына дејир:

Башгадыр, гардашым, мəним севкилим!
О дағлар башында бир кəнч чобандыр.
Јаныг һəсрəтимлə хејли замандыр...

«Вагиф» пјесиндəки Елдар да чобандыр. О, елин ичиндəн чыхмыш дағ чүссəли бир икиддир. Башына силаһдашлары топлајыб дағлара чəкилир, халғын азадлығы угрунда мүбаризə апарыр. Вагиф онун һаггында белə дејир:

Онун көркəминдəн ишрəнмəјин сиз,
Бир кəндли бабадыр, вичданы тəмиз,
Дилиндəн дүшмəјир көзəл нағыллар:
Ən бөјүк үрəкләр, јеткин ағыллар,
Елдəр дүнјасында јетишир, билин
Намусу, вичданы тəмиздир елин.

Шаир чобан Елдарын шəхсиндə халғын ən үлви, мүгəддəс кеј-фијјəтләрини көрүр.

«Комсомол поемасы»нда да чобан сүрətləри тəсвир едилмишдир.

Нағылларда, дастанларда бə'зən чобанлар јаралы гəһрəмана раст кəлир, ону једирир, ичирир, јарасына мəлһəм гојур вə кəтириб евləринə тəһвил верир. «Алы хан вə Пəри ханым» дастанындакы Будаг да мəһз белə едир. «Комсомол поемасы»нда «чөлләрини султаны, шаһы чобанлар» хəстə, һушуну итирмиш һумајы чөлдən тапыб, очаг галајыб гызындырыр, өзүнə кətирир вə анарыб анасына тəһвил верирләр. «Ханлар» пјесинин гəһрəманы да овчулар кəндиндə чобан олмуш, сонра шаһзадə кəлиб пешкəр ингилабчы совиҹəсинə јүксəлмишдир. «Муған» поемасында тəсвир едилən чобан исə əсл ел ағсаггалыдыр.

С. Вүрғунун əсəрләриндə халғ мүдриклијини тəмсил едən дүнјакөрмүш ел мəсləһəтчиләри — гоча сүрətləриндə дə раст кəлирик. Биз халғ јарадычылығында белə мүдрик гоҹаларa чох тəсадüф едирик. Дастан вə нағылларымызда онлар чох заман чətинликдə дүшən гəһрəмана јол көстəрир, мəсləһəт верирләр. Мəһз бу мəсləһəтə гулаг асмагла онлар гələбə əлдə едирләр. Бə'зən һəмин гоҹалар гəһрəманлара өшүә, силаһ вə башга ловазымат бағышлајырлар. Бу силаһ дар күндə онлары фəлакəтдən хилас едир.

«Вагиф» драмында Видади, «Ханлар»да Хасполад, «Фəрһад вə Ширин»дə Азəр баба вə б. бу чүр мүдрик гоча сүрətləридир.

«Вагиф» драмында башга бир мүдрик гоча харичи басгынчылара гаршы мүбаризə апаран кəндли һəрəкатынын башчысы, халғ гəһрəманы Елдара Короғлудан јадикар галмыш мəшһур Мисри ғылынчы бағышлајыр. Тəсадüфи дејилдир ки, драмда Елдар мəһз бу ғылынчла Гачары мəһв едир. Бурада Мисри ғылынчы шаир Азəрбајчан халғынын харичи ишғалчылара гаршы өсрләр боју апардығы мүбаризəсинин символу кими үмумиләшдирмишдир:

Бујур! Мисри ғылынч дејəрləр буна,
Садиг јашамышдыр ана јурдуна.
Бөјүк Короғлудан галмыш јадикар,
Будур, дəстəсиндə бирмаг јери вар.
Ал, оғлум! Көз үстə сахла сən буну,
Јашат үрəјиндə гоч Короғлуну.
Сənə бата билмəз нə хан, нə паша,
Јалныз јохсулларын ешгилə јаша!
Бур! Вуран əлləрин көрүм вар олсун,
Гачарын башына дүшə дар олсун!

«Фəрһад вə Ширин»дəки Азəр баба Азəрбајчан јурдунун мə'нəви саһиби, əсрləрин сынағындан кечмиш мүдрик бир гоҹадыр. С. Вүрғун белə сүрətləринин дилиндəн һəјат, дүнја, кəләчəк һаггында фикирләрини дə сөјләјир. Азəр баба Ширинə дејир:

Сən торпагдан јапыш, бурдадыр гüввəт
Көјləрдə көрдүјүн о зəвг, о сəнət
Инсан хəјалының сонсуз јолудур,
Инсанса торпагын, сүјун оғлудур.
...Ди сəламат галын, анчаг унутма.
Торпағы тəрк едиб көјləрдəн түтма.

Азəр баба халғын адəт вə ən'ənəләрини јахшы билир, онун гəһрəман кечмишинин, мüбаризəләрлə долу тарихинин чанлы шаһидидир. Тəсадüфи дејил ки, дүшмəнлə мüбаризəјə јола дүшəн Фəрһада о мəһз бу ən'ənəләри хатырладыр, хејир-дуа верир.

Бир өлиндə чөрək, бир өлиндə су евдəн чыхыб Фəрһада јахынлашыр:

Ал оғлум, бир лоғма кəс бу чөрəкдəн.
(Фəрһад чөрəји өпүб, ондан бир лоғма ағзына алыр).
Бу да аби-һəјат... ич оғлум, буну,
Ширван булагының сүјундандыр бу,
Бу ади су дејил, аби-һəјатдыр,
Бунун һəр дамчысы бир каинатдыр.
Өлмəз бу дүнјада буну ичənлəр,
Өлмəз ел угрунда чандан кечənлəр.
Кет, оғлум, јолуна угурлар олсун,
Бу дүнја дурдугча ешгин вар олсун!

Бу сəһнəни охујаркən истəр-истəмəз Азəрбајчан шифаһи халғ јарадычылығында өз ифадəсини тапан сеһирли су — дирилик

чешмәси көзүмүзүн гаршысына кәлир. «Короғлу» дастанының әввәлини хатырлајаг: Чәнлибел јахынлыгындакы Гошабулағын јеринә вә сиррини тәкчә Азәрбајчана гарыш-гарыш бәләд олан, дүнјакөрмүш гоча Алы киши билир. Гошабулағын сеһирли көпүју вардыр. Бу сеһирли судан ичән адам көзәл сәнәткар — ашыг олар, һәм дә һеч кәс она бата билмәзмиш. Халг бәләсафсинә көрә, ана торпағын наз-не'мәти доғма өвлады үчүн күч, үмид мәнбәјидир. Короглу да һәмин судан ичдијинә көрә дүшмәни сарсыдан түкәнмәз күчә, үмидә малик олмуш, көзәл ашыглыг габилијјәтинә ијәләнмишди. Одур ки, һеч бир дејүшдә мәглуб олмур. Азәр баба да Вәтәни мүдафиәјә кедән Фәрһада белә бир сеһирли су ичирдир.

С. Вурғун халг фәлсәфәсиндән, халг идракындан нечә дә мәһарәтлә истифадә едир... Онун сәнәтинин бөјүклүју, хәлгилик вә новаторлуғунун сирләриндән бири дә мәһз будур. Шаир өзү һәмин мәсәлә илә бағлы Ү. Һачыбәјов һагғындакы мәгаләсиндә јазмышдыр: «Короғлу» операсы бүтүн Шәрг халгларының арасында годимдән шөһрәт тапмыш Азәрбајчан милли гәһрәманлыг дастанына јени бир төрәвәзт вә чәлал кәтирди. Үзејир тарихи һадисәләрә вә тарихи шәхсијјәтләрә мүраҹиәт етдији заман *өз јашадығы әсрә, бу дөврүн мә'нави төләбләринә садиг галан, бизи кечмишә дејил, сабаһа, јалныз кәләчәјә чағыран бир сәнәткардыр.** Одур ки, биз «Короғлу» операсында 12 илә бундан габагкы һадисәләрә вә инсанлара бахдығымыз заман өз мүасир инсанларымыз да јүксәк әмәлларинә, чошгун вәтәнпәрвәрлик һиссләринә, мәһәббәт вә гәһрәманлыг сифәтләринә көзәл вә шаираня бир мүсиги ичсаны илә дәрк едәрәк, үрәјимиздәки һәјат вә инсан гүдрәтинә олан еһтиҹ вә һуманизм бир даһа гол-ганад ачыр»[1].

Шаирин өз дилиндән чыхмыш бу сөзләр тамамилә онун өзүнә дә аиддир.

С. Вурғун «Муған» поемасында башга бир һикмәтли гоча сурәти јарадыгмышдыр. Бу адам дағларын гојнунда јашајан, елин кәдәр вә севинчини чијниндә дашыјан дүнјакөрмүш чобандыр. Шаир бу зәһмәткеш инсанла сөһбәтә киришир:

— Јахшы, нә вәрәчәк сәнә бу гышлар?
Јохса бир гојунун икиолмаг? —
Чобан күлүмсәјир, бығмырәм нәдән,
Верир чавабыны фикирләшмәдән:
— Муған, Муған олса, бири үч еләр...
Муған туфан олса, үчү һеч еләр...
Охучум! Белә дир агил бабалар,
Бир дастан јарадыр икичә сөзлә:
Бу камал дүнјасы күләр бир үзлә
Нәсилдән-нәсилә кечир јадикар...

Поеманын сонракы фәсилләриндә С. Вурғун гочанын бу афоризмләрини дөнә-дөнә хатырлајыр; өз сәләм јолдашларыны јуха әһвалатлар, артыг сөзләр, јерсиз гафијәләрә үјмајарат аз сөзлә бөјүк фикирләр ифадә етмәјә, халг сәнәтинин мәһз бу хүсусиҷҷәтләриндән өјрәнмәјә чағырыр.

Сәмәд Вурғун әсәрләриндә халг адәт-ән'әнәләринин, мәрасимләринин тәсвириня хүсуси јер верир. Белә кләр, јарадычылығында милли колорит даһа да дәринләшир. Бу чәһәтдән Новруз бајрамы вә тој мәрасимининн тәсвири хүсуси мараг доғурур. «Комсомол поемасы»нда мүәллиф Азәрбајчанда Новрузун бајрам едилмәсини гәләмә алмышдыр. Әлбәттә, бир билирик ки, шаир кичик јашларындан дафәләрлә бу мәрасимин шаһиди, иштиракчысы олмушдур. Новруз бајрамының гејд олунмасыны Ј. В. Чәмәнзәминли «Ган ичиндә» романында, халг јазычысы Исмајыл Шыхлы исә «Дәли Күр» романында тәсвир етмишдир. Новруз халгламызын ән өзиз, ән күтләви бајрамларындан биридир. «Комсомол поемасы»нын «Новруз бајрамында» фәсли бүтөвлүкдә она һәср олунмушдур. Шаир әввәлчә тәбиәтдәки дәјишмәләрә алыр. Чүнки «гыш һәлә гылынчыны гынына гојмамышдыр»:

Гара јел каһ әсир, каһ да дајаныр.
Һәлә дә евимиздә бухары јаныр.
Һәлә тохтамамыш бејни ган баһар,
Камала далмамыш бир чаван кими.

Шаир баһарын кәлишини поемада чох көзәл вә тә'сирли ифадәләрлә тәсвир едир. Бүтүн бунлар халгын Новруз күнү һаггында јаратдығы маһныларла олдуғча көзәл сәсләшир.

Новруз күнү јаз олар
Гырх көтүк дә аз олар.

Шаир Новрузун кечирилмәсини белә тәсвир едир: һәр гапыда бир тонгал галанмышдыр, үшаглар од, алов үстүндән һоппаныр. «Од да мәһрибандыр бу күн инсана!» О бири төрәфдә дә Коса өз ојунларыны көстәрир:

Косанын башында бир кечә папаг,
Зынгров да асыб ган кәлләсиндән
Онун чыхардығы ојунлара бах,
Нә үзүнү таныјыр, нә дә сәсиндән
Каһ олур мәләјир гојун сајағы,
Каһ да бир ат олуб кишнәјир Коса,
Јуз гапыја дәјир онун ајағы
Јуз евдан пај алыр о һеч олмаса.
О, хәсис көрәндә «әзрајыл олур»
Бачадан салланыб «гылынч» да чәкир
Елә ки, торбасы ширинлә долур
Коса әләринин бығына чәкир.

Гызлар, кәлинләр бәзәниб, әллөрина хына јахмышлар. Көрпәләр төзә палтарлар кејдикләри үчүн севинир, атылыб-дүшүрләр;

* Курсив мүәллифиндир.
[1] *С. Вурғун.* «Инсан гәлбинин тәрәннүмчүсү», Азәрбајчан ССР ЕА хәбәрләри, 1948, № 12, сәһ. 31.

Һамы шәнлик ичиндәдир, јени или хош әһвали-руһијјә илә гаршылајырлар. Анчаг дәрдлиләр дә вар; онлардан бири дә Һумајдыр. Һумај вәсф-һал мәрасимини ичра едир.

Памбыглы санчаглар елә бил гушдур,
Говур бир-бириһи сујун үзүндә.
Бу бајрам ахшамы, бу әзиз күндә
Һумај үрәјиндә нәји тутмушдур?
...Јазыг ки, мурада чатмаздын әввәл,
Санчағын бириси тәрс олур суја.
Елә бил бу анда үгурсуз бир әл
Һумајы көтүрүб атыр гујуја.

О, үрәјиндә тутдуғуна чата билмир. Чох пәрт олур, гәм-гүссәјә батыр. Елә бил Чаламын башында бир иш вар, — дејир. Бундан сонра Һумај еви тәрк едир, гапы диншәмәк үчүн бајыра чыхыр.

(Гајда белӛдир, биринчи кәрә
Хејир сөз ишләтсә шад олачагдыр;
Јаман сөз ешитсә јенә гәмләрә
Гәрг олуб ичиндә говрулачагдыр.)

Гапысыны диншәдији илк евдән сәс кәлмир, Һумај о бири гон шунун евинә јолланыр. Шаир бурада Һумајын истирабларыны мә'нәви чырпынтыларыны, һәјәчан вә нараһатлығыны тәсвир едир. Гулаг асдығы гапыдан ичәридә бир нәфәрин сәсини ешидир: кимсә өз оғлуна «тојуну көрәк» дејир. Һумајын севинчи јерә-көјә сығмыр. Чүнки о, хош сөзләр ешитмишдир. Әлбәттә, Новруз бајрамыны бүтүнлүкдә тәсвир етмәји шаир гаршысына мәгсәд гојмамышдыр. Анчаг бу кичичик тәсвирләр онун ел бајрамыны бүтүн иччаликләриһә гәдәр билдиһини сүбут едир.

Қосаһын ојунлары, вәсф-һалын ичрасы шаир тәрәфиндән бир мүтәхәссис-етнограф, фолклоршүнас дәгиглији илә тәсвир едилмишдир.

Биз Сәмәд Вурғунун әсәрләриндә башга бир халг мәрасими — тој шәнлијинин тәсвириһә дә раст кәлирик. Бу мөвзуја ики әсәрдә нисбәтән кениш јер верилмишдир: бири «Вагиф» пјеси, икинчиси исә «Бакынын дастаны» поемасыдыр. Поемада шаир ричәтә чыхараг Азәрбајчан тојуну тәсвир едир. Бу тојун кедишини харичдән өлкәмизә кәлмиш бир сәјјаһ мүшаһидә едир. Шаир һәмин сәјјаһа бир сыра адәтләримизлә јанашы, тој адәти һаггында да мә'лумат верир:

Сәјјаһ достум! Инди сәнә дејим бир аз,
Бу шаһәрин бир чох гәдим адәтиндән
Мән дедикчә, дәфтәриһә хатирә јаз
Өз өлкәнә төһфә апар өзүнлә сән.

Ахшамүстү гара зурналарын сәси илә тој башланыр, нағаралар дөјүлүр. Бундан сонра Сәмәд Вурғун кәлин кәтирилмәси сәһнәсини гәләмә алыр. Кәлин көчүр, демәли бәрәкәт олачаг.

Јенкә үзүр, шабаш јағыр, өлмә, аман!...
«Гаша вәсмә, көзә сүрмә чәкилмишдир».
Јурдумузда тохунулмуш шал тирмәләр,
Бу тојдакы көзәлләрин башындадыр.
...Гочаларса көз кәздирир тәк бојуна
Јеришиндән нишан верир камалыны...

Бу заман чыдыр башланыр, чаванларын һәрәси өзүнүн бәстиҹи атла јарыша гошулур.

Ағ чухасы вәзнәлидир бизим Аслан
Чыдыр кедир, арабир дә түфәнк сәси...
Бир дә атәшпәрәстликдән адәт галан
Бајрамлара зинәт верән фишәнк сәси.

Чыдырда галиб кәлән атын јалманына ағ кәлағајы бағлајырлар. Бундан сонра мејдан пәһләванлара верилир. Онлара әввәл пәрбәт пајланыр, сонра исә пәһләванлар гоша зурна вә нағараһын сәдалары алтында гуршаг тутуб күләширләр. Тој бүсаты дам едир...

Көрүндүју кими, Сәмәд Вурғун халгымызын адәт вә ән'әнәләриниә, мәишәтиниә, милли хүсусијјәтләриниә бүтүн инчәликләриниә гәдәр бәләддир. Шаирин јарадычылығында етнографија мәсәләләри ајрыча тәдгигат мөвзусудур. Демәли биз ондан көрәмли бир етнограф кими дә сөһбәт ача биләрик.

Сәмәд Вурғун јарадычылығыныһын Азәрбајчан фолклор ән'әнәләри илә бағлылығы, шаирин халг һикмәти гајнагларындан бәһрәләнмәсә көркин әмәк, чидди ахтарышлар төләб едән кениш вә зәнкин бир мөвзудур. Биз бу гејдләримизи һәмин јолда атылан илк аддым кими гиҹмәтләндирир вә үмид едирик ки, фолклоршүнасларымыз, әдәбиҹҹатшүнас алимләримиз даһа иҹәли кедәрәк јени-јени әсәрләр јарадачаглар.

МҮНДӘРИЧАТ

Бир нечә сөз . . . . . .
Сәмәд Вурғун халг әдәбиjjаты һаггында . . . . . .
Ашыг jарадычылыгы гаjнагларындан бәһрәлөнмә . . . . . .
Маһны ганадларында . . . . . .
Әфсанә вә һәгигәт . . . . . .
Халгын һикмәт хәзинәси . . . . . .

Нәшриjjат директору *Ш. Сүлеjманов*
Мәтбәә директору *А. Гулиjев*
Редактору *Сәфər Мəһмудзадə*
Рәссамы *Р. Гаракөзов*
Бөдии редактору *Е. Исмаjылов*
Техники редактору *К. Бәширова*
НБ № 3455

Jығылмаға верилмиш 30.10 1991-чи ил. Чапа имзаланмыш 17.03 1992-чи ил. Кағыз форматы 60×90¹/₁₆. Мәтбәә кағызы № 2. Шрифтин гарнитуру әдәби. Јүксәк чап үсулу илә. Шәрти ч. в. 7,5. Учот нəшр вəрəги 6, 7. Тиражы 6.300. Сифариш № 818. Сәрбәст гиjмәти.

Азәрбаjчан Республика Дөвләт Мәтбуат комитәси.
«Јазычы» нəшриjjаты. 370005, Бакы, Натəван мејданы, 1.
Дөвләт нəшриjjат полиграфиjа бирлиjи «Азәрнəшр». 370005, Бакы, Әли Бајрамов күчəси, 3.

Эфендиев Паша Шериф оглы
САМЕД ВУРГУН И НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО
(на азербайджанском языке)
Баку — 1992
370005, Баку, пл. Натаван, 1
Издательство «Язычы»